

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри

Л.Доценко

« ____ » _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»

Галузь знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»

Освітньо-професійна програма «Інноваційні педагогічні технології в закладах вищої
технічної освіти»

**Тема: Підготовка майбутніх бакалаврів з практичної психології до професійно-
комунікативної діяльності**

Виконавець: студентка групи 627 Бліновська Владислава Сергіївна

Керівник: доктор пед. наук, професор Барановська Лілія Володимирівна

Нормоконтролер: _____

Бородінова Л.Ю.

(підпис)

Київ 2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій

Кафедра педагогіки та психології професійної освіти

Галузь знань 01 «Освіта / Педагогіка»

Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»

ОПП «Інноваційні педагогічні технології у закладах вищої технічної освіти»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Л.Доценко

« » _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

БЛІНОВСЬКА ВЛАДИСЛАВА СЕРГІЙВНА

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Підготовка майбутніх бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності» затверджена наказом ректора від «15» жовтня 2020 р. № 2005/ст.

2. Термін виконання роботи: з 05 жовтня 2020 до 08 грудня 2020 р.

3. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до першого, другого та третього розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків, загальним обсягом 133 сторінок, з них обсяг основного тексту 94 сторінок, список використаних джерел нараховує 71 позицію.

4. Зміст пояснювальної записки: Вступ; Розділ 1. Теоретичні засади дослідження проблеми підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності; Висновки до першого розділу; Розділ 2. Методичні засади дослідження проблеми профпідготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності; Висновки до другого розділу; Розділ 3. Експериментальна перевірка моделі формування професійно-комунікативної компетентності в майбутніх бакалаврів з практичної психології; Висновки до третього розділу; Висновки; Список використаних джерел; Додатки.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: таблиці (9), рисунки (5).

Календарний план-графік

№ з/пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Опрацювання, аналіз, реферування літератури з теми дослідження. Визначення об'єкта, предмета, мети, завдань дослідження.	09.10.2020	
2.	Формування змісту дипломної роботи. Добір методів дослідження. Написання вступу до дипломної роботи. Погодження цих складових із науковим керівником.	16.10.2020	
3.	Написання 1, 2 розділів дипломної роботи. Ознайомлення керівника з їхнім змістом.	12.11.2020	
4.	Робота з опису організації педагогічного експерименту, аналізу отриманих результатів (3 розділ дипломної роботи).	20.11.2020	
5.	Обґрунтування на основі отриманих результатів рекомендацій. Оформлення роботи відповідно до вимог. Подання керівникові для читання. Підготовка доповіді і презентації для попереднього захисту дипломної роботи.	30.11.2020	
6.	Попередній захист дипломної роботи	08.12.2020	
7.	Робота з виправлення недоліків у змісті та оформленні результатів проведеного дослідження.	14.12.2020	
8.	Подання остаточного варіанту дипломної роботи на кафедру.	15.12.2020	
9.	Захист роботи.	21.12.2020	

7. Дата видачі завдання: «05» жовтня 2020 р.

Керівник дипломної роботи _____ Барановська Лілія Володимирівна

(підпис керівника) (П.І.Б.)
Завдання прийняв до виконання _____ Бліновська Владислава Сергіївна
(підпис випускника) (П.І.Б.)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи "Підготовка майбутніх бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності": 133 сторінки, 9 таблиць, 5 рисунків, 71 використане джерело, 23 додатки.

Об'єкт дослідження: професійна підготовка майбутніх бакалаврів з практичної психології.

Предмет дослідження: підготовка майбутніх бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

Мета роботи: визначити теоретичні засади, обґрунтувати педагогічні умови; створити модель формування професійно-комунікативної компетентності у майбутніх бакалаврів з практичної психології та перевірити її ефективність.

У кваліфікаційній роботі розкрито особливості формування комунікативної підготовки бакалаврів з практичної психології в процесі підготовки до професійно-комунікативної діяльності. Описано педагогічну модель формування комунікативної компетентності майбутніх психологів, проведено констатуючий та формуючий експерименти та доведено ефективність розробленої педагогічної моделі.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що запропоновані педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх психологів та розроблена модель підготовки бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності виявились ефективними.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що впроваджено модель формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога у фаховій підготовці в бакалавраті та експериментально її доведено; розроблено рекомендації з підвищення ефективності підготовки бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ПРОФЕСІЙНО - КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ, КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ, КОМУНІКАТИВНІСТЬ, КОМУНІКАТИВНА УСТАНОВКА, РІВЕНЬ КОМУНІКАБЕЛЬНОСТІ, МОТИВИ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ.

ЗМІСТ	Стор
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ. 1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ДО ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..	12
1.1.Проблема підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності в дослідженнях учених з педагогіки та психології.....	12
1.2. Особливості професійної діяльності фахівця-психолога та значення комунікативних процесів для цієї діяльності	19
1.3. Стан підготовки бакалаврів-практичних психологів до професійно-комунікативної діяльності.....	28
Висновок до першого розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ДО ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..	41
2.1. Педагогічні умови вдосконалення підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.....	41
2.2. Модельформування професійно-комунікативноїкомпетентності у майбутніх практичних психологів у бакалавраті	52
Висновки до другого розділу.....	62
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПРАКТИЧНОЇ	

ПСИХОЛОГІЇ.....	64
3.1. Організація формувального експерименту	64
3.2. Результати формувального експерименту та методичні рекомендації щодо вдосконалення підготовки майбутніх бакалаврів з практичної психології	69
Висновки до третього розділу.....	84
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток сучасної системи соціально-політичних і культурно-історичних відносин в Україні ставить умови перед системою освіти щодо підготовки висококваліфікованих здобувачів вищої освіти та пошуку нових форм і методів навчання, що, своєю чергою, забезпечать ефективність та різноплановість професійної діяльності майбутніх психологів.

Метою сучасного закладу вищої освіти є розвиток особистості студента, а також формування в нього готовності до майбутньої професійної діяльності. Саме під час навчання студенти вперше освоюють професію, визначають власну життєву позицію, вивчають та використовують засоби взаємодії в соціумі, формують поведінку та процес спілкування.

Педагогічний процес має орієнтуватись на демократизацію та гуманізацію взаємовідносин всіх його рівнів і ланок, що зумовлює необхідність поглиблення психологізації навчання студентів. Це потрібно ще й тому, що професія психолога належить до соціономічних професій, де об'єктом діяльності є людина. А тому в них доцільно формувати систему умінь і навичок професійного спілкування та чіткої соціально-психологічної діяльності й взаємовідносин в соціумі.

Сьогодні сфери освіти та професійної реалізації знаходяться під впливом глобалізації сфер життя людини і суспільства, сучасних технологій, впливом культури, засобів масової інформації, розвитком і впровадженням новітніх інтерпретацій життєдіяльності. Через це реалізація освітніх цілей та механізмів не може відбуватись без психологічного дослідження комунікативної компетентності

професіонала, що є своєрідним інструментом діяльності особистості психолога. В таких умовах актуальною стає потреба у фахівцях із високим показником розвитку комунікативної компетентності, що в першу чергу стосується професії психолога.

Якщо говорити про професійну підготовку майбутніх психологів, то ця проблема є ключовою в теорії та практиці психології та педагогіки. Оцінюючи сучасний стан системи освіти, можна говорити про наявні кризові явища саме в процесі підготовки психологів до професійної діяльності. Такі явища свідчать про недостатній рівень підготовленості майбутніх психологів, також це говорить про невідповідність світовим стандартам та вимогам суспільства. Проблематичним є те, що сучасна підготовка майбутніх психологів мало орієнтована на якісні показники та новітні принципи і технології в навчанні: наявний своєрідний розрив між професійними компонентами навчання та загальнокультурними чинниками, що, своєю чергою, не забезпечує готовність психолога до професійної діяльності.

Якщо оцінювати вітчизняний і закордонний досвід системи професійної підготовки майбутніх психологів, то виявляється, що найбільш ефективними є принципи гуманізації та креативної професіоналізації навчання майбутніх фахівців. Важливим моментом в професійній підготовці психологів є використання нових підходів до розуміння загального процесу підготовки фахівця в складі гуманістичних тенденцій та культурних потреб суспільства.

Професійна компетентність є найголовнішим результатом фахової підготовки майбутніх психологів. Її важливим компонентом є професійно-комунікативна компетентність. Вона є ключовим механізмом його успішності у фаховій діяльності, також виступає високим показником зрілості та активності. Комунікативні знання, уміння, навички формуються на основі комунікативних здібностей професіонала, а високий рівень їх сформованості зможе виявити резерви особистості психолога для загального розвитку, процесу навчання та виховання. Саме високий рівень комунікативних здібностей виступає передумовою успіху в діяльності психолога – навчальній, професійній, творчій.

Головні напрями роботи майбутніх практичних психологів (психологічний супровід, психологічне консультування, психодіагностична робота, профілактична

робота, просвітницька діяльність, тренінгова робота, тощо) будуть реалізовуватись головним чином через високий рівень організації спілкування, і саме тому успішність діяльності психолога залежить від його вмінь організовувати процес роботи з клієнтами та обґрунтовано з ними спілкуватись, використовуючи вербальні й невербальні засобами.

Якщо говорити про комунікативну компетентність професіонала – практичного психолога як загальної його комунікативної властивості, комунікативних здібностей та сформованих навичок спілкування, то вона досліджувалась в роботах багатьох науковців(О. Бодальов, Л. Долинська, В. Кан-Калик В., Є.Климов, Є. Кобилянська Є., Я. Коломінський, Л. Петровська Л., Л. Орбан-Лембрик, Т. Титаренко, Т. Яценкота багато інших учених).

Аналізуючи результати теоретичних і практичних досліджень, доходимо висновку про те, що комунікативна компетентність виступає важливою складовою в системі професійної компетентності, що, своєю чергою, вказує на особливості та специфіку професійно-комунікативної діяльності психологів.

У педагогічній та психологічній літературі проблема спілкування висвітлена доволі ґрунтовно, проте сьогодні недостатньо вона в аспекті підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлюється певними суперечностями, що існують в структурі професійної підготовки психологів, а саме між: загальними підходами професійної підготовки та загальною специфікою галузі, в якій реалізовується професійний потенціал психолога; між потребою в ефективній підготовці психологів до професійної діяльності та недостатньо змістовною складовою навчання; між очікуваннями роботодавців і клієнтів щодо високого рівня сформованості у випускників психологічної спеціальності комунікативних умінь і здібностей і низьким рівнем сформованості в них професійно-комунікативної компетентності.

А тому соціальна значущість професійно-комунікативної компетентності у психологіві недостатній рівень дослідженості її теоретичних та емпіричних аспектів, наявність суперечностей у їхній фаховій підготовці зумовили доцільність вибору

для дипломної роботи такої теми дослідження: «Підготовка майбутніх бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності».

Мета дослідження – визначити теоретичні засади, обґрунтувати педагогічні умови; створити модель формування професійно-комунікативної компетентності у майбутніх бакалаврів з практичної психології та перевірити її ефективність.

Відповідно до мети дослідження були сформовані такі **завдання**:

1. на теоретичному рівні дослідити стан вивчення проблеми підготовки до професійно-комунікативної діяльності майбутніх психологів;
2. визначити педагогічні умови підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності;
3. розробити структурно-функціональну модель формування професійно-комунікативної компетентності у бакалаврів з практичної психології та експериментально перевірити її ефективність;
4. надати методичні рекомендації з удосконалення підготовки майбутніх психологів під час навчання в бакалавраті до професійно-комунікативної діяльності.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх бакалаврів з практичної психології;

Предмет дослідження – підготовка майбутніх бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

Методи дослідження: для вирішення завдань дипломної роботи застосовувались:

- *теоретичні методи* (аналіз, узагальнення, порівняння, синтез наукової літератури, контент-аналіз освітньо-професійної програми, навчального плану підготовки бакалаврів із спеціальності «Практична психологія») – для визначення теоретичних засад дослідження проблеми у педагогіці та психології; виявлення особливостей професійної підготовки і фахової діяльності практичного психолога; дослідження стану його професійно-комунікативної підготовки;

- емпіричні (анкетування, тестування, індивідуальні онлайн-бесіди, моделювання, педагогічний експеримент) – для діагностики рівнів сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутніх бакалаврів-практичних психологів та формування в них готовності до професійно-комунікативної діяльності з використанням педагогічних умов і моделі цього процесу;
- статистичні (кількісна обробка отриманих даних, доведення достовірності отриманих результатів педагогічного експерименту).

Наукова новизна отриманих результатів:

- розроблено структурно-функціональну модель формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього психолога, виявлено педагогічні умови, які впливають на ефективність процесу його підготовки до професійно-комунікативної діяльності;
- досліджено стан підготовки до професійно-комунікативної діяльності майбутніх психологів на сучасному етапі;
- розширено та вдосконалено відомості щодо особливостей, закономірностей та механізмів підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності;
- подальшого розвитку набули шляхи підвищення якості професійно-комунікативної компетентності майбутніх психологів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що

- впроваджено розроблену модель формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога у фаховій підготовці в бакалавраті;
- експериментально доведена ефективність моделювання професійно-комунікативної компетентності майбутніх психологів;
- розроблено рекомендації з підвищення ефективності підготовки бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані для розроблення нормативної складової освітніх програм щодо професійної підготовки

майбутніх психологів у закладах вищої освіти; для проведення лекцій та практичних занять професійно-комунікативного спрямування; при підготовці тренінгових програм, психологічного супроводу, програм корегування та вдосконалення комунікативних здібностей особистості.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ДО ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Проблема підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності в дослідженнях учених з педагогіки та психології

На сучасному етапі розвитку системи освіти України великого значення набуває здатність людини до професійного розвитку та самостійного пошуку ефективних шляхів вирішення професійно важливих та значимих проблем і ситуацій в умовах зміни форм діяльності. Висока ефективність становлення майбутнього фахівця в професійному середовищі визначається наявністю професійних знань, вмінь і навичок, спеціальних здібностей, особистісних характеристик і властивостей, що, своєю чергою, забезпечують гнучкість поведінки майбутніх професіоналів та їхню креативність в діяльності. Важливим фактором успішності в професійному середовищі є здатність приймати рішення в нестандартних та складних ситуаціях, в умовах дефіциту часу та інформації, а також наявність вмінь соціальної та комунікативної взаємодії з іншими людьми під час професійної діяльності[7, С.21-23]. А тому професійно-комунікативна підготовка майбутніх психологів, об'єктом професійної діяльності яких є людина, є значущою.

Вважаємо доцільним при аналізі проблем підготовки майбутніх психологів до діяльності професійно-комунікативного спрямування спочатку визначити ключові поняття:

1. Підготовка до фахової діяльності – це заплановані та організаційні заходи, що спрямовані на освоєння професійних знань, вмінь та навичок, на формування професійно-важливих якостей особистості, які відповідають всім вимогам професії[46, С.676].
2. Комунікативна діяльність – певна діяльність, що має своїм предметом спілкування з іншими людьми – партнерами спілкування, яке, своєю чергою, спрямовується на процес пізнання інших, а також на самопізнання та самооцінку власної діяльності[51, С.202].
3. Комунікативна компетентність –система, що поєднує в собі внутрішні ресурси, необхідні для ефективної комунікації у ситуації взаємодії між людьми, це поєднання когнітивних (орієнтованість особистості, знання та здібності) та виконавчі (установки, досвід людини, система відносин з іншими) структурні компоненти[57].
4. Професійно-комунікативна діяльність психолога – діяльність фахівця-психолога на основі набутого професійного досвіду, теоретичних і практичних знань, умінь та навичок, а також через процес комунікації, що включає комунікативні здібності, навички, методи, технології та способи встановлення комунікативного контакту з іншою людиною[26].

Одним із найголовніших етапів процесу професійного становлення особистості майбутнього психолога є період навчання у закладі вищої освіти. Провідним завданням на етапі навчання майбутніх психологів виступає процес формування професійної спрямованості, яка орієнтована на оволодіння бакалаврами психології освітньо-професійної програми та ефективне використання отриманих знань, умінь і навичок. Важливим є і той факт, що професійне становлення психолога повинне відбуватись не лише через отримання професійних знань і навичок, а й через розвиток та зростання особистості майбутнього психолога в процесі професійної підготовки.

У процесі підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності одним з головних та необхідних напрямів професійного становлення є формування в бакалаврів комунікативної компетентності, оскільки специфіка майбутньої діяльності вимагає від них наявності професійних та особистісних якостей, серед яких найважливішим компонентом є сформованість комунікативних здібностей[64, С. 267-270].

Проблеми професійного становлення майбутніх психологів розглядаються в роботах багатьох вчених із психології та педагогіки, зокрема таких, як: Г. Бал, О.Бондаренко, Ж. Вірна, Т. Говорун, С. Васівська, П. Горностай, Є. Заїка, О. Кокун, С. Максименко, О. Іванова, Н. Коломінський, В. Панок, Л. Уманець, Ю. Приходько, Т. Яценко, Н. Шевченко та багатьох інших.

Проблематика комунікативної компетентності як інструменту комунікації психолога розглядається в роботах Г. Андрєєвої, К. Альбуханової-Славської, Л.Буєвої, О. Бодальова, М. Кагана, О. Леонтьєва, С. Максименка та багатьох інших.

Аспекти професійного спілкування та комунікативної компетентності майбутніх психологів і фахівців інших спеціальностей наявні в роботах таких вітчизняних і закордонних учених, як: Г. Бал, Л. Барановська, Т. Бутенко, Н. Білоус, Л. Вікторова, Є. Воробйова, Н. Глушаниця, Л. Доценко, М. Заброцький, В. Кан-Калик, О. Корніяка, Я. Коломінський, О. Москаленко, С. Мусатов, Л. Петровська, С.Петрушин, О. Приходько, Л. Савенкова, В. Семиченко, Т. Яценко та багатьох інших.

Якщо говорити за психолого-педагогічні тенденції та аспекти підготовки майбутніх професіоналів, то даний напрямок досліджень розкритий в роботах таких вчених, як : А. Пашков, М. Нечаєв, О. Гонєєв, Є. Білозерцев, Н. Самоукіна, В.Сластьонін та багато інших. Особливості вимог щодо підготовленості професіонала, а також його соціальні, психологічні та педагогічні компоненти висвітлював у своїх працях А.Столяренко[2].

Особливості професійної підготовки та подальшої професійної реалізації майбутнього фахівця вивчаються та досліджуються багатьма сучасними педагогами,

зокрема такими, як : В. Безпалько Н. Згрязкіна, Ю. Татур, Г. Степенова, Н.Кухарєв, І. Бутенко, М. Рибокова, А. Полякова, Н. Пов'якель, В. Панок, Л.Петровська.

Особливості психолого-педагогічної підготовки, професійної діагностики та професійного відбору майбутніх фахівців психологічного профілю розкриті в роботах Г. Парамей, Л. Пуховської, К. Вербової, Г. Радчук. та багатьох інших. Психологічні основи розвитку та професійного становлення майбутніх психологів розкриваються в роботах Г. Абрамової, І. Андрійчука, І. Баклицького, Г. Гребенюка, Ж. Вірної, Ф. Думко, Т. Ковалькової, Є. Климова, Л. Кондашарової, М.Лочагова, І.Мартинюка та багатьох інших.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що в системі підготовки майбутніх психологів найбільш ефективними є два види підготовки – інноваційний і традиційний.

Інноваційний вид професійної підготовки характеризується встановленням зв'язку між можливістю прогнозування подій і вибором альтернатив та активною участю певних осіб чи організацій (наприклад, викладачі, заклади вищої освіти) в процесі підготовки психологів, що особливо актуалізує комунікативну підготовку.

Якщо говорити про традиційний вид підготовки, то він спрямований на збереження вже існуючої та дієвої системи навчання та професійної підготовки до майбутньої діяльності фахівців.

Вчені зауважують, що необхідною психологічною та педагогічною умовою успішного та ефективного професійного самовизначення та становлення майбутніх психологів є наявність та використання освітніх технологій, що орієнтовані на вдосконалення інформаційного досвіду, засвоєння знань та професійних навичок, забезпечення особистісного розвитку майбутніх психологів, розвиток творчого потенціалу[39].

В. І. Носков стверджує, що підготовка майбутніх психологів не може здійснюватися без змісту навчального процесу, освітніх цінностей, таких, як – гуманістичні погляди та принципи, наукові психолого-педагогічні методи, визначеність розуміння механізмів психофізичної діяльності, духовної сутності особистості. На думку дослідника, процес підготовки психологів повинен

орієнтуватись на оволодіння професією та професійними якостями певними етапами, також варто враховувати поступове ускладнення психологічної інформації стосовно росту можливостей та творчого розвитку і самовдосконалення[39, С. 214]. Автор також умовно виділяє два періоди професійного становлення майбутнього психолога[39,С.216]:

1) перший період містить:

- етап знання: володіння загальними психологічними поняттями та психологічною інформацією;
- етап уміння: здатність працювати з літературою, використання наукових концепцій та підходів, вміння проводити психологічне дослідження;
- етап навичок: володіння різними технологіями та методиками, математичною статистикою, способами інтерпретації;

2) другий період включає:

- етап ставлення: сформованість професійного ставлення до професії, до наукових теорій, адекватність у ставленні до особистої Я-концепції, тощо;
- етап майстерності: високий рівень розвитку здібностей та знань;
- етап професіоналізму: володіння різноманітним навиками інтеграції знання, способами розробки психологічних моделей;
- етап творчості: прояв творчих здібностей у плануванні, організації та проведенні науково-дослідних робіт, вивчення складових діяльності (змісту, обсягу, організації) різних психологічних служб.

Має стосунок до досліджуваної нами проблеми думка О.Ф. Бондаренко про те, що професійно-особистісна підготовка майбутнього психолога повинна містити такі етапи [11, С.122]:

- побудова теоретичної моделі фахівця, що передбачає розробку стандартів і вимог стосовно особистості майбутнього психолога та її діяльності;
- первинний підбір придатних кандидатів до професійної діяльності;
- розробка змісту навчання та подальшого розвитку майбутніх психологів;
- вирішення проблем професійного самовизначення психологів.

Інший вчений – В.Г. Панок – виділяє певні вимоги до підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності[43, С.4-6]:

1. потрібно розрізняти психологічну освіту психологів на двох рівня – теоретико-експериментальному та практичному;
2. освіта майбутнього психолога повинна передбачати такі рівні: загально-теоретичні основи, теоретико-методичні аспекти, спеціалізацію в конкретній діяльності практичної психології;
3. обов'язковою має бути культурна та мовна підготовка, а також використання майбутніми психологами життєвого досвіду;
4. центровим утворенням зусиль психолога має бути життєва ситуація, що формується через зовнішні обставини, психічні особливості, здібності людини, засоби та форми взаємодії;
5. особистість майбутнього психолога-професіонала має формуватися на основі змісту навчання: оволодіння практичною діяльністю, вироблення навичок, психологічні знання мають бути суб'єктивними, а сам процес навчання – суб'єктивно-драматичним.

Такі вчені як О. Матвієнко та О. Затворнюк розглядають проблематику підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності через важливість пошуку новітніх підходів та ідей вивчення професійної діяльності. Вони зазначають, що в складному процесі професійної підготовки потрібно враховувати результати досліджень багатьох інших спеціальностей: педагогіки, психології, філософії, соціології, економіки, тощо. Автори до головних компонентних складових професійної підготовки психологів відносять мету, функції, структуру, зміст, форму, методи та контроль. Тобто, ефективність професійної підготовки майбутніх психологів залежить від їхнього навчання та рівня взаємодії складових і вмінь використовувати теоретичні знання в практичній реалізації[33, С.218].

Дослідник І. Литвиненко стверджує, що одним із важливих компонентів успішної професійної підготовки майбутніх психологів – є особистісний аспект. Тобто, психологу, для того щоб вирішити різного роду професійні проблеми та завдання, потрібні не лише професійні знання та вміння, а що головніше – творчий

аспект розвитку особистості та діяльності. Творчий психолог здатний самостійно організувати власну професійну діяльність, а також готовий навчатись впродовж всього професійного життя. Дослідник вважає, що сьогодні проблема професійної підготовки психологів до діяльності є надзвичайно важливою і набула соціального значення[30, С 186].

Ж. Вірна провела дослідження щодо аналізу проблеми професійної підготовки та професійного становлення психолога, в якому найбільшу увагу приділила мотиваційно-смісловій регуляції особистості. Відповідно до результатів роботи дослідниці, можна виділити такі аспекти процесу професіоналізації психологів: соціально-культурний, динамічний, концептуально-технологічний[15].

Відповідно результатів досліджень багатьох учених (О. Бондаренко, С. Максименко, Т. Титаренко, В. Рибалка, Г. Тура, Ю. Корнілов, В. Сагарда, В.Моляко, В. Католик, М. Іванчук, Н. Старинська, М. Гуліна та багатьох інших), у процесі підготовки до професійної діяльності майбутніх психологів під час навчання у закладах вищої освіти є такі компоненти:

- особистісний розвиток майбутнього психолога;
- професійна майстерність та самовдосконалення;
- засвоєння основ психологічної допомоги особистості;
- рівень розвитку професійного мислення;
- показник соціальної активності;
- рівень професійної креативності майбутнього психолога;
- професійна компетентність;
- наявність здібностей прогнозувати, імпровізувати та використовувати інноваційні підходи;
- розвиток творчого потенціалу особистості психолога;
- рівень самовизначення та прийняття відповідальності за наслідки діяльності;
- розвиток професійної ідентичності особистості;
- процес самоактуалізації психолога;
- готовність здійснювати науково-дослідну роботу.

Сучасна система підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності має технократичний характер, який виражається в інформаційному та предметному навчанні, а також в дидактичних методах навчання прийомів отримання та розуміння професійних знань. Готуючи майбутніх психологів, потрібно звертати увагу на прийняття системи знань, трансформації загальних цінностей в індивідуальні[16].

Оптимальними умовами для успішної підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності можна визначити наступні[26]: діяльність майбутніх психологів з урахуванням їх включення у розвивальні ситуації, що активізують задатки та здібності; реалізація та формування стійкої поведінки в процесі спілкування; реалізація психологами власної відкритої позиції; проведення психотерапії свідомості та психокорекції поведінки; робота з переживанням особистого досвіду; регуляція та саморегуляція переживань особистості, самооцінка.

Забезпечення вище зазначених умов професійної підготовки дасть змогу розвиватись особистості психолога та вдосконалювати професійні навички та особисті здібності, якості та вміння як професіонала. Важливою складовою кожного з цих процесів є спілкування, що актуалізує проблему нашого дослідження.

1.2. Особливості професійної діяльності фахівця-психолога та значення комунікативних процесів для цієї діяльності

Професійна діяльність фахівця-психолога – вид професійної фахової діяльності, що вимагає відповідного рівня освіти, професійної майстерності, така діяльність пов'язана з пізнанням особистісних індивідуальних особливостей людей, їхніх переживань та станів. Актуальність професії характеризується тим, що розвиток суспільства та його процесів спричинює збільшення негативного впливу оточуючого середовища на особистість людини – її розвиток, почуття страху, невизначеність, невпевненість, розчарування, тощо[8].

Особливості професії психолога полягають в об'єкті його діяльності – особистість іншої людини, а це вимагає від фахівця високого рівня фахово-

особистісних якостей та навичок. Найважливішими вимогами особистості психолога – є самодостатність, впевненість в собі та в необхідності професійної діяльності. Також, психолог повинен бути орієнтованим на інших людей, дбати про власний імідж, вдосконалювати індивідуальну комунікативну культуру. Важливими також є якості сильної, рухливої нервової системи та високий показник працездатності.

Не менш важливе значення у професії психолога надається професіоналізму, мотивації та вмінню розуміти інших людей і певним чином на них впливати. Саме тому в професійній діяльності психолога важливими є розвиток особистості фахівця загалом, а також його професійно-важливих якостей – психологічні якості особистості психолога, які є показниками якості та результативності його діяльності[23].

Психолог як професіонал повинен уміти доцільно та ефективно користуватись професійними знаннями в своїй практичній діяльності, а саме: в проведенні діагностики та психологічного обстеження, в індивідуальних та групових консультаціях, в розробці та реалізації програм профілактики, в проведенні психокорекційної роботи та психолого-педагогічній експертизі тощо. У відповідності до цього перед психологами ставляться певні вимоги соціально-етичного та професійного спрямування, а дотримання цих вимог дає можливість фахівцеві зберігати довіру людей та цілком вірно орієнтуватись в поведінкових нормах взаємостосунків з різними групами людей[54].

В основі моделі функціонування психолога багато вчених (Г. Абрамова, З.Карпенко, С. Максименко, А.Бондаренко, Л. Мітіна, О. Подолянчук, Г. Строй, М.Пряжніков та інші) визначають наявність особистісних та професійних якостей, що зумовлюють розвиток психолога як фахівця, а також наявні вимоги до професійно-важливих якостей та окремих особистісних рис. Серед таких особистісних та професійних рис можна виокремити[12;18;31;45;47;59;70]:

- *психологічна грамотність*: це риса інтелектуального спрямування психолога, яка орієнтується на володіння психологічними знаннями, вміннями та навичками, а також правилами та нормами спілкування;

- *психологічна компетентність*: організація предметних та специфічних знань психолога, що в свою чергу допомагає приймати ефективні рішення в професійній діяльності; високий показник компетентності свідчить про високий рівень осмислення та розуміння професійних проблем, а також про використання досвіду та почуттів для виконання складних професійних дій;
- *рефлексія*: здатність психолога відстежувати власні цілі, процес та результати професійної свідомості, також усвідомлення власних внутрішніх змін; здатність психолога відчувати себе суб'єктом пізнавальної діяльності та контролювати психічні стани; здатність професіоналів сприймати власну професійну діяльність у певних образах;
- *потреба в самоактуалізації*: спрямованість психолога на самовдосконалення в особистому та професійному плані, а також пізнання себе та особистості інших;
- *емоційна стійкість*: фахівець-психолог в професійній діяльності стикається з ситуаціями психічного навантаження та емоційного перенавантаження, тож наявність емоційної стійкості є проявом психологічного здоров'я психолога; емоційна стійкість сприяє забезпеченню високої продуктивності праці та діяльності, а також забезпечує успішність та стабільність в професійній діяльності;
- *саморегуляція*: психолог може планувати, оцінювати та перетворювати власні професійні дії у відповідності з професійними цілями та технологіями досягнення цих цілей;
- *емпатія*: здатність психолога сприймати внутрішній світ інших людей, їхні емоції та приховані почуття, також це здатність професіонала до емоційної співзвучності з переживаннями інших, розуміння людини не з власної позиції, а зі сторони інтересів самої людини; емпатія допомагає психологу встановити довірливі контакти, є засобом та мотивом розвитку міжособистісних стосунків;
- *ціннісний компонент*: психолог повинен орієнтуватись на індивідуальну систему цінностей, на усвідомлення відповідальності за результати власної

діяльності; цінності виступають регулятором активності психолога; ціннісний компонент – є ключовим моментом професійної реалізації психолога;

- *толерантність* – це професійна якість фахівця, результати його становлення в професії, лояльність стосовно оцінки вчинків та поведінки інших; наявність толерантності у психолога свідчить про культуру розуму, що активно діє в розбіжностях оцінок, поведінки інших людей; толерантність виражається в зниженні сенситивності до інших через застосування механізмів терпіння та самоконтролю;
- *соціальний інтелект*: здатність психолога розуміти самого себе та інших людей, їх взаємовідносин, а також можливість прогнозувати стосунки інших людей через індивідуальні мисленнєві процеси та ефективно реагування на особистісний та соціально-психологічний зміст взаємодії та соціального досвіду;
- *професійне мислення*: мислення виступає ключовим компонентом у професійному становленні та розвитку; психологу має бути властивий високий професійний рівень кваліфікації, загальний високий рівень мисленнєвих процесів; професійне мислення дає змогу психологу успішно виконувати свою професійну діяльність та проявляти високий рівень майстерності – швидко та творчо вирішувати різного роду ситуацій та проблеми.

Якщо говорити про особливості професійної діяльності психолога як фахівця та професіонала у своїй сфері, то варто сказати про професійні компетентності. Перш ніж перейти до аналізу даного поняття, варто охарактеризувати ключові поняття з проблеми [6;22;34]:

- *компетентність* – це якості особистості, які характеризують її здатність та можливість користуватись наявними індивідуальними можливостями аби досягати життєвих цілей;
- *професійна компетентність* – внутрішні ресурси особистості, що дають змогу виконувати професійні обов'язки у відповідності до посадових вимог

професії; професійна компетентність – це здатність професіонала адаптуватися в умовах професійного середовища; професійна компетентність – це результат професіоналізації індивіда, що формується в процесі та результаті допрофесійної підготовки, адаптації та діяльності;

- професійна компетентність психолога - внутрішні ресурси професіонала, що дають змогу йому виконувати професійні обов'язки відповідно до вимог професії; це здатність психолога виконувати фахові обов'язки, діяти за посадовими інструкціями, діяти на основі запиту клієнта та на його бажаннях та очікуваннях.

Отже, структура професійної компетентності психолога як професіонала розкривається через наявні у нього професійні вміння та якості. Компетентність включає поєднання важливих професійних та загальнонаукових знань, умінь та навичок, що є важливими та необхідними під час виконання психологом його посадових обов'язків. Наявність професійних та особистісних якостей характеризує активність особистості психолога, його здатність будувати власну діяльність, формувати професійні знання та вміння і досягати результативності на їх основі, також працювати в команді та ефективно взаємодіяти в соціумі.

Професійна компетентність психолога, як було зазначено вище, включає ряд знань, якостей, навичок та умінь, які можна узагальнити та виділити головні групи професійних компетентностей фахівця[10; 14;17;21;22]:

1) інтегральна компетентність:

- можливість психолога вирішувати складні та непередбачувані ситуації в психологічній сфері, що вимагають використання психологічних теорій та методів;

2) загальні компетентності:

- здатність та вміння користуватись знаннями в складних практичних ситуаціях;
- розуміння предметної області професійної діяльності;
- вміння використовувати інформаційні та комунікаційні технології;
- здатність здобувати нові сучасні професійні знання;

- вміння бути критичним до інших та самокритичним;
- вміння приймати виважені та обґрунтовані рішення;
- вміння користуватись творчими та креативними механізмами та теоріями;
- високий рівень міжособистісної взаємодії та відносин;
- вміння працювати в складі команди;
- здатність реалізовувати власні права та обов'язки, усвідомлюючи цінності суспільства;
- вміння берегти та збільшувати моральні, культурні та наукові цінності суспільства;

3) спеціальні компетентності:

- уміння користуватись категоріально-понятійним апаратом;
- вміння здійснювати ретроспективний аналіз вітчизняного та світового досвіду для розуміння причин виникнення та функціонування психічних явищ;
- здатність розуміти природу поведінки людини, її діяльність та вчинки;
- вміння самостійного вибору, опрацювання, аналізу та узагальнення психологічної інформації;
- вміння ефективно використовувати надійні та валідні психодіагностичні інструменти;
- здатність до самостійного планування, організації та реалізації психологічного дослідження;
- здатність до аналізу та систематизації отриманих результатів діяльності, також вміння формулювати коректні висновки та рекомендації;
- вміння організувати та надати психологічну допомогу;
- здатність до здійснення просвітницької та профілактичної діяльності у відповідності до наявного запиту;
- здатність дотримання норм професійної етики психолога;
- особистий та професійний розвиток, самовдосконалення та навчання як професіонала на основі нових знань.

Окремою та важливою складовою професійної діяльності психолога є комунікативні процеси, які зумовлюють появу в його професійній компетентності комунікативної субкомпетентності. Деякі вчені (наприклад, З. Калмикова, Н. Менчинська, С. Жуйков та багато інших) пояснюють комунікативну компетентність як результат навчання особистості, а комунікативні здібності – це передумова успішного навчання.

Вивчення та аналіз наукової літератури дали можливість встановити, що комунікативна компетентність має як практичне, так і прикладне значення та може впливати на характер дослідження[37;38]. Її розглядають як:

- частину загальної комунікативної діяльності людини, що вимагає наявності комунікативних навичок та вмінь (О. Леонтьєв, В. Захарова, С.Максименко, Н. Хрящова);
- аспект комунікативного ядра людини, який виявляється у взаємодії з людьми та групами, між якими встановлюються контакти (В. Бойко та О.Бодальов);
- складову соціально-психологічної компетентності особистості (А. Мудрик, Л. Орбан-Лембрик, Л. Лепіхова);
- комунікативну компетентність розглядали з позицій спілкування в історичному та культурному середовищі з ідейними та моральними категоріями особистості (Г. Ковальов, Т. Вольфовська, Л. Петровська);
- аналізували її з позиції комплексу знань, вмінь і навичок, які формуються та набуваються впродовж всього життя і складають життєвий досвід (М. Забродський, В. Гаркуша, О. Гринчук, О. Сидоренко, М. Холодна);
- з позиції емпатійної властивості як знань про способи орієнтації у ситуаціях різного характеру та володіння вербальними/невербальними засобами спілкування (А. Деркач, А. Сухов);
- як складову комунікативного потенціалу людини, а під цією складовою розуміли властивості, які впливають (позитивно чи негативно) на взаємодію (В. Погольша, Н. Казарінова, В. Куніцина).

Якщо говорити за структуру комунікативної компетентності психолога, то варто виділити такі основні компоненти[1;20]:

- 1) *гностичний*: до даного компонента відносяться знання про зміст, структуру та функції, особливості спілкування – загального та професійного, також знання про стилі та форми спілкування, про особливості індивідуального спілкування; компонент включає також знання про загальнокультурне спілкування та компетентність, що дає психологу можливість краще розуміти приховані та складні асоціації спілкування, глибше розуміти зміст комунікації, робити цей процес більш емоційним і творчим, через що спілкування набуває соціальної творчості;
- 2) *конативний*: даний компонент поєднує загальні і спеціальні вміння комунікації, які дають можливість психологу встановлювати контакт з іншими людьми, а також пізнавати їхній внутрішній світ і стан, керувати взаємодією з людьми, застосовувати комунікативні стратегії в конфліктних ситуаціях поведінки; доданого компоненту варто також віднести і культуру мовлення психолога, його експресивні вміння міміко-пантомімічного супроводу, також перцептивні та рефлексивні вміння, що дають змогу пізнавати внутрішній світ людини (партнера спілкування) та одночасно розуміти самого себе; важливою складовою цього компоненту є застосування організованого впливу під час взаємодії з людьми;
- 3) *емоційний*: даний компонент поєднує в собі гуманістичну установку на процес спілкування, інтерес стосовно інших людей, готовність до встановлення особистісних стосунків, інтерес до внутрішнього світу; психологу властива емпатія та рефлексія, рівень ідентифікації з виконуваними ролями, показник позитивної Я-концепції, адекватні психоемоційні стани особистості.

На основі аналізу головних компонентів комунікативної компетентності психолога-професіонала була побудована модель сформованості рівнів комунікативної компетентності в майбутніх психологів (див. Додаток А).

Щоб комунікативна діяльність психолога була ефективною та успішною, потрібно дотримуватись умови: наявності та використання внутрішніх ресурсів, особистісних, когнітивних та інтелектуальних здібностей, стратегічної вправності, вироблених прийомів успішної взаємодії під час спілкування.

Комунікативна компетентність психолога-професіонала характеризується його спрямованістю в спілкуванні, товариськістю, швидкістю входження в контакт, гнучкістю, продуктивністю комунікативного акту, досвідом (знаннями, вміннями, звичками, навичками), психічними процесами, властивостями характеру та темпераменту, рефлексивністю, системою навичок та вмінь спілкування, мотиваційною сферою, емоційно-вольовими особливостями, соціальними здібностями, способами спілкування та взаємодії[71].

Комунікативну компетентність психолога-професіонала формує комплекс умінь: аналіз та оцінка комунікативної ситуації, мета та підбір і подальше використання засобів реалізації плану комунікації, оцінка ефективності процесу комунікації, правильний вибір комунікативних стратегій до відповідної ситуації спілкування, здатність вступати в контакт із людьми, беручи до уваги їхні характеристики (статеві, вікові, соціально-культурні, статусні), вміння швидко та активно реагувати на зміну діяльності та ситуації, вміння будувати процес спілкування з врахуванням емоційних настроїв партнера, вміння психолога вести бесіду та дискусію, здатність аналізувати конфлікти в процесі комунікації.

Щоб професійна діяльність психолога мала ефективний, адекватний характер, то важливо, щоб комунікативна компетентність фахівця складалась з наступних здібностей[68;71]:

- психолог має будувати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації;
- він повинен здійснювати програмування процесу спілкування, враховуючи характер та своєрідність комунікативної ситуації;
- психолог має здійснюватися соціальне та психологічне керування процесами спілкування;

- він має вміти встановлювати контакт з людьми на різних психологічних дистанціях;
- психолог повинен проявляти гнучкість й адекватність під час зміни психологічних позицій спілкування.

Отже, професійне спілкування - це процес обміну інформацією між різними суб'єктами, який реалізується у цілях та вирішенні завдань професійної діяльності, сприймання партнерів по спілкуванню, їхня взаємодія. Комунікативна компетентність – це базовий показник професійної компетентності психолога-професіонала. Вона містить в собі: високий рівень розвитку мовного компонента, вміння активно слухати та будувати зворотній зв'язок, розуміння та застосування невербальної мови, вміння правильно оцінювати співрозмовника та обирати відповідну стратегію спілкування, здатність викликати у співрозмовників позитивні емоції та позитивне сприйняття, вміння адекватно поводитись в нестандартній ситуації комунікативного процесу.

1.3. Стан формування професійно–комунікативної компетентності у бакалаврів-практичних психологів

Формування та подальший розвиток комунікативних здібностей, умінь взаємодії майбутніх психологів саме під час навчання у ЗВО є важливою складовою процесу формування комунікативної компетентності майбутнього професіонала. Ефективність роботи майбутнього психолога залежить саме від вміння взаємодіяти з іншими людьми.

Продуктивних і високих результатів у професійній діяльності майбутній психолог зможе досягти лише за можливості встановлення контактів з іншими людьми, тому що саме комунікативні здібності формують професійну та комунікативну компетентність психолога[35].

Комунікативні здібності особистості, зокрема і психологів, описувались та досліджувались в багатьох наукових працях відомих вчених і науковців

(А.Браташев, Н. Вітюк, В. Гаркуша, А. Дранков, М. Кабадров, Л. Карамушка, Я. Коломінський, В. Моляко, К. Платонов, К. Роджерс, М. Форверг та інші). Саме в роботах Г. Васильєва, Ф. Кідрона, Л. Лукаша, С. Максименка, Р. Нємова, К. Платонова та багатьох інших учених розкриті фундаментальні положення щодо комунікативних здібностей особистості психологів.

Якщо говорити про структуру психологічних особливостей комунікативних здібностей майбутніх фахівців – психологів, то варто їх розглядати під призмою сукупності індивідуальних та психологічних особливостей майбутнього психолога, що формуються на основі комунікативних задатків.

Тож, можна виділити та охарактеризувати такі складові комунікативних здібностей майбутніх психологів[27;60]:

- 1) *когнітивний компонент*: репрезентативно-когнітивна структура, що являє собою результат отримання студентом-психологом комунікативних знань, вмінь та навичок; когнітивна психологічна структура комунікативних здібностей має кілька рівнів (фонологічний, граматичний, лексичний, текстуальний, соціокультурний, стратегічний, функціональний); вданому компоненті відбувається кореляція між мовою та знаннями студентів, між вміннями та навичками необхідними для процесу спілкування;
- 2) *мотиваційний компонент*: це певна система потреб, мотивації та мотивів, інтересів та ідеалів особистості студента-психолога; головним елементом такої структури виступає саме мотив, який внутрішньо спонукає особистість психолога до комунікативного процесу та діяльності, формує задоволення комунікативної потреби;
- 3) *компонент самооцінки*: позиція оцінки людини себе як суб'єкта в комунікативній діяльності – тобто самооцінка психолога, яка як результат формує пізнання самого себе та ставлення до власного Я; студенту-психологу важливо мати свою соціально-комунікативну позицію; даний компонент характеризується об'єднанням індивідуальних досягнень комунікативної діяльності психолога та його адекватного сприймання

отриманих результатів; саме самооцінка студентом-психологом є головним інструментом самоуправління в комунікативній діяльності;

- 4) *емоційний компонент*: тут мова йде про емоційний стан студента-психолога як суб'єкта комунікації; важливим моментом є здатність майбутнього фахівця до переживання; важливим компонентом також виступає наявна у психолога комунікативна тривожність, яка може стати перешкодою для розвитку та реалізації комунікативних здібностей; психологи-студенти, котрі мають низький рівень емоційного компоненту часто не можуть контролювати власні емоції, а також у них буває відсутнє відчуття відповідальності, що не є притаманним для психолога; а високий рівень емоційної складової комунікативних здібностей допомагає психологам досягти успіху в професійно-комунікативній діяльності не дивлячись на певні негативні чинники та фактори; активність психолога в пошуку комфортних умов спілкування залежить від міри стійкості індивідуально-типологічних особливостей емоційності;
- 5) *комунікативно-діяльнісний компонент*: студент-психолог виступає суб'єктом комунікативної діяльності, в якій проявляє індивідуальні особливості; тут передбачається використання диференційованого аналізу комунікативної діяльності в цілому; тобто, мова йде про те, що комунікативна діяльність майбутнього психолога є проявом його комунікативних здібностей, які в свою чергу формуються на базі комунікативних знань, вмінь та навичок, психологічною готовністю, особливостями мотивації, самооцінкою, особливостями характеру та темпераменту.

У майбутніх психологів можна виділити наступні головні компоненти особливостей комунікативних здібностей[27;60]:

- *психотехнічний рівень*, який має зв'язок з комунікативним боком спілкування психологів, тобто поєднує здібності адекватної передачі та отримання інформації, здібності вербального та невербального характеру і

відповідні їм засоби спілкування, здібності подолання психологічних бар'єрів в процесі спілкування;

- *експресивний рівень*, який пов'язаний із перцептивно-рефлексивним і емпатійним компонентами та функціями спілкування майбутнього психолога, а саме: здібності адекватного сприймання партнера спілкування та через спілкування, здібності оцінки самого себе та партнерів спілкування в процесі комунікації, здібності емоційного реагування на стан учасників спілкування, здібності сприймання та оцінки загальної ситуації спілкування, здібності прогнозування та розвитку комунікативного процесу;
- *інтерактивний рівень*, що пов'язується з взаємодією учасників процесу спілкування і включає: здібності організації комунікативної взаємодії серед учасників спілкування, здібності встановлення контактів та їх утримання, здібності впливу на партнерів спілкування зі збереженням індивідуальної автономності психолога.

Якщо говорити за вміння та навички майбутніх психологів, які формують та реалізують їхні комунікативні здібності, то варто виділяти[29;63]:

- *пізнавальні (гностичні) вміння* – це вміння майбутніх психологів пізнавати інших людей, вміння адекватно виділяти об'єкт ситуації спілкування та прогнозувати поведінку людей; вміння майбутніх психологів вдаватись до самопізнання через комунікативні засоби;
- *експресивно-гностичні вміння* – це вміння майбутніх психологів до активного слухання та уміння вибирати й актуалізувати власні певні ролі в спілкуванні, також це вміння сприймати почуття інших людей в процесі комунікації;
- *суто експресивні вміння* – це вміння майбутніх психологів використовувати в процесі спілкування вербальні та невербальні засоби комунікації, також це вміння переконання та швидкого емоційного реагування;
- *експресивно-інтеракційні вміння* – це вміння студентів-психологів самовиражатися та передавати партнерові спілкування своєрідну індивідуальну інтерпретацію власної особи через засоби комунікації;

- *суто інтеракційні вміння* – це вміння майбутніх психологів проявляти набуті знання з правил етикету у спілкування, це також і вміння користуватись позаситуативними умовами та засобами ефективного процесу комунікації.

Все зазначене вище дає можливість виокремити та сформувати три рівні комунікативної особистості майбутнього психолога: рівень – тезаурусний, рівень – мотиваційно-прагматичний, рівень – ціннісно-смысловий. Тож кожний рівень, або так званий шар комунікативних здібностей психологів, містить в собі комунікативно інформаційний рівень, когнітивний та емотивний рівні, кожний з яких містить своєрідний набір комунікативних вмінь. Перейдемо до детального аналізу цих рівнів та вмінь[4;5;29;44]:

1) тезаурусний рівень комунікативної особистості майбутнього психолога:

- *комунікативно-інформаційний рівень* поєднує такі вміння: розгорнуту аргументацію, доведення власної думки та точки зору, обґрунтування власних позицій, висловлювання оригінальних ідей, поєднання різних висловлювань в процесі діалогу, вміння до імпровізації мовлення, вміння конструктивності у взаємодії з іншими;
- *когнітивний рівень* поєднує такі вміння майбутніх психологів: вміння правильно визначати зміст понять – мовна здатність, здатність пошуку та використовувати і в подальшому розуміти і перероблювати отриману інформацію, вміння користуватися когнітивними стратегіями спілкування;
- *емотивний рівень* поєднує такі вміння майбутніх психологів: надання висловлюванням модальної забарвленості, здійснення рефлексії власних висловлювань, адекватне сприйняття та передача почуттів, прогнозування висловлювань інших учасників комунікації;

2) мотиваційно-прагматичний рівень мовної особистості майбутнього психолога:

- *комунікативно-інформаційний рівень* поєднує такі вміння майбутніх психологів: здатність керування процесом спілкування, вміння швидко

змінювати мову спілкування – при потребі, використання технік спілкування;

- *когнітивний рівень поєднує такі вміння майбутніх психологів:* використання поза ситуативних мовних засобів, здатність до переконання, вміння враховувати ступінь усвідомленості інформації, здатність до раціонального розміщення елементів висловлювання в часовому розрізі, здатність та вміння цілеспрямовано будувати власні висловлювання, а також вміння задовольнити цілі спілкування, не завдаючи шкоди процесу спілкування, здатність контролювати власне мовлення та його засоби, вміння до організації конструктивних та атрибутів спілкування і поведінки під час комунікативного процесу;
- *емотивний рівень поєднує такі вміння майбутніх психологів:* обрання та використання вербальних і невербальних засобів комунікації, презентування швидкої емоційної реакції, здатність проявляти співчуття задля досягнення цілі в процесі спілкування.

3) ціннісно-смысловий рівень мовної особистості майбутнього психолога:

- *комунікативно-інформаційний рівень поєднує такі вміння майбутніх психологів:* використання внутрішніх компонентів мовлення як можливості роботи на собою, вміння аналізувати власні думки та почуття, здатність використовувати та демонструвати правила етикету в спілкуванні – вербальні та невербальні, здатність розпізнавати комунікативні упередження;
- *когнітивний рівень поєднує такі вміння майбутніх психологів:* використання стилістичних засобів мови в діяльності, співвідношення інтенцій та мотивів і запрограмованих смислів у продуктивній діяльності спілкування, здатність спілкуватись без етичних стереотипів, перетворення ідеалізованої самоконцепції в концепцію соціально-діяльну, здатність до перегляду інтерпретації подій та ситуацій спілкування;
- *емотивний рівень поєднує такі вміння майбутніх психологів:* передача певної інформації на оцінювальному рівні – вміння проводити психологічний

аналіз вербальних та невербальних забарвлень мовлення учасників спілкування (співрозмовників), здійснення самовираження та вміння презентувати власні інтерпретативні особливості особистості.

Беручи до уваги зазначену вище теорію стосовно комунікативних здібностей комунікативної особистості психологів-бакалаврів, актуальним постало питання – на практичному рівні визначити стан формування комунікативних здібностей, умінь майбутніх психологів, що входять до складу їхньої професійно-комунікативної діяльності.

Для виконання цього завдання був використаний тест «Оцінка говорити і слухати» У. Маклені. Даний тест складається з 13 запитань, на які студентам потрібно було дати відповідь в діапазоні «так-ні». Якщо студенти на всі запитання, крім номерів 4,8,10,11 – відповідають позитивно (стверджувально), то можна говорити про те, що майбутні психологи володіють прийомами грамотного та безконфліктного спілкування, також вміють висловлювати свої думки та дослухатись до співрозмовників, свідчить про те, що студенти володіють основними вміннями формування точки зору та розуміння щодо вирішення та профілактики конфліктних ситуацій в спілкуванні. (див. Додаток Б)

У тестуванні взяло участь 42 студенти – майбутні психологи Національного авіаційного університету.

На основі проведеного тестування були отримані такі результати (див. Додаток В), які дозволяють охарактеризувати якісні та кількісні показники комунікативних здібностей та умінь студентів - бакалаврів психології.

- 1) На запитання №1 *«Коли ви розмовляєте, пояснюєте що-небудь, чи уважно ви стежите за тим, щоб слухач вас зрозумів?»* 75% студентів відповіли - так, а 25% - ні. Це свідчить про те, що у спілкуванні з іншими людьми майбутні психологи проявляють уважність та розуміння висловлювань і думок співрозмовника;
- 2) На запитання №2 *«Чи добираєте ви слова, відповідні рівню підготовки і розуміння слухача?»* 65% студентів дали стверджувальну відповідь, а 35% - заперечну відповідь. Такий результат свідчить про високий

інтелектуальний рівень психологів, про розуміння рівня комунікативних навичок співрозмовника.

- 3) На запитання №3 *«Чи обдумуєте ви побажання, вказівки, прохання, перед тим, як про них сказати?»* 45% студентів відповіли так, а 55% - ні. Це свідчить про недостатній рівень сформованості комунікативного аспекту мислення студентів під час спілкування, про доцільність обдумування та моделювання результату спілкування.
- 4) На запитання №4 *«Якщо ви висловили нову думку, і ваш слухач нічого не запитує, чи вважаєте ви, що він зрозумів її?»* 32,5% студентів відповіли так, а 67,5% - ні. Це свідчить про відсутність комунікативних стереотипів, про толерантність у процесі спілкування, а також про повагу до думок та позиції співрозмовника.
- 5) На запитання №5 *«Чи стежите ви за тим, щоб ваші вислови були якомога більш визначеними, ясними, короткими?»* 37,5% майбутніх психологів відповіли так, а 62,5% - ні. Це свідчить про низьку комунікативну грамотність студентів, про невисокий рівень вміння правильно будувати спілкування, адекватно та чітко висловлювати свою думку.
- 6) На запитання №6 *«Чи обдумуєте ви заздалегідь свої ідеї, пропозиції, щоб не говорити незв'язно і незрозуміло?»* 70% студентів відповіли – так, а 30% - ні. Це свідчить про планування, організацію та реалізацію механізмів комунікації, обдумування власних думок та висловів зі сторони студентів.
- 7) На запитання №7 *«Чи заохочуєте ви, щоб вас запитували?»* 30% студентів відповіли так, 70% - ні. Це говорить про те, що студенти в процесі спілкування не займають активну позицію і мало намагаються активізувати свого співрозмовника до комунікативної активності.
- 8) На запитання №8 *«Чи вважаєте ви, що знаєте думки оточуючих, чи запитуєте ви їх, щоб це з'ясувати?»* 30% студентів відповіли так, а 70% - ні. Це свідчить про толерантність у спілкуванні по відношенню до інших людей, про тактовність у використанні різних засобів та механізмів комунікативного процесу.

- 9) На запитання №9 «*Чи розрізняєте ви факти і думки?*» 27,5%% студентів відповіли – так, а 72,5%% - ні. Такий показник свідчить про низький рівень вміння студентів виділяти окреме від загального в спілкуванні, про низьку здатність оцінювати та прогнозувати думки, а також про невміння та розуміння змісту комунікативного процесу.
- 10) На запитання №10 «*Чи шукаєте ви нові заперечення проти аргументів співрозмовника?*» 40% студентів відповіли так, а 60% - ні. Це свідчить про нездатність студентів раціонально оцінювати комунікативні засоби співрозмовника, про невміння працювати з аргументами іншої людини, також про використання комунікативної та психологічної етики в спілкуванні на низькому рівні.
- 11) На запитання №11 «*Чи стараєтеся ви, щоб ваші друзі(слухачі) у всьому погоджувалися з вами?*» 25% студентів відповіло – так, а 75% - ні. Це свідчить про гуманістичну позицію під час спілкування, про повагу до співрозмовника, але про відсутність високого рівня знання етики спілкування та розуміння та аргументування чужої думки та рішення під час комунікації.
- 12) На запитання №12 «*Чи завжди ви говорите ясно, чітко, повно, стисло і ввічливо?*» 65% студентів відповіли так, а 35% - ні, що свідчить про високий рівень володіння мовними засобами комунікації, про високий рівень артикуляції, про знання вербальних та невербальних способів комунікування, про комунікативну етику та загальні правила спілкування.
- 13) На запитання №13 «*Чи робите ви паузи в мові, щоб і самому зібратися з думками, і слухачам дати можливість обдумати ваші пропозиції, запитати?*» 65% студентів відповіло так, а 35% - ні. Це говорить про обдуманий та логічно побудований процес спілкування, про застосування механізмів ефективного спілкування, про загальний високий інтелектуальний рівень, а також про розуміння потреб та мотивів співрозмовника, надання їм часу для самовираження та самореалізації у процесі комунікації.

На рисунку 1.1. зображені кількісні показники результатів тестування майбутніх психологів:

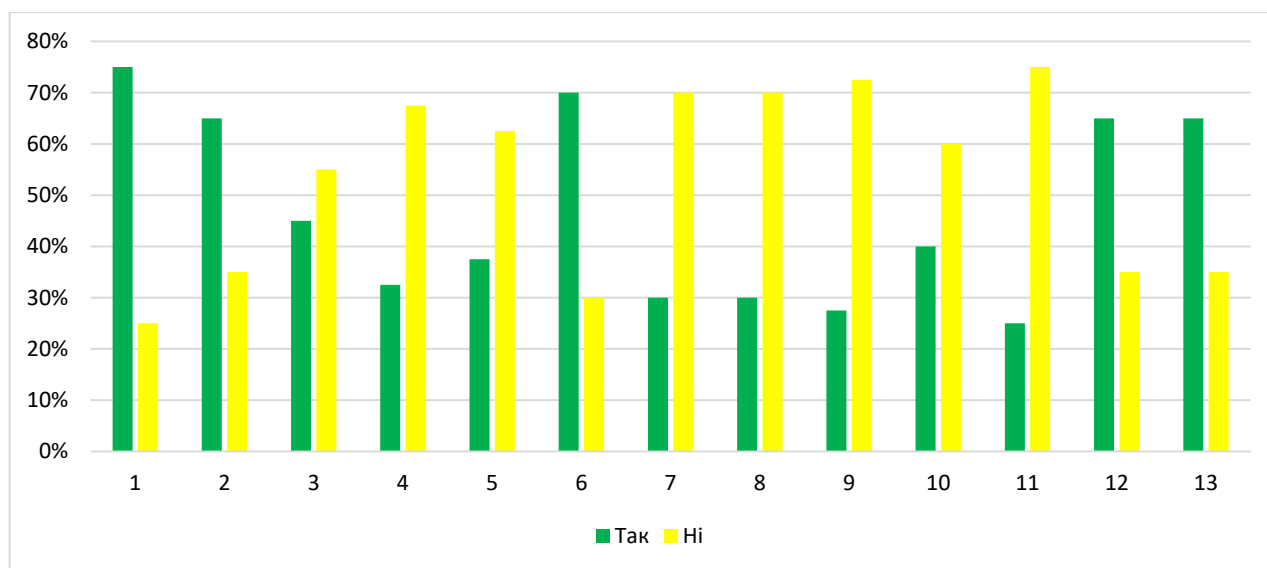

Рис. 1.1. Відсотковий показник відповідей студентів на запитання тесту

На основі отриманих результатів, кількісного та якісного аналізу відповідей студентів на запитання тесту «Оцінка говорити і слухати» було виявлено, що майбутні психологи володіють загальнимимовними та комунікативними засобами та технологіями спілкування, вміють дослухатись до співрозмовників, також студенти аналізують, оцінюють та інтерпретують комунікативну інформацію і в подальшому ефективно нею користуються в процесі спілкування.

Проте, на основі проведеного анкетування, нами також було виявлені наступні проблеми: студентам-психологам властивий низький рівень комунікативної грамотності, недостатньо в них сформовані уміння будувати комунікацію та висловлювати індивідуальну думку; також в майбутніх психологів спостерігається відсутність активності у спілкуванні та в активізації співрозмовників.

Даний тест дає можливість визначити не тільки окремі компоненти вмінь та навичок слухання та спілкування, а й загальний показник сформованості комунікативних здібностей та рівень мовної культури особистості. Отримані загальні показники студентів зображені на рисунку 1.2.

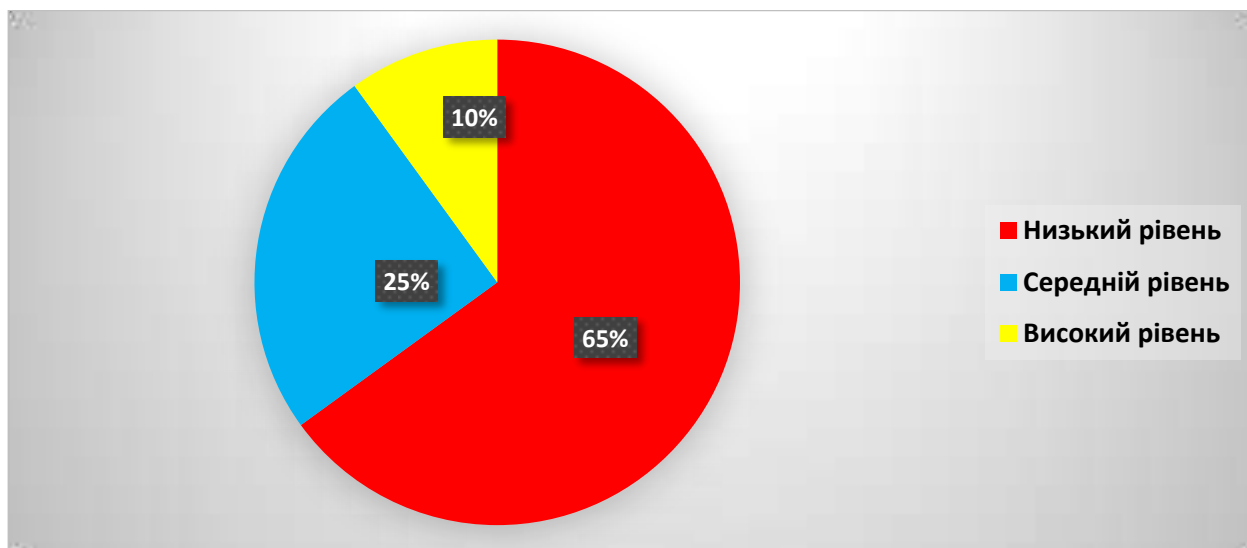

Рис.1.2. Відсоткові показники загального рівня прояву та розвитку комунікативних здібностей у майбутніх психологів

Як видно з діаграми 1.2, у 65% студентів виявлено низький рівень комунікативних здібностей та її культури спілкування, у 25% - середній рівень, та для 10% є характерний високий рівень.

Орієнтуючись на отримані дані, можна говорити про те, що майбутні психологи володіють прийомами безконфліктного спілкування, також вміють частково дослухатись до співрозмовників, у них сформовані основні вміння з формування точки зору та розуміння проблем щодо вирішення та профілактики конфліктних ситуацій в спілкуванні. Ці дані засвідчують наявність у респондентів комунікативних знань, умінь і навичок, проте були виявлені і проблеми в формуванні комунікативної компетентності студентів, на що в подальшому дослідженні буде звернено увагу. Вони, на нашу думку зумовлені відсутністю спрямованості викладацької діяльності на цей процес і відсутністю спеціальних дисциплін, зорієнтованих на формування професійно-комунікативної компетентності у студентів-психологів.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дипломної роботи були наведені результати теоретичного дослідження проблеми підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

У процесі дипломного дослідження було встановлено актуальність даної проблеми в зв'язку з сучасним реформуванням психологічної освіти та впливу процесів глобалізації суспільства. Відповідно до цього були визначені вимоги до випускника психологічної спеціальності: кваліфікація, здатність орієнтуватися та працювати у процесі швидкоплинності психологічної діяльності, емоційна стійкість та врівноваженість, толерантність, високий рівень розвитку комунікативних здібностей.

У процесі дослідження були виявлені певні суперечності професійної психологічної освіти: між потребою в ефективній підготовці психологів до професійної діяльності та недостатньо ґрунтовною змістовою складовою навчання; між очікуваннями роботодавців і клієнтів щодо високого рівня сформованості у випускників психологічної спеціальності комунікативних умінь і здібностей і низьким рівнем сформованості в них професійно-комунікативної компетентності. Вказані суперечності підтверджують актуальність здійснення змін в процесі підготовки кваліфікованих психологів.

Аналіз результатів вивчення проблеми підготовки психологів до комунікативно – професійної діяльності з точки зору педагогічної теорії дав можливість узагальнити те, що українські та закордонні дослідники займалися вивченням проблеми організації навчального процесу та підготовки психологів, вивчали питання формування в них професійної компетентності під час навчання за спеціальними дисциплінами, досліджували умови формування риторичних умінь та умінь успішної комунікації. Проте ця проблема не достатньо висвітлена та досліджена проблема саме фахової підготовки бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

Запропоновано уточнені дефініції ключових із проблеми дослідження понять: психологічна культура, професійне спілкування, комунікативна компетентність, комунікативні здібності. Так, зокрема, професійне спілкування – це взаємодія між учасниками психологічного процесу спілкування на рівні суб'єкт-суб'єктних відносин, що зумовлюється причинами організації навчальної діяльності, яка характеризується формальністю та можливими конфліктами, наявністю багатьох цілей спілкування та спрямовується на задоволення професійно-комунікативних потреб.

Була виявлена актуальність проблеми підготовки студентів-психологів з огляду на специфіку їхнього професійного спілкування, яка зумовлюється особливостями психологічної практики. Було визначено, що особливості професійного спілкування психологів базуються на розумінні аспектів психологічної діяльності. Нами було виявлено особливості професійного спілкування студентів-психологів, визначено вимоги, які потрібно формувати в бакалаврів в процесі підготовки до професійно-комунікативної діяльності, а також спрогнозовано елементи сучасних педагогічних технологій, що можуть сприяти процесу підготовки майбутніх психологів.

Також, на практичному рівні нами було визначено стан формування комунікативних здібностей майбутніх психологів, що входять до складу їхньої професійно-комунікативної компетентності. діяльності. Для виконання цього завдання був використаний тест «Оцінка говорити і слухати» У. Маклені. Тестування показало, що в процесі формування комунікативної компетентності майбутніх психологів наявні проблеми, зумовлені відсутністю спеціальних навчальних курсів, зорієнтованих на формування цього виду компетентності.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ДО ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Педагогічні умови вдосконалення підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності

На сучасному етапі розвитку професійної освіти та становлення психологів як професіоналів зростають вимоги до процесу підготовки майбутніх фахівців. Саме від рівня самореалізації особистості майбутнього психолога залежить результативність і масштабність професійної діяльності. Кожний майбутній психолог з урахуванням свого інтелектуального потенціалу, задатків та таланту, соціального статусу має розкрити себе та самореалізуватися в конкурентоспроможній професійній діяльності.

Якщо говорити про вивчення проблеми готовності майбутніх психологів до професійної діяльності, то потрібно враховувати наявність науковообґрунтованих змін змісту, форм, методів та технологій педагогічної й психологічної підготовки, а також потрібно враховувати формування сучасної парадигми розвитку особистості психолога в освітньому середовищі.

Як показує досвід прояву та використання комунікативних здібностей психологами-професіоналами, значущість проблеми підготовки майбутніх спеціалістів обумовлюється такими обставинами:

- саме спілкування займає перше місце серед проблем, які виникають в процесі роботи психолога на початковому етапі професійної реалізації;
- наукові теоретичні та практичні дослідження щодо вирішення питань професійного спілкування психологів пов'язуються із змінами в житті та діяльності закладів освіти;

- у практичній психології сьогодні існує та використовується велика кількість інноваційних прийомів та технологій щодо розвитку майбутнього спеціаліста – його конкретних умінь та навичок спілкування.

Дослідження особливостей підготовки майбутніх психологів до комунікативно-професійної діяльності передбачає вивчення певних педагогічних умов. Перш ніж перейти до аналізу таких умов професійної підготовки психологів, варто дати характеристику категоріям «умова» та «педагогічні умови».

Психологи визначають умову як поєднання та системність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що, в свою чергу, здійснює вплив на розвиток психічного явища особистості чи певної групи[61].

Якщо говорити про педагогічне трактування, то тут потрібно характеризувати поняття - педагогічні умови. Отже, педагогічна умова передбачає необхідні обставини, які впливають на ефективність навчання, та є результатом відбору, конструювання і застосування змістів, методів та форм навчання для досягнення професійних цілей та мети підготовки майбутніх спеціалістів. Педагогічні умови здійснюють вплив здатність студентів до оволодіння знаннями та до розвитку їхньої пізнавальної активності та навчальних умінь[3].

Педагогічні умови – це певні педагогічні технології або моделі, через які реалізуються педагогічні технології навчання та підготовки. Тож, педагогічні умови мають пояснювати та характеризувати готовність майбутніх фахівців до професійної діяльності. Варто зазначити, що важливими складовими педагогічних умов є змістовий компонент навчання, його методи та форми, а самі умови виступають обставинами, коли складові навчального процесу взаємодіють між собою та формують атмосферу співпраці між студентами майбутніми професіоналами та їх викладачами.

Відповідно до особливостей навчання та фахової підготовки майбутніх фахівців існують різні різновиди педагогічних умов[41]:

- 1) за сферою впливу вони поділяються на:
  - зовнішні: суспільні, виробничі, культурні, географічні;

- внутрішні: моральні, психологічні, навчальні, матеріальні, гігієнічні, естетичні);
- 2) за характером впливу педагогічні умови бувають:
  - об'єктивні: нормативна база галузі освіти, стан та перспективи розвитку науки та техніки, засоби масової інформації, тощо);
  - суб'єктивні: потенціал людини, пріоритет цільовий, тощо);
- 3) за характером та специфікою об'єкту впливу:
  - загальні: умови соціальні, культурні, економічні, екологічні, тощо);
  - специфічні: матеріальна та технічна база, етичний склад, виховні процеси, тощо).

Можна узагальнити, що *педагогічні умови підготовки майбутніх психологів до комунікативно- професійної діяльності – це створені обставини, які формують педагогічне середовище студентів, в якому функціонує ситуація ефективного діалогу між викладачами та студентами, що поєднує в собі використання новітніх педагогічних технологій.*

До педагогічних умов підготовки до професійної діяльності психологів варто виділити наступні:

- орієнтування науково-педагогічної діяльності на формування готовності бакалаврів психології до професійної діяльності;
- комплексне застосування загальнонаукових методів та підходів, що оптимізують процес навчання та оволодіння професією, також використовуються специфічні підходи підготовки студентів;
- використання ефективних форм навчання, а також засобів і методів, задля активізації комунікативно-професійної діяльності;
- доцільність розвитку та вдосконалення комунікативних здібностей бакалаврів психології;
- органічне поєднання теоретичного та практичного рівнів комунікативної підготовки студентів до самостійної діяльності;

- використання новітніх технологій становлення сучасної молоді, зокрема її ціннісно-сміслової сфери, потреб та мотивації, беручи до уваги позитивні та негативні прояви поведінки;
- враховування індивідуальних психологічних особливостей студентів та педагогів – впровадження індивідуалізації вузівської підготовки майбутніх спеціалістів;
- використання механізмів системності та послідовності процесу підготовки студентів психологів до комунікативно-професійної діяльності.

Якщо мова йде про педагогічні умови підготовки майбутніх психологів, то першочергово потрібно охарактеризувати стан вищої школи та тих процесів, які сьогодні діють в системі освіти.

Сьогодні у вищій школі наявний певний розрив між потребами суспільства та результатами освітнього процесу, між профорієнтацією та потребою в гармонійності задоволення різних пізнавальних процесів особистості, також між інноваційними підходами до розвитку науки та освіта та між архаїчним стилем навчання і викладанням[41].

Проте варто сказати і про те, що в сучасній освіті з'являються та використовуються й нові методи та тенденції, наприклад: перетворення рівнів освіти на складові частини органічних частин неперервної освіти; переважно інформативні форми навчання переходять до активних методів з використанням складових елементів проблемності та наукового пошуку і його результатів; відбувається перехід від авторитарного керування, коли студент є об'єктом навчальних дій, до такої системи навчання та управління процесом, що створює умови для студента діяти самостійно та на основі умов творчості й співробітництва самореалізовуватись[41].

На основі наукового пошуку, за останні роки з'явилися наукові праці, які висвітлюють проблеми стосовно дослідження процесу навчання:

- різноманіття технологій навчання (Д. Чернілевський);
- контроль за знаннями, уміннями та навичками (В. Полук, І. Булах, П.Сікорський та інші);

- характеристика змісту контролю та оцінювання (Б. Лихачов, А. Алексюк, М.Фіцула, та інші);
- особливості психологічних та педагогічних показників контролю та оцінювання (О. Безносюк, Л. Джулай, К Делікатний, та інші);
- наявність та характеристика професійних педагогічних вмінь у галузі контролю та оцінювання (А. Реан, Н. Кузьміна, В. Якунін, та інші).

Узагальнюючи результати досліджень науковців, зазначених вище, стосовно проблематики підготовки студентів до комунікативно-професійної діяльності, можна виділити загальні умови[13; 35; 67]:

- розуміння студентами завдань, цілей та засобів досягнення в навчанні;
- наявність в студентів- психологів профільних знань;
- потрібно, щоб методи навчання студентів відповідали культурі комунікативно-професійного спілкування;
- має бути чіткість у формуванні та встановленні вимог;
- студентам повинна надаватись адекватна кількість вправ та завдань;
- педагоги та викладачі мають об'єктивно оцінювати студентську діяльність;
- студенти психологи мають проявляти індивідуальну активність в навчальній та поза-навчальній діяльності.

Також важливим є той момент, що ефективність комунікативно-професійної діяльності психологів залежить від адекватного психічного стану студента, також від тих психологічних умов, в яких відбувається процес навчання та спілкування.

Також, за аналізом результатів дослідження авторів вказаних вище, можна сформулювати перелік особливостей методів навчання, які формують та вдосконалюють вміння студентів психологів спілкуватись, коли вони перебувають у ЗВО[35; 58]:

- методи навчання активують діяльність, а також мислення та поведінкові акти майбутніх психологів;
- методи навчання підвищують обсяг навчальної інформації та одночасно збільшують швидкість її обробки;

- методи навчання стимулюють студентів до самостійного вироблення рішення певної проблеми під впливом мотивації та емоційного компоненту;
- методи навчання передбачають співпрацю між викладачами та студентами через прямі та зворотні зв'язки – активні та проблемні методи.

Проте, використання методів, які були описані вище, може не повною мірою забезпечувати формування комунікативної підготовки та подальшої комунікативної діяльності без використання їх в усній та писемній формах. Потрібно в процесі навчання студентів додати також методи, що будуть:

- розвивати знання мови, зокрема і ділової;
- розширювати загальний, а також і професійний словниковий запас майбутніх психологів – вміння користуватись психологічною термінологією;
- навчати студентів усного мовлення та професійно-психологічного спілкування і викладу власної точки зору в письмовій формі;
- сприяти виникненню звички до спілкування через професійні діалоги та монологи;
- навчати майбутніх психологів тонкощів професійного спілкування, вміння переконувати, працювати в ситуації конфліктного спілкування, також застосовувати вербальні та невербальні засоби комунікації.

Застосування вказаних вище методів та врахування їх особливостей дасть змогу використовувати такий різновид навчання, як – проблемне. Таке навчання пояснюється сукупністю процесів організації проблемної ситуації, формування проблем, надання майбутнім психологам допомоги при вирішенні певних проблем та перевірки їх вирішення, також тут важливим є управління процесами систематизації та освоєння студентами набутих знань. Важливою особливістю проблемного навчання виступає пошук та вибір ефективних рішень. Оскільки викладачам заздалегідь відома і проблема, і шляхи, результати її вирішення – то головною метою виступає організувати пошук так, що студент, орієнтуючись на надані йому знання та методи, зміг самостійно віднайти рішення проблеми.

Педагогам має бути важливим той факт, що під час роботи над проблемою чи проблемною ситуацією відбувається процес трансформації студентів, їх знань та вмінь.

Ураховуючи викладене вище, педагоги ЗВО в процесі підготовки студентів психологів до комунікативно-професійної діяльності повинні впроваджувати в навчання більше проблемних лекцій, семінарів-дискусій, вирішення та аналізування конкретних і реальних ситуацій, рольових та ділових ігор.

У проблемних лекціях викладач може не тільки ставити перед студентами певну навчальну проблемну ситуацію, а й має побудувати власне вирішення такої ситуації, при цьому включаючи студентів до активного слухання та обговорення задля спільного рішення та висловлення індивідуальних позицій.

Важливим дидактичним та ефективним в процесі підготовки студентів є засіб організації спілкування, що передбачає використання семінарів у форматі дискусій. Під час семінарів студенти можуть активно та рівноправно брати участь в обговоренні певних проблемних питань, можуть пропонувати різноманітні вирішення, а на основі міжособистісного спілкування студентів один з одним проявлятиметься можливість повноти оцінки та прийняття вірного методу вирішення проблеми. Такий спосіб сприяє розкриттю інтелектуальних здібностей та можливостей, а також збільшує ефективність та продуктивність в процесі спілкування.

Саме проблемні ситуації та дискусії створюють неімітаційні групи методів. До імітаційних методів варто відносити – аналіз конкретної ситуації, рольова та ділова гра. Метод, що передбачає проведення аналізу конкретної ситуації, полягає в тому, що студентам пред'являють ситуації, на які потрібно віднайти ефективне рішення. При використанні даного методу ефективним буде утворення кількох груп, що перебуватимуть в ситуації змагання, і кожна група зможе приставити свій неповторний варіант вирішення тієї чи іншої проблеми.

Якщо говорити про рольові ігри, то їм властиві такі ознаки: відмінність рольових цілей, взаємодія між ролями, спільна мета ігрового колективу, велика кількість альтернативних рішень, система групової або індивідуальної оцінки

діяльності, наявність емоційної напруги, що піддається контролю. Для ділових ігор характерним є поєднання виробничих ситуацій та рольових ігор. Ділова гра має наступні характеристики: наявність проблем або завдань, що потрібно вирішити студентам; наявність моделі об'єкта; відтворення управлінської діяльності; наділення певними ролями та їх функціями; наявність групової діяльності та комунікації – зв'язки між учасниками по горизонталі та вертикалі; наявність ланцюга рішень; наявність ситуацій, що мають конфліктний зміст; наявність та врахування фактору часу; наявна система оцінок під час рольової діяльності учасників; наявність атмосфери змагання.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать про те, що розглянуті методи навчання студентів здійснюють позитивний вплив на формування готовності до комунікативно-професійної діяльності майбутніх психологів, але тільки за умови їх використання як системи під час навчання у ЗВО.

Традиційні методи навчання студентів, звісно, є ефективними та дієвими, проте необхідно використовувати й інноваційні технології, що сьогодні все частіше застосовуються в навчанні у вищій школі та ефективно розвиває комунікативну діяльність майбутніх спеціалістів. Пропонуємо розглянути кілька таких методів-інновацій:

- 1) «діалог Сократа» - основою є метод Сократа стосовно вміння правильно ставити питання, організовувати діалог та передбачати можливі відповіді, і відповідно до цього готувати себе до наступних запитань. Такий метод допомагає творчо мислити, самостійно здійснювати пошук відповідей та рішень, також допомагає будувати ланцюжки запитань, тощо. Перевага методу «діалог Сократа» в тому, що надається можливість утримувати увагу учасників, розвивати навички швидкого мислення та чіткості формулювання, також метод корисний для покращення засобів володіння голосом, вироблення умінь утримувати увагу співрозмовника, що є важливим аспектом в роботі психолога.
- 2) «Правило Гомера» - згідно з яким, послідовність наведених аргументів здійснює вплив на їхню переконливість. Найбільш ефективно

розташовувати аргументи таким чином: спочатку більш сильні та раціональні, потім аргументи середньої значущості - кілька одиниць, а в кінці – варто давати один найбільш сильний аргумент емоційного плану. Відповідно до даного правила, слабкими аргументами краще не користуватись, оскільки співрозмовник одразу зверне на них увагу і вони зашкодять спілкуванню. Варто пам'ятати, що саме надійність аргументів впливає на результат, а один і той же аргумент може носити різний характер для різних людей. Тому співрозмовник самостійно має визначати силу чи слабкість аргументів.

- 3) «Займи позицію» - даний метод допомагає визначити власну позицію в професійних дискусіях, особливо при вирішенні конфліктів у ситуації спілкування. Згідно з даним методом, на початковому етапі здійснюється формулювання дискусійного питання, що передбачає в собі протилежні відповіді. Коли студенти дають відповіді на запитання, вони навчаються шукати та висловлювати ефективні аргументи аби захистити власні позиції перед співрозмовниками.
- 4) PRES- формула – даний метод навчання є допоміжним, і він спрямовується на розвиток навичок аргументування, також на захист індивідуальної позиції в ході дискусії чи діалозі, тощо. Відповідно до даної формули, використовується такий алгоритм: позиція, її обґрунтування, наведення прикладів, наслідок-висновок. Даний метод сприяє формуванню навичок професійного спілкування майбутніх психологів – в першу чергу, навички коротких виступів.
- 5) Метод інтерв'ю – також виступає допоміжним методом у навчанні, що спрямований на формування та відпрацювання навичок спілкування майбутніх психологів. Використання методу інтерв'ю дає можливість психологам навчитися ставити запитання, фіксувати відповіді на поставленні запитання, формувати ситуаційні запитання. Якщо використовувати письмове інтерв'ю, то варто готувати зміст справи, а студент може підготувати опитувальник для виявлення істини. Підготувати

майбутнього психолога до використання інтерв'ю краще за все під час психологічного практикуму.

Запровадження інноваційних методів навчання та викладання пов'язується з окремими ризиками, проте їх використання приносить і корисні результати: інноваційні методи підвищують мотивацію студентів-психологів до навчання, допомагають краще засвоювати знання, створюють розвивальні умови навчання, сприяють формуванню в студентів творчих здібностей, а також активізують пізнавальну та комунікативну активність.

Сьогодні також варто говорити про впровадження новітніх інформаційних технологій у навчальний процес. Уже в багатьох світових вищих навчальних закладах користуються платформою Moodle – модульний об'єктивно орієнтований динамічний навчальний простір. Дана платформа дає можливість об'єднання педагогів, студентів, учнів, тощо в єдину інтегровану систему. Така платформа спрямовується на організацію стосунків та взаємин між викладачами та студентами (учнями). За умов пандемії є можливість користуватись й іншими платформами: Zoom, Googlemeet, Googleclassrum.

Методи, платформи дистанційного навчання частково впливають на формування комунікативної спрямованості майбутніх психологів: студентам доступні різні навчальні матеріали – лекції, практичні роботи, книги, посібники, методичні роботи, тощо; для студентів відкриті засоби групової роботи – семінари, вебінари, тощо; також вони можуть здійснювати перегляд дистанційного курсу навчання, результати тестів; можуть спілкуватись з викладачами; мають можливість завантажувати файли з виконаними тестами та роботами; отримують нагадування про заплановані курси та події, тощо.

Ці платформи є корисними і викладачам, що забезпечують формування у студентів комунікативної готовності до професійної діяльності, а саме: педагоги можуть надавати студентам різні інструменти для розробки авторських проєктів, для самостійного навчання та закріплення інформаційного матеріалу; викладач може розміщувати різні навчальні матеріали - лекції, завдання, самостійні роботи, відео, аудіо, презентації тощо у різних форматах; викладачі можуть швидко

модифіковувати навчальні матеріали, які є актуальними для навчання студентів; також викладачі за допомогою різних типів тестів можуть здійснювати перевірку умінь та навичок студентів; здатність викладачів перевіряти знання та на цій основі формувати звіти про результати студентів; використання різних дистанційних програм для навчання та оцінки студентів, тощо.

Отже, аналізуючи усе зазначене вище, можна стверджувати, що під час розробки ЗВО планів навчання та підготовки студентів, варто пам'ятати, що педагогічні умови формування готовності до комунікативно-професійної діяльності майбутніх психологів мають формуватися на основі наступних ознак:

- необхідний баланс між загальнопсихологічними та педагогічними дисциплінами в межах підготовки бакалаврів;

- необхідні такі форми навчання, як аудиторна, позааудиторна, самостійне опрацювання – має відбуватись збільшення практичного навчання для засвоєння знань та набуття навичок спілкування;

- поглиблення практичної спрямованості навчання психологів через проведення ігрових форм навчання, використання бінарів і семінарів за участю психологів-професіоналів;

- потрібно частіше залучати студентів до практичної діяльності, наприклад, на базі клінік, шкіл, тощо;

- потрібно займатись розробкою комплексних навчальних курсів, які поєднують стратегії прийняття рішень;

- створювати й уводити прикладні курси, спрямовані на формування навичок студентів із спілкування;

- необхідно підвищувати мотивацію студентів до формування комунікативних умінь і навичок;

- необхідно будувати навчальну взаємодію із студентами відповідно до принципів комунікативної рівноваги;

- необхідно заохочувати та залучати студентів до логічної, діалогічної й монологічної форм роботи та діяльності;

- варто використовувати в навчанні новітніх інтерактивних методів і технологій.

Підсумовуючи все вище сказане, можна сформувати та визначити педагогічні умови підготовки майбутніх бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності:

1. Зорієнтованість діяльності науково-педагогічних працівників на підготовку студентів до професійно-комунікативної діяльності.
2. Використання методологічних підходів і принципів, значущих для набуття майбутніми практичними психологами професійно-комунікативних знань і вмінь.
3. Умотивованість бакалаврів з практичної психології на оволодіння основами професійно-комунікативної діяльності.
4. Застосування форм організації освітньої діяльності та форм навчання, методів і засобів, значущих для професійно-комунікативної діяльності.
5. Інтегрування й використання інтерактивних та інформаційних технологій у підготовці психологів до професійно-комунікативної діяльності.

2.2. Модель формування професійно-комунікативної компетентності у майбутніх практичних психологів у бакалавраті

Якщо говорити за успішність діяльності психологів-професіоналів, то вона залежить від рівня комунікативних вмінь, тому що професійна сфера потребує самостійних й ініціативних фахівців, що можуть ефективно взаємодіяти задля вирішення різного роду проблем. Проте сьогодні існує проблема невідповідності комунікативної підготовки до запитів ринку праці, це, в свою чергу, викликає потребу підвищення рівня готовності до спілкування майбутніх психологів та показника спрямованості дисциплін у ЗВО. Вище зазначене зумовило важливість та необхідність розробки ефективної моделі формування підготовки психологів до професійно-комунікативної діяльності.

У педагогічному трактуванні моделювання пояснюється як метод, що досліджує об'єкти пізнання на їхніх моделях[56]. Процес моделювання передбачає

побудову та вивчення різних моделей предметів, що існують в реальності, задля покращення характеристик цих моделей.

Модель можна охарактеризувати як певний образ (наприклад, опис, зображення, графік, план, тощо) певних об'єктів або процесів, що:

- виступає своєрідним заміником або представником[62];
- виступає як штучна система з відображенням певної точності об'єкта, який потрібно дослідити[55];
- виступає матеріально реалізованою системою, з відображенням чи відтворенням об'єктів дослідження та здатністю до його заміни таким чином, що вивчення моделі дає можливість створення нової інформації про досліджуваний об'єкт[66].

Якщо говорити за об'єкт моделювання в даному дослідженні то – це процес формування готовності майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності. На основі дослідження комунікативної складової діяльності майбутнього психолога у головних сферах його професійної активності у відповідності до функцій та завдань діяльності було визначено єдиний перелік потрібних студентам комунікативних вмінь і знань.

До системи знань студентів психологів можна віднести:

- 1) *професійні*: розуміння законодавчої бази, знання щодо взаємодії між суб'єктами діяльності, знання документального характеру, знання психологічної та педагогічної термінології;
- 2) *психолого-комунікативні*, що включають знання про особливості спілкування в професійній діяльності психолога, ділове та фахове спілкування, знання про види комунікації та власної позиції в ній, культуру спілкування, види мовлення, етикет професійного спілкування фахівців, норми та функції поведінки психолога як професіонала, знання про комунікативні бар'єри та конфлікти і шляхи їх вирішення.

До системи вмінь комунікативної діяльності та спілкування майбутніх психологів можна віднести:

- 1) *уміння інформаційного характеру*: пошук та використання інформації, використання інформаційних ресурсів, робота з аргументами та виділення головного у зверненні, вміння формувати питання та відповіді на них, робота з узагальненням інформації, вміння користуватись в спілкування літературною мовою, здатність обирати адекватний зміст повідомлення та обґрунтовувати головні положення, впевнене володіння власним голосом, користування вербальними та невербальними засобами мовлення;
- 2) *уміння перцептивного характеру*: оцінка часу під час спілкування, розпізнання настрою іншого, передбачення реакції співрозмовника, визначення впливу умов процесу спілкування на результат, робота з емоційним стриманням та вираженням;
- 3) *уміння інтерактивного характеру*: встановлення контактів з партнерами спілкування та їх підтримка в процесі комунікації, здатність до переконування, вміння ставити позицію партнера по спілкуванню перед аргументованою критикою, здатність організовувати вирішення проблемної ситуації колективно;
- 4) *уміння загальнопсихологічного характеру*: використання набутих психологічних знань, встановлення взаємодії із співрозмовниками, вміння використовувати знання при усному та письмовому спілкуванні, розуміння та використання психологічної та педагогічної термінології;
- 5) *уміння спеціального психологічного характеру*: вміння користуватися психологічною документацією, знання в таких напрямках, як – загальнометодичні, технічні, економічні, тощо, уміння абстрактно формулювати власну думку та говорити по суті, вміння вести переговори та проводити психолого-педагогічні експертизи.

Нами була розроблена структурно-функціональна модель формування готовності до професійно-комунікативної діяльності майбутніх психологів. Вона складається з таких блоків:

1. методологічно-цільовий, що передбачає показник соціального замовлення, мету дослідження та його підходи і принципи;

2. змістово-процесуальний, що передбачає такі етапи як – діагностичний, мотиваційний, тренувальний, рефлексивний, що, в свою чергу, включають особливості змісту навчання, його форм та методів набуття професійно-комунікативної готовності та подальшої комунікативної підготовки;
3. діагностично-результативний, що передбачає структуру професійного спілкування психологів, її критеріїв та рівні результату.

Методологічно-цільова складова розробленої моделі включає показники соціального замовлення стосовно кваліфікованих фахівців психологічної спеціальності, які можуть ефективно виконувати різні завдання щодо психологічної роботи в суспільстві. Відповідно до цього, майбутній психолог має бути таким фахівцем, щоб міг свідомо приймати рішення та нести відповідальність за власні дії, також спеціаліст має володіти професійними якостями – соціальними, діловими, психологічними, педагогічними. У даному блоці розробленої моделі сформована мета: формування готовності в майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності.

Даний блок моделі включає такі методологічні підходи:

- *системний*: за даним підходом можна уявляти процес навчання та підготовки майбутніх психологів як систему компонентів – досвід пізнавальної діяльності студента, досвід практичного характеру, креативність та творче мислення, емоційність у ставленні до професійної діяльності, засвоєння студентом знань і змісту навчання за спеціальністю, що в майбутньому дасть йому можливість використовувати різні психологічні методи та прийоми спілкування;
- *особистісно зорієнтований*: це підхід до навчання та підготовки студентів, який орієнтується на цінності та самоцінності, базується на повазі та емпатії, особливостях індивідуальності; за даним підходом студенти під час навчання формують систему цінностей, що дають їм можливість орієнтуватись в суспільстві, також студент працює разом із педагогами в одному діапазоні, в якому кожний учасник може приймати самостійні рішення і обирати відповідний стиль поведінки;

- *компетентнісний*: передбачає засвоєння майбутніми психологами функціональних обов'язків та системи професійних і комунікативних знань та вмінь, користування ними та формуванні на цій основі професійно-важливих якостей професіонала, набуття досвіду в спілкуванні з іншими людьми, вміння вдаватись до кваліфікованої діяльності;
- *діяльнісний*: свідчить про необхідність володіти відповідними знаннями та навичками, які формуються у психологів у процесі навчання, допрофесійної діяльності, під час підготовки у ЗВО;
- *ціннісний*: базується на поєднанні аспектів теорії та практики, також на врахуванні загальнолюдських цінностей (чесності, порядності, справедливості, гуманності, тощо), центральним компонентом мислення виступає концепція залежного та взаємодіючого світу – важливо вміти бачити спільне, яке не лише просто об'єднує людей в суспільстві, а й аналізує всіх людей окремо; даний підхід є важливим для майбутнього психолога, оскільки лише той психолог що має сформовану систему цінностей та професійної етики зможе ефективно проводити психологічну роботу та просвіту.

Також в ході дослідження були сформовані та схарактеризовані принципи комунікативної підготовки майбутніх психологів:

- загальнопедагогічні: цілеспрямованість освітнього процесу, науковість, системність, послідовність, свідомість, творчість, активність, самостійність, наочність, доступність, ґрунтовність;
- специфічні: інтеграція, дуальність, гуманність, фундаменталізація, глобалізація.

Змістово-процесуальний блок розробленої моделі підготовки до комунікативно-професійної діяльності майбутніх психологів складається з таких рівнів: діагностично-констатувальний, мотиваційний, комунікативний, тренувальний, рефлексивний.

Для діагностично-констатувального та мотиваційного рівнів характерні такі суперечності:

- сьогодні суспільство потребує висококваліфікованих психологів із високим рівнем професійного спілкування, проте в педагогіці та практичній діяльності не має достатньо обґрунтованих підходів до формування професіоналів в сфері психології;
- як відомо, високий рівень кваліфікації психолога ґрунтується на його комунікативних здібностях, проте система вищої психолого-педагогічної освіти має за мету – формування лише знань, вмінь та навичок, і таким чином оминає комунікативну орієнтацію майбутніх психологів;
- реалізація професійної діяльності психолога потребує системи професійного спілкування з врахуванням особливостей галузі психології, але загальна система психолого-педагогічної підготовки не є достатньо орієнтованою на формування системи підготовки психологів;
- аби виконувати професійні функції психолог має володіти новітніми та професійними технологіями, проте система підготовки у вищих навчальних закладах не має достатню базу прогресивних технологій навчання та підготовки до професійної діяльності.

Складовою змістово-процесуального блоку моделі є формування готовності до професійно-комунікативної діяльності на основі навчального плану в галузі 053 Психологія, 05 Соціальні та поведінкові науки, освітнього рівня – бакалавр з психології. Проаналізувавши цей план, ми установили, що в основі таких навчальних дисциплін, як Українська мова, Вступ до спеціальності, Загальна психологія, Практикум із загальної психології, Експериментальна психологія, Соціальна психологія, Вікова та педагогічна психологія, Психологія праці, Психодіагностика, Основи психологічної практики, методика проведення психологічної експертизи, Інженерна та авіаційна психологія, Риторика, закладений потенціал щодо формування зазначеної вище готовності в бакалаврів психології.

На основі цього аналізу були сформовані та запропоновані рекомендації викладачам стосовно комунікативної підготовки майбутніх психологів.

Щоб досягти мети формування готовності до професійно комунікативної діяльності в психологів в процесі реалізації розробленої моделі було визначено форми, засоби і методи навчання студентів-психологів:

- це аудиторні, самостійні та он-лайн форми освітньої діяльності;
- навчання ділиться на індивідуальне, групове та колективне в залежності від кількості учасників;
- формами організації навчання є лекції, семінари, практичні заняття.

Серед засобів навчання студентів-психологів варто виділити: традиційні – початкові матеріали, практикуми, посібники, мультимедія; інноваційні – електронні підручники, електронні платформи.

Варто описати й методи, що потрібно використовувати на всіх етапах комунікативної підготовки психологів:

- репродуктивна група методів – розповіді, перекази, різні виступи;
- інтерактивна група – рольові ігри, ділові ігри, дискусії, мозковий штурм, моделювання та аналіз;
- група спеціальних комунікативних методів – «Сократів діалог», правило Гомера, PRES-формула.

Також важливим елементом змістовно-процесуального блоку розробленої моделі підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності є педагогічні умови:

- зорієнтованість діяльності науково-педагогічних працівників на підготовку студентів до професійно-комунікативної діяльності;
- використання методологічних підходів і принципів, значущих для набуття майбутніми практичними психологами професійно-комунікативних знань і вмінь;
- умотивованість бакалаврів з практичної психології на оволодіння основами професійно-комунікативної діяльності;
- застосування форм організації освітньої діяльності та форм навчання, методів та засобів, значущих для професійно-комунікативної діяльності;

- інтегрування та використання інтерактивних та інформаційних технологій у підготовці психологів до професійно-комунікативної діяльності.

Діагностично-результативний блок розробленої моделі підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності складається з критеріїв і рівнів сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності.

Якщо говорити за структуру професійного спілкування майбутнього психолога, то вона містить: мотиваційно-ціннісний рівень, комунікативний рівень, етичний та поведінковий рівні, рефлексивний рівень. Для того, щоб визначити показники сформованості вказаних рівнів, були розроблені та застосовувались такі критерії: аксіологічно-мотиваційні, знаннєво-діяльнісні, етичні та поведінкові, рефлексивні. На основі вище вказаного та в результаті дослідження можна виокремити наступні рівні цієї готовності:

1) досконалий:

- можливість студентів -психологів швидко визначати зміст проблеми та віднайти шляхи для її вирішення; здатність психологів самостійно здійснювати пошук інформації та проводити її аналіз;
- можливість швидкого встановлення контакту із партнерами спілкування та підтримання цього контакту впродовж всього процесу комунікації;
- вміння психологів швидко та правильно оцінювати співрозмовника, його настрій та позицію, також вміння правильно оцінювати власні можливості в спілкуванні;
- здатність психолога чітко та ефективно висловлювати свою думку та відстоювати позицію, користуватись техніками спілкування, які допомагають досягати мети спілкування;

2) достатній:

- здатність психологів швидко визначати проблеми та способи її рішення;
- можливі помилки у процесі відбору та аналізі інформації;
- можливі труднощі у встановленні та подальшому утримуванні контакту з людиною; адекватна, але повільна оцінка можливостей партнера та своїх;

- можливі помилки у висловлюванні власної думки, труднощі у відстоюванні своєї позиції, у використанні психологічної термінології;
- можливі труднощі при оцінюванні умов процесу спілкування;

3) низький:

- неможливість психологів правильно визначати сутність проблеми та шляхи її рішення;
- низький рівень пошуку та оцінки інформації;
- доволі великі труднощі в налагодженні контакту з партнером спілкування та подальше його утримування;
- наявність неправильної оцінки співрозмовника, його позицій, можлива навіть переоцінка або недооцінка власних можливостей спілкування;
- можливе використання у мові штампів та високий рівень бідності мовних конструкцій, неграмотність у використанні психологічної лексики;
- невміння психологів вірно оцінювати умови, в яких проходить спілкування.

Як результат розробленої моделі підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності під час навчання у ЗВО має сформуватись кваліфікований фахівець в галузі психології з високим професійно-комунікативної готовності.

Розроблена модель підготовки психологів також графічно зображена на рисунку 2.1.:

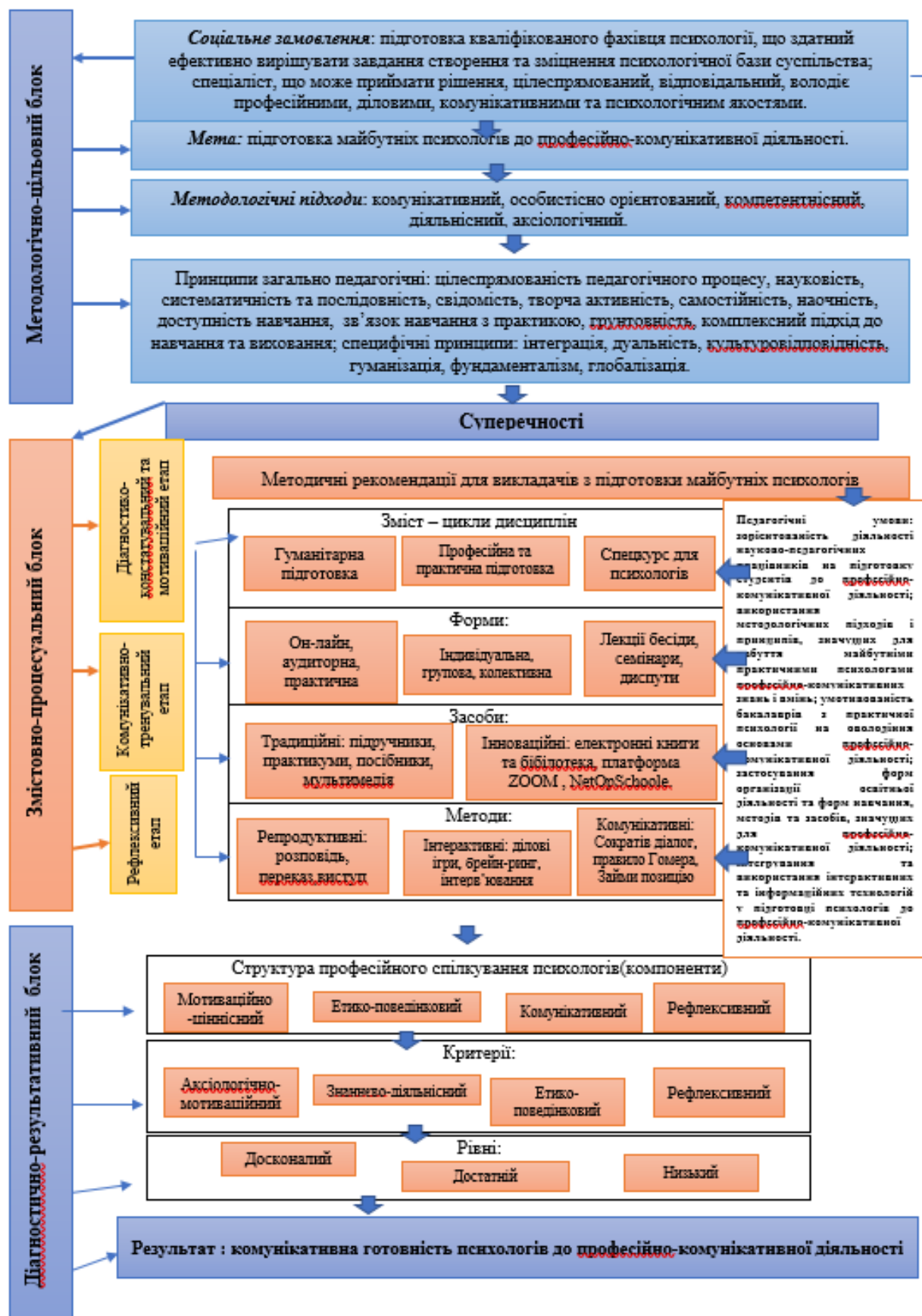

Рис.2.1. Модель формування готовності майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності

Висновки до другого розділу

У другому розділі дипломної подано результати дослідження щодо обґрунтування методичних підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності. У результаті такого дослідження були сформовані наступні висновки.

Нами було визначено основні підходи, що сприяють ефективному формуванню та розвитку цієї готовності: комунікативний підхід, що виконує орієнтуючу функцію навчання стосовно майбутньої професії; особистісно зорієнтований підхід, що базується на врахуванні цінності особистості, поваги до неї, емпатії, врахування індивідуальних рис, формування особистісних цінностей; підхід компетентнісний, що забезпечує виконання функціональних обов'язків психолога на основі системи професійних та комунікативних знань, їхнє застосування в професійній діяльності, а також процес формування професійно важливих якостей; діяльнісний підхід, що зумовлює визначення діяльності основою та умовою розвитку особистості психолога; підхід аксіологічний, який об'єднує теоретичні та практичні основи комунікативного навчання та підготовки психологів.

Також нами були виявлені принципи ефективної підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності: загальнопедагогічні принципи – цілеспрямованість освітнього процесу, науковість та системність, свідомість та творча активність, самостійність, наочність та доступність навчання; специфічні принципи – інтеграція, оскільки вона позитивно та активно впливає на вирішення актуальних проблем фахової підготовки та стилю мислення майбутніх психологів; принципи дуальності – студенти набувають на початкових стадіях навчання певних компетентностей та вмінь працювати в групі (команді), також вони навчаються оптимально здійснювати вибір та приймати рішення, проявляють відповідальність у професійній діяльності; принципи гуманізації та гуманітаризації, що сприяють розвитку особистості психолога через духовні цінності та загально-людську культуру.

Нами також були визначені критерії уточнення показників та рівнів сформованості готовності майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності: аксіологічно-ціннісний, знаннєво-діяльнісний, етичний, поведінковий, рефлексивний.

У ході дослідження було виявлено та проаналізовано педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності: зорієнтованість діяльності науково-педагогічних працівників на підготовку студентів до професійно-комунікативної діяльності; використання методологічних підходів і принципів, значущих для набуття майбутніми практичними психологами професійно-комунікативних знань і вмінь; умотивованість бакалаврів з практичної психології на оволодіння основами професійно-комунікативної діяльності; застосування форм організації освітньої діяльності та форм навчання, методів та засобів, значущих для професійно-комунікативної діяльності; інтегрування та використання інтерактивних та інформаційних технологій у підготовці психологів до професійно-комунікативної діяльності.

Були обрані дієві та ефективні форми навчання студентів-психологів щодо формування комунікативної компетентності - аудиторні, практичні, он-лайн заняття, групові, індивідуальні та колективні форми роботи; засоби – навчальні підручники, практикуми, мультимедія, інноваційні посібники, електронні підручники та електронні платформи; методи – репродуктивні, інтерактивні, комунікативні, спеціальні – діалог Сократа, правило Гомера, Займи позицію.

Нами було розроблено та науково обґрунтовано модель формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі їхньої професійно-комунікативної діяльності, яка включає такі блоки: методологічно – цільовий, змістовно – процесуальний, діагностично-результативний. Вказані блоки в поєднанні з структурними компонентами утворюють систему, яка сприяє позитивним результатам взаємодії при формуванні комунікативної компетентності в процесі підготовки психологів. Ефективність розробленої нами моделі буде перевірено та експериментально підтверджено у змісті розділу 3.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

3.1. Організація формувального етапу експерименту

Для того аби довести чи спростувати наше припущення щодо того, що існують проблеми у формуванні готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології під час навчання та підготовки, а також щоб підтвердити необхідність здійснення підготовки в цьому напрямі, було сформовано завдання дипломної роботи: дослідити стан готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології. Для того, щоб виконати це завдання, нами був проведений констатувальний етап експерименту, який мав метою - дослідити стан готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології. Для цього ми проаналізували навчальний план ЗВО НАУ, що готує практичних психологів, провели на-лайн опитування серед студентів та встановили їх ставлення до спілкування процесу формування означеної готовності.

Для того, аби отримати об'єктивні результати, було також опитано і викладачів НАУ стосовно їхньої оцінки стану формування готовності студентів. .

Головними методами нашого дослідження були:

- опитування студентів;
- бесіди та опитування викладачів.

У ході дослідження ми виявили, що підготовка майбутніх психологів в нашій країні відбувається відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 №1556-VII (редакція станом на 25.09.2020). Згідно з ч. 4 ст. 10 Закону «Про вищу освіту» : «Вищий навчальний заклад на підставі освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми за кожною спеціальністю розробляє навчальний план, який визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік

навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю. Для конкретизації планування навчального процесу на кожний навчальний рік складається робочий навчальний план, що затверджується керівником вищого навчального закладу»[21].

Проте наявність вище зазначених положень в Законі, які здійснюють регулювання діяльності ЗВО, Державного стандарту вищої психологічної освіти – не розроблено. Це означає, що Україна тільки виконує функцію контролю стосовно якості освіти, але державних стандартів для вищої психологічної освіти не затверджено.

Головним документом щодо ЗВО з підготовки психологів є Освітньо-професійна програма. У ній визначається зміст навчання, вимоги до нього, обсяг та рівень освітньої і професійної підготовки фахівців у галузі 053 Психологія. Для того, щоб забезпечити спеціалізацію в межах психологічних спеціальностей, відповідно до яких проводиться підготовка фахівців, навчальний заклад розробляє Освітньо-професійну програму з урахуванням змісту Освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутніх психологів. У цій програмі враховуються результати та досвід підготовки фахівців-психологів, а також вимоги, зумовлені кваліфікаційними вимогами.

Базою для проведення даного етапу нашого експерименту був обраний Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету. Нами було проаналізовано навчальний план щодо підготовки студентів-бакалаврів за галуззю знань 053 Психологія освітнього рівня бакалавр. Був проведений аналіз навчального плану з позиції його професійно-комунікативного впливу на студентів-психологів (див. Додаток Д-1).

Виявлено, що навчальні курси мають комунікативний потенціал. За допомогою змісту навчальних дисциплін можна формувати певні компоненти професійно-комунікативної готовності психологів, а саме – розвинути вміння моделювати аудиторію стосовно участі в комунікації, розвинути мовленнєві вміння учасників спілкування, засвоїти знання про особливості професійної діяльності психологів, оволодіти моральними основами поведінки та спілкування майбутніх психологів. Проте, в пояснювальних записках робочих навчальної програм для

психологів – відсутня мета та завдання формування комунікативної компетентності майбутніх психологів.

Комунікативний потенціал, зокрема виявлено в змісті дисциплін: Риторика, Педагогічна психологія, Основи психологічного консультування, Організаційна психологія. Зміст вказаних вище дисциплін сприяє загальному розвитку умінь спілкування в студентів, а також сприяє отриманню знань стосовно індивідуально-психологічних особливостей в діяльності психолога, також формування навичок із психологічної діагностики, освоєння навичок міжособистісних професійних комунікацій.

Відповідно до аналізу змісту навчання майбутніх психологів, можна говорити про те, що зміст окремих курсів частково використовується для формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології. Такі дисципліни можуть сприяти засвоєнню комунікативних знань, виробленню вмінь та навичок взаємодії з людьми, опануванню психологічної термінології, виробленню навичок ведення спеціальної психологічної документації.

Нами було виявлено те, що навчальний план з підготовки бакалаврів психології не має конкретних дисциплін, які спрямовані на формування цієї готовності. Це, в свою чергу, підтверджує важливість нашої проблеми.

Наступним завданням даного етапу дослідження було проведення опитування серед студентів-психологів, для того щоб встановити їхнє ставлення до комунікативної складової їхнього навчання та підготовки до професійно-комунікативної діяльності. Для цього ми використали опитувальник «Потреба в спілкуванні», щоб визначити розуміння сутності спілкування та його важливості в навчальному процесі та підготовці студентів-бакалаврів психології (див. Додаток Д2). В опитуванні взяли участь 42 студенти 4 курсу денної форми навчання спеціальності «Практична психологія» Національного авіаційного університету. Оцінка потреби в спілкуванні проводилась з урахуванням рівнів: низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий.

Отримавши та проаналізувавши результати опитування студентів, ми отримали наступні показники, що наведені в таблиці 3.1:

Таблиця 3.1

Результати опитування студентів щодо потреби в спілкуванні

Показники	<i>Низький рівень</i>	<i>Рівень нижче середнього</i>	<i>Середній рівень</i>	<i>Рівень вище середнього</i>	<i>Високий рівень</i>
<i>Кількість осіб</i>	8	4	12	15	1
<i>Показник у %</i>	20	10	30	37,5	2,5

Студенти, які пройшли опитування, отримали загальні психологічні знання під час навчання за дисциплінами психологічної підготовки, і вважають, що важливими для спілкування психологів є вміння мовлення, передачі інформації та встановлення контактів з іншими співрозмовниками. Проте, студенти не виділили вміння на групи – інформаційні, перцептивні та інтерактивні.

На основі проведеного опитування можна говорити про те, що більшість студентів розуміють важливість комунікативних знань та вмінь в процесі формування готовності до професійно-комунікативної діяльності. Студенти-психологи стверджують, що наявність у них комунікативних знань, вмінь та навичок, а також комунікативного досвіду допомагає вирішувати конфліктні ситуації в процесі спілкування, а також полегшують процес підготовки до професійно-комунікативної діяльності. Вони змогли оцінити набуті ними під час навчання у ЗВО і професійні особливості спілкування. Отримані нами результати свідчать про те, що рівень знань, вмінь та навичок професійного спілкування є недостатньо високим. Всі респонденти опитування висловили думку про те, що необхідно сворити цілеспрямовану програму підготовки майбутніх психологів до професійно-комунікативної діяльності.

Для того, щоб підтвердити достовірність отриманих результатів опитування студентів та щоб виявити стан формування комунікативної компетентності в бакалаврів з практичної психології, ми також провели опитування серед викладачів кафедри педагогіки та психології НАУ. Загальна кількість опитаних викладачів – 19 осіб.

Ми запропонували викладачам оцінити стан формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології за шкалою: «низький рівень, достатній рівень, високий рівень». Результати зображені в таблиці 3.2.:

Таблиця 3.2

Результати опитування викладачів щодо стану формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології

Показники	Низький рівень		Достатній рівень		Високий рівень	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Питання 1. Який рівень розвитку, на Вашу думку, готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології?	0	0	11	58	8	42
Питання 2. Який рівень розвитку комунікативних здібностей студентів?	0	0	7	37	12	63
Питання 3. На якому рівні Ви можете оцінити навчальну програму для бакалаврів психології?	2	11	12	63	5	26
Питання 4. На якому рівні Ви оціните відповідність навчальних дисциплін щодо формування готовності до професійно-комунікативної діяльності?	5	26	10	52	4	22
Питання 5. Чи потрібно, на Вашу думку, впровадити в навчальну програму дисципліни, які спрямовані на формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в студентів-психологів?	0	0	7	37	12	63
Питання 5. Як ви оціните підготовку бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності?	4	22	9	47	6	31

Як видно з таблиці 3.2. можна сказати про наступне:

- 58% викладачів вважають, готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів психології має достатній рівень сформованості;

- 63% опитаних вважають, що рівень розвитку комунікативних здібностей – високий;
- 63% викладачів засвідчили, що навчальна програма для бакалаврів з психології має достатній рівень розвитку та сформованості;
- 52% викладачів вважають, що навчальні дисципліни відповідають вимогам формування готовності до професійно-комунікативної діяльності – на достатньому рівні;
- 63% - на високому рівні - викладачі вважають за необхідне ввести в навчальну програму бакалаврів спеціальних дисциплін з формування готовності до професійно-комунікативної діяльності;
- 47% викладачів на достатньому рівні оцінюють підготовку бакалаврів з практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

Отже, після опитування викладачів стало зрозуміло, що готовність до професійно-комунікативної діяльності в студентів-бакалаврів сформована на достатньому, але не на високому рівні, що свідчить про важливість впровадження педагогічних умов та розробленої нами моделі її формування в майбутніх практичних психологів.

3.2. Результати формувального експерименту та методичні рекомендації щодо вдосконалення підготовки майбутніх бакалаврів з практичної психології

Керуючись результатами нашого дослідження щодо стану сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх бакалаврів з практичної психології, можна зробити узагальнення про недостатнє приділення уваги ЗВО щодо формування цього феномена. Це призводить до того, що майбутні фахівці можуть відчувати невпевненість у виконанні своїх професійних завдань, саме через недостатню ефективну взаємодію у фаховій активності. Розроблена нами модель формування готовності до професійно-комунікативної діяльності орієнтується на її формування в майбутніх бакалаврів-психологів.

Нами було визначено мету формувального етапу педагогічного експерименту: запровадити модель формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в процес підготовки майбутніх бакалаврів з практичної психології та подальша перевірка її ефективності.

Підготовча стадія формувального етапу експерименту передбачає визначення таких завдань реалізації мети:

- уточнити експериментальну базу та встановити учасників експерименту;
- провести контрольне тестування для виявлення рівнів сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності у студентів контрольної та експериментальної груп;
- емоційно підготувати студентів до проведення даного експерименту;
- використовувати в навчальному процесі підготовки майбутніх бакалаврів оновленого курсу на електронних платформах;
- перевірити ефективність моделі формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх бакалаврів з практичної психології через визначення її рівнів на заключному етапі формувального експерименту із використанням діагностичного інструментарію.

Як зазначалось раніше, учасниками експерименту стали студенти спеціальності 053 Психологія. Випускники НАУ, як і випускники більшості психологічних факультетів ЗВО країни – не мають спеціалізації вузького характеру, тому для студентів відкрита можливість вибору професійної діяльності та галузі, що вимагає від навчальних закладів більшої відповідальності в процесі підготовки майбутніх фахівців. Через те, що випускники-психологи можуть професійно реалізуватись в різних сферах психології та різних видах діяльності, то в них має бути наявна система знань з усіх напрямків психології та сформовані вміння використовувати засоби набутих знань. Студенти-психологи можуть працювати консультантами, практичними психологами, можуть працювати в школі та ВНЗ, в судовій та адвокатській системі, брати участь в різних суспільних відносинах, тощо.

Студентський вік визначається найбільш сприятливим для формування та розвитку головних соціогенних аспектів людини[48]:

- 1) процес формування якостей фахівця – професійних, громадських, світоглядних;
- 2) процес розвитку професійних здібностей та самостійної творчості в діяльності;
- 3) це період становлення та функціонування інтелекту та рис характеру;
- 4) це період, коли відбувається процес перетворення мотивації та ціннісної системи особистості;
- 5) це період формування соціальних цінностей, у відповідності до процесу професіоналізації.

Орієнтуючись на зазначені вище особливості, можна сказати, що студентський вік характеризується пластичністю та можливістю переключатись у процесі навчання навичок та вмінь. Саме цей вік відзначається швидкістю оперативної пам'яті особистості, вирішенням вербальних та логічних проблемних завдань, активністю прагнення до розвитку моральності та етичності[36]. У період студентських років відбувається активний розвиток моральних та етичних почуттів і компонентів поведінки, а також відбувається стабілізація властивостей та особливостей характеру, і що важливіше – відбувається процес оволодіння соціальними ролями дорослого(цивільні, суспільні, політичні, професійні)[28].

У процесі проведення формувального етапу педагогічного експерименту ми враховували результати досліджень вікової психології, які стосуються адаптації студентів до навчального процесу та освітнього середовища, а також до виховного, позанавчального та побутового компонентів. Адаптаційний процес студентів у ЗВО триває до другого курсу, а вже на четвертому – остаточно припиняється.

Також ми взяли до уваги, на основі аналізу навчальних планів з підготовки психологів, що першокурсники в першому семестрі вивчають загальнонаукові предмети та дисципліни, а з другого семестру починають опановувати більше навчальних курсів, що спрямовуються на формування частково готовності до професійно-комунікативної діяльності. Також, відбувається знайомство студентів з психологічною термінологією.

Все перераховане вище було нами враховано при відборі категорії учасників нашого педагогічного експерименту – в ньому взяли участь студенти четвертого курсу освітнього рівня бакалавр галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 Психологія. Даний вибір носить такий характер тому, що студенти уже вивчають фахові дисципліни, які стосуються формування комунікативних основ діяльності. Загальна кількість учасників нашого експерименту - 40 осіб: дві групи студентів по 20 осіб, перша група – це експериментальна, а друга – контрольна група.

У контрольній групі студенти-психологи навчались за навчальним планом з підготовки бакалаврів з практичної психології, відповідно до змісту програми, в даній групі запроваджувались традиційні форми організації навчання студентів-методів та засобів, форм. Головний зміст підготовки - формування кваліфікованого фахівця-психолога. Для даної групи респондентів не були створені спеціальні педагогічні умови, що могли б сприяти формуванню комунікативної компетентності.

Відповідно до наступного завдання формувального експерименту було проведено тестування для виявлення та встановлення рівнів готовності до професійно-комунікативної діяльності в студентів контрольної та експериментальної груп – тобто, дослідження доекспериментального стану готовності до професійно-комунікативної діяльності.

Ми використали обґрунтовані критерії та показники для здійснення діагностики рівнів сформованості комунікативної компетентності студентів-психологів. Нами було використано такі психодіагностичні методики для зрізу мотиваційно-ціннісного компонента готовності до професійно-комунікативної діяльності в студентів-психологів[52;53]:

- «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості С.С.Бубнова;
- «Визначення спрямованості особистості на досягнення успіху / уникнення невдач» А. Реана.

Проведений аналіз сформованості мотиваційно-ціннісного компонента комунікативної компетентності дав можливість отримати наступні результати: діагностика ціннісного компонента – низький рівень було виявлено у 1,8% студентів контрольної групи (КГ) та у 6,8% студентів експериментальної групи (ЕГ); середній рівень сформовано в 45% студентів КГ, та в 37,7% в студентів ЕГ; високий рівень був сформований у 53,2% КГ та в 55,5% студентів ЕГ (див. Додаток Ж, Ж-1).

Сформованість мотиваційного компонента в студентів проявилась на таких рівнях: на високому рівні (мотивація досягнення успіху) у 20% КГ та в 75% ЕГ; середній рівень (полюс не визначений) у 20% КГ та в 25% ЕГ; низький рівень (мотивація на невдачу) у 60% КГ та в 0% ЕГ (див. Додатки З, З-1).

Результати представлені в таблиці 3.3.:

Таблиця 3.3

Рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності до професійно-комунікативної діяльності в студентів-психологів у %

<i>Показники</i>	<i>Експериментальна група</i>			<i>Контрольна група</i>		
	Н.р.	С.р.	В.с.	Н.р.	С.р.	В.с.
Ціннісний компонент	6,8	37,7	55,5	53,2	1,8	45
Мотивація досягнення успіху/уникання невдач	0	25	75	60	20	20
<i>Середні показники</i>	<i>3,4</i>	<i>31,35</i>	<i>65,25</i>	<i>56,6</i>	<i>10,9</i>	<i>32,5</i>

Примітка:

1. Н.р., С.р., В.р. – низький, середній та високий рівні.

Отже, отримані дані щодо сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів дають можливість говорити про те, що в обох групах – контрольній та експериментальній – даний компонент сформований на однакових рівнях. Це можна пояснити тим, що студенти обрали спеціальність «Психологія» за рекомендаціями

батьків чи знайомих, через популярність професії. Отримані результати також свідчать про низький рівень роботи ЗВО стосовно збільшення інтересу студентів-психологів до їхнього фаху, через те що в бакалаврів на низькому рівні сформовані пізнавальні інтереси до професійної практичної діяльності, а це свідчить про відсутність у багатьох студентів бажання отримувати змістовні знання та вміння в комунікативній сфері.

Показник рівня сформованості комунікативного компонента нашої моделі формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів, був перевірений за допомогою методик: «Рівень комунікабельності» В.Ф. Ряховського (див. Додатки К, К-1) та «Діагностика рівня комунікативного контролю» М. Шнайдер(див. Додатки Л, Л-1)[52]. Результати перевірки даного компонента наведені в таблиці 3.4.:

Таблиця 3.4

Рівні сформованості комунікативного компонента
готовності до професійно-комунікативної діяльності студентів-психологів у %

<i>Показники</i>	<i>Експериментальна група</i>			<i>Контрольна група</i>		
	Н.р.	С.р.	В.р.	Н.р.	С.р.	В.с.
Показники рівня комунікабельності	0	65	35	40	25	35
Показники комунікативного контролю	0	25	75	40	35	25
<i>Середні показники</i>	<i>0</i>	<i>30</i>	<i>70</i>	<i>40</i>	<i>30</i>	<i>30</i>

Примітка:

1. Н.р., С.р., В.р. – низький, середній та високий рівні.

За отриманими результатами можна говорити про те, що: 40% студентів (КГ) мають низький рівень комунікабельності, а у студентів ЕГ – не має низького рівня; 25% студентів КГ мають середній рівень, в ЕГ – це 65%; високий рівень комунікабельності обидві групи студентів мають на рівні по 35%. Якщо говорити за показник комунікативного контролю контрольній групі респондентів такі

результати: 40% - низький, 35% - середній, 25% - високий рівень; в експериментальній групі студентів такі результати: 0% - низький рівень, 25% - середній, та 75% рівень.

Отримані нами результати дослідження комунікативного компонента моделі формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів свідчать про те, що студенти не засвоїли надані їм знання та комунікативні вміння, оскільки в них відсутня висока мотивація до використання цих знань в практичній діяльності психолога. Тобто, можемо говорити про відсутність спрямованості в студентів на підготовку до професійно-комунікативної діяльності.

Для дослідження етико-поведінкового компонента моделі формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів ми використали методики «Діагностика комунікативної толерантності» В. Бойка (див. Додаток М, М-1) та «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера (див. Додаток Н, Н-1). Результати проведених методик зображені в таблиці 3.5.:

Таблиця 3.5

Рівні сформованості етико-поведінкового компонента
готовності до професійно-комунікативної діяльності студентів-психологів у %

<i>Показники</i>	<i>Експериментальна група</i>			<i>Контрольна група</i>		
	Н.р.	С.р.	В.р.	Н.р.	С.р.	В.с.
Показники толерантності	10	30	60	55	10	35
Показники оцінки самоконтролю в спілкуванні	10	35	55	45	25	30
Середні показники	10	32,5	57,5	50	17,5	32,5

Примітка:

1. Н.р., С.р., В.р. – низький, середній та високий рівні.

На основі отриманих результатів можна говорити про наступне: показник толерантності в спілкуванні на низькому рівні проявився у 55% КГ та в 10% ЕГ;

середній рівень у 10% студентів КГ та в 30% в ЕГ; високий рівень притаманний 35% студентів КГ та 60% студентам ЕГ. Якщо говорити за оцінку самоконтролю в спілкуванні то отримали такі показники: у 45% студентів КГ та 10% ЕГ – низький рівень, в 25% КГ та 35% ЕГ – середній рівень прояву, та у 30% студентів КГ та в 55% ЕГ – виявлений високий рівень.

Отримані результати можна пояснити тим, що до студентів не доносилось соціальне значення їхньої майбутньої діяльності та професії, також не була акцентована увага на значеннях етико-поведінкових норм та їх впливу на комунікативну діяльність психолога, проте зверталась увага на етичний кодекс психолога в роботі майбутнього фахівця.

Для дослідження рефлексивного рівня моделі формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів була використана методика «Діагностика рефлексії» В. Карпова(див. Додаток П, П-1)[40]. Отримані результати дослідження зображені в таблиці 3.6.:

Таблиця 3.6

Рівні сформованості рефлексивного компонента готовності до професійно-комунікативної діяльності в студентів-психологів у %

<i>Показники</i>	<i>Експериментальна група</i>			<i>Контрольна група</i>		
	<i>Н.р.</i>	<i>С.р.</i>	<i>В.р.</i>	<i>Н.р.</i>	<i>С.р.</i>	<i>В.с.</i>
Показник рефлексії: схильність аналізувати власну діяльність та вчинки інших, визначати причини вчинків, обдумування, планування та прогнозування діяльності	5	40	55	50	30	20
<i>Середні показники</i>	<i>5</i>	<i>40</i>	<i>55</i>	<i>50</i>	<i>30</i>	<i>20</i>

Примітка:

1. Н.р., С.р., В.р. – низький, середній та високий рівні.

На основі отриманих результатів можна говорити про те, що у діяльності майбутніх психологів рефлексивний компонент є необхідним та актуальним. Результати дослідження засвідчили: низький рівень рефлексії у студентів КГ

проявився в 50%, а в ЕГ – в 5%; середній рівень характерний для 30% студентів КГ та для 40% студентів ЕГ; високий рівень рефлексії притаманний 20% КГ та 55% студентам ЕГ.

Тобто, можна говорити про те, що більшість студентів не можуть адекватно здійснювати самооцінку та не хочуть сприймати критику на свою адресу; завдання які ставляться перед студентами-психологами вирішуються репродуктивним способом, але не завжди майбутні психологи відповідально виконують свої обов'язки.

Для того, аби наочно представити отримані нами дані, були узагальнені результати дослідження стану сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів, отриманих в експериментальній та контрольній групах (табл. 3.7., рис. 3.1., 3.2.). Вказані нижче показники дають можливість довести, що групи студентів були сформовані у відповідності до вимог проведення спостереження.

Таблиця 3.7

Показники сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів

Компонент готовності	Розподіл студентів за рівнями сформованості компонентів					
	Експериментальна група, 20 студентів, %			Контрольна група 20 студенти, %		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
	%	%	%	%	%	%
Мотиваційно- ціннісний	3,4	31,35	65,25	56,6	10,9	32,5
Комунікативний	0	30	70	40	30	30
Етико- поведінковий	10	32,5	57,5	50	17,5	32,5
Рефлексивний	5	40	55	50	30	20
<i>Середній показник</i>	<i>4,6</i>	<i>33,4</i>	<i>62</i>	<i>49,15</i>	<i>22,1</i>	<i>28,75</i>

Примітка:

1. % - показник у відсотках.

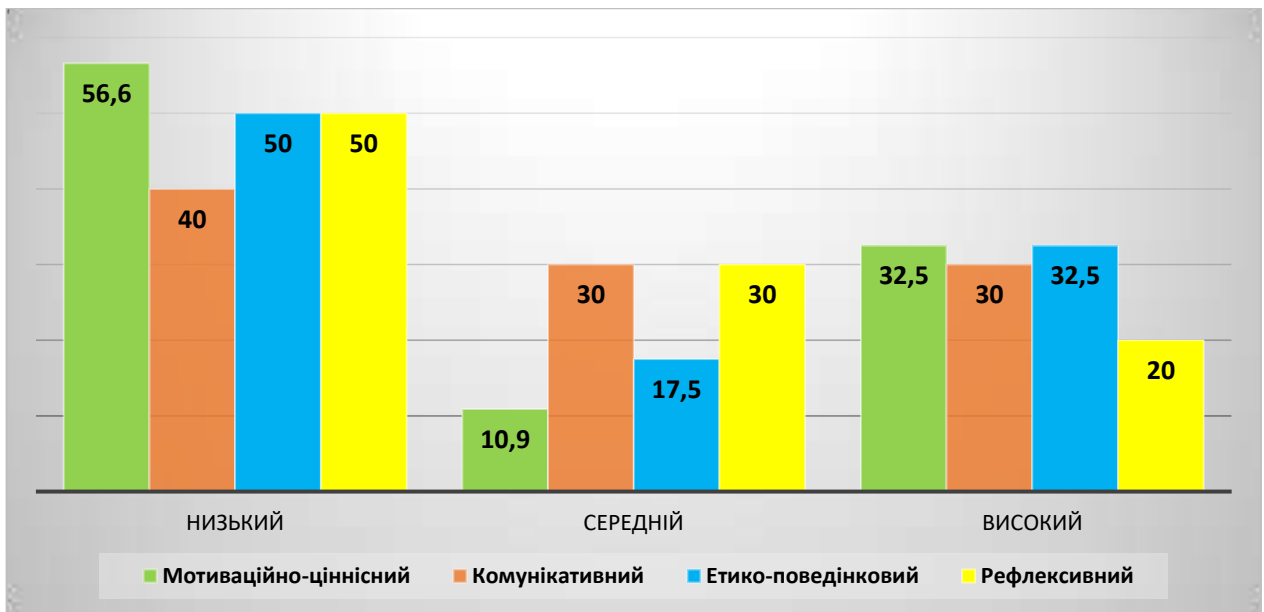

Рис.3.1. Стан сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності в (у %) в майбутніх психологів експериментальної групи

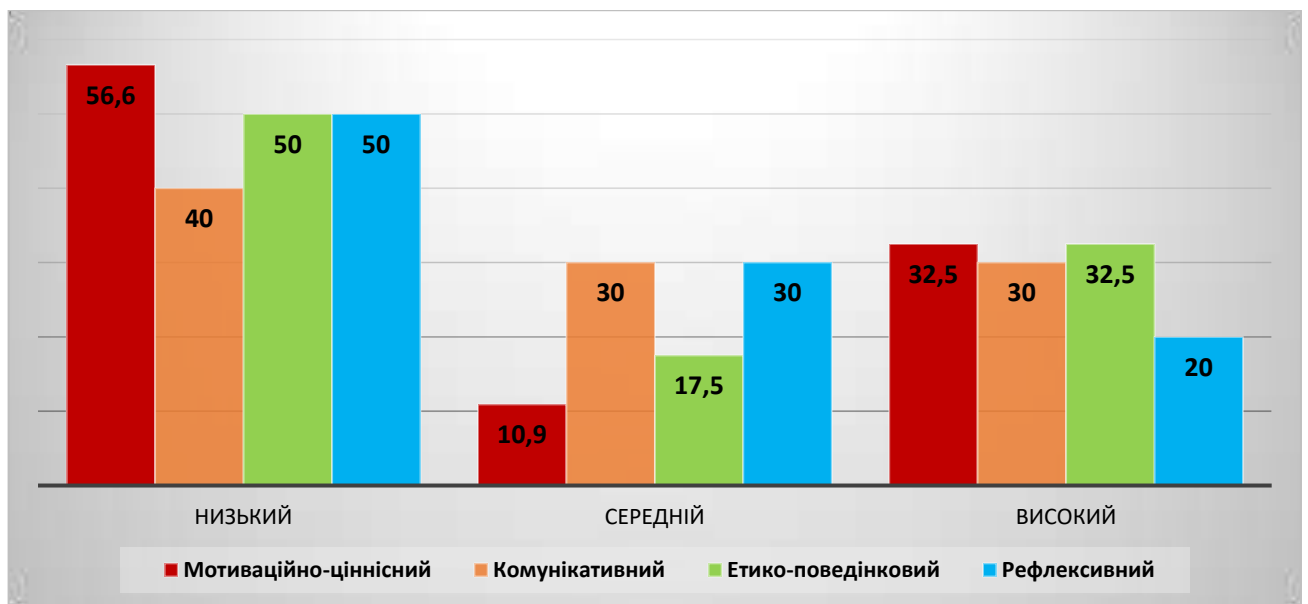

Рис.3.2. Стан сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності в (у %) в майбутніх психологів контрольної групи

Беручи до уваги отримані дані та аналізуючи їх, ми вважаємо, що потрібно в проведенні нашого формувального етапу експерименту висунути гіпотезу дослідження: H_0 : рівні формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології експериментальної групи не будуть

мати статистично значимі відмінності від показників контрольної групи. Альтернативною гіпотезою є: H_1 : рівні формування комунікативної компетентності бакалаврів з практичної психології експериментальної групи будуть мати статистично значимі відмінності від показників контрольної групи.

Для того, аби підтвердити або спростувати сформовані нами гіпотези дослідження та беручи до уваги наукові дослідження [24], ми використали критерії: критерій Т-Стюдента (для знаходження відмінностей між двома групами з нормальним розподілом даних); критерій Манна – Уїтні (для знаходження відмінностей між двома групами з відхиленням від нормального розподілу).

За допомогою критерію Колмогорова-Смірнова був встановлений розподіл показників. (див. Додаток Р)

Для виявлення відмінностей між показниками двох груп за всіма шкалами із нормальним розподілом використовувався критерій Т-Стюдента (див. Додаток С). Для виявлення відмінностей між показниками двох груп за всіма шкалами із наявними відхиленнями від розподілу застосовувався критерій Мана – Уїтні (див. Додаток Т). За допомогою критерію Т-Стюдента (за аналізом значення дисперсії) було встановлено, що для таких показників, як комунікабельність, комунікативний контроль, рефлексія та показник високого соціального статусу (ціннісно-смилова орієнтація) правомірно застосовувати критерій Мана-Уїтні, оскільки значення дисперсії менше за рівень значимості 0,05.

Отримані результати занесені до таблиць 3.8. та 3.9.:

Таблиця 3.8

Знаходження відмінностей між двома групами студентів-психологів

<i>Самоконтроль в спілкуванні</i>		
Контрольна група студентів	Експериментальна група студентів	Значущість t-критерію
4,7500	6,9000	0,005

У таблиці 3.9. наведені результати порівняльного аналізу за критерієм Мана – Уїтні:

Таблиця 3.9

Знаходження відмінностей між двома групами студентів-психологів

<i>Показник високого соціального статусу</i>		
Контрольна група	Експериментальна група	Значущість t-критерію
24,98	16,02	0,014
<i>Комунікативний контроль</i>		
15,42	25,58	0,005
<i>Рефлексія</i>		
15,30	25,70	0,004

Відповідно до проведеного аналізу, можна говорити про те, що гіпотеза - H_1 : рівні сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології експериментальної групи будуть мати статистично значимі відмінності від показників контрольної групи – підтвердилась, і є доведеною.

Отже, при проведенні формувального експерименту ми змогли довести ефективність розробленої нами моделі формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх бакалаврів з практичної психології в процесі підготовки в повному обсязі.

Розроблені та обговорювані педагогічні умови були ефективно доведені за допомогою наступного інструментарію:

- зорієнтованість діяльності викладачів та мотивування навчальної діяльності студентів-психологів стосовно формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в виявились під час опитування та надання методичних рекомендацій, а також під час формувального експерименту в складі експериментальної групи;
- на аудиторних заняттях ми використовували різні форми та методи, а також засоби навчання, що спрямовувались на ефективне формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів;
- вплив розроблених нами педагогічних умов був здійснений через платформ и електронного навчання.

На основі проведеного теоретичного аналізу та експериментального дослідження (формульованого етапу експерименту) проблеми формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології ми можемо обґрунтувати основні методичні рекомендації з удосконалення підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

Для ефективного розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів науково-педагогічному складу ЗВО потрібно дотримуватись таких принципів, як: науковості, професійної спрямованості, індивідуального підходу, проблемності, варіативності, різноманітності, оптимізації, взаємозалежності. Згідно із вказаними принципами, потрібно розробляти зміст навчальної програми та кожного навчального заняття, добирати відповідні форми роботи та ставити цілі.

Викладачам варто враховувати той факт, що успішність формування та розвитку готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів може відбуватись лише в системі спеціального навчання, оскільки найголовнішою умовою даного процесу – є саме зміст навчання студентів. Тож, відповідно до сказаного, викладачам потрібно підбирати та розроблювати навчальний матеріал у відповідності до спеціальності, також потрібно чітко та адекватно ставити цілі розвитку всіх компонентів комунікативної компетентності студентів-психологів. Такий навчальний матеріал, на нашу думку, допоможе навчити майбутніх психологів вмінню ставити перед собою різні комунікативні завдання та вирішувати їх: студенти зможуть визначати цілі власної комунікації, здійснювати оцінку ситуації, розуміти наміри партнерів та їх поведінку, адаптовувати власну мовну комунікацію у відповідності до умов діяльності та спілкування.

Для ефективного формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів потрібно використовувати методи та засоби навчання, що забезпечать активну розумову і комунікативну діяльність бакалаврів-психологів. Тобто, потрібно навчати майбутніх психологів усвідомлено та кваліфіковано у різних комунікативних ситуаціях, а також формувати в студентів комунікативні якості, які в майбутньому допоможуть їм вирішувати професійні

завдання. Випливає висновок, що потрібно створювати ситуації навчання, які базуються на взаємодії, а також на змістові управлінської діяльності, співпраці викладачів та студентів.

Викладачам потрібно використовувати методи та форми навчання, які орієнтуються на інтерактивність та інноваційність. Наприклад: інтернет-тренінг, вебінари та наукові чати, інтернет-конференції та он-лайн бесіди, використання електронних платформ. Навчання має носити не тільки традиційний характер та зміст, а й базуватись на потребах, інтересах та мотивах студентів, тобто потрібно використовувати ті форми роботи, що будуть найефективніше сприяти формуванню готовності до професійно-комунікативної діяльності: ділові та рольові ігри, заняття-бесіди, мозкові штурми, тренінги, лекції-дискусії.

Важливим етапом формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в студентів-психологів є саме співпраця на рівні ситуаційної взаємодії між викладачем та студентом. Доцільним є застосування службово-ділових ситуацій, використання яких дасть змогу наблизити навчання бакалаврів з практичної психології до реальних умов професійної комунікативної діяльності.

У навчальному процесі викладачам потрібно створювати педагогічні умови формування готовності до професійно-комунікативної діяльності:

- Зорієнтованість діяльності науково-педагогічних працівників на підготовку студентів до професійно-комунікативної діяльності.
- Використання методологічних підходів і принципів, значущих для набуття майбутніми практичними психологами професійно-комунікативних знань і вмінь.
- Умотивованість бакалаврів з практичної психології на оволодіння основами професійно-комунікативної діяльності.
- Застосування форм організації освітньої діяльності та форм навчання, методів та засобів, значущих для професійно-комунікативної діяльності.
- Інтегрування та використання інтерактивних та інформаційних технологій у підготовці психологів до професійно-комунікативної діяльності.

Також, варто зазначити, що розроблена нами модель формування комунікативної компетентності бакалаврів з практичної психології є актуальною до застосування в навчальному процесі. Ця модель включає такі блоки: методологічно – цільовий, змістовно – процесуальний, діагностично-результативний. Вказані блоки в поєднанні з структурними компонентами утворюють систему, яка сприяє позитивним результатам взаємодії при формуванні комунікативної компетентності в процесі підготовки психологів.

Беручи все вищесказане до уваги, для того щоб сприяти формуванню готовності до професійно-комунікативної діяльності в у майбутніх психологів ми пропонуємо використовувати в навчальному процесі спеціального тренінгу «Тренінг комунікативної компетентності та успішність спілкування майбутніх психологів». На нашу думку, саме тренінг, як окремий вид навчальної діяльності, може максимально сприяти формуванню комунікативної компетентності в студентів-психологів, оскільки передбачає роботу з комунікативними навичками та напрацюванням поведінкових навичок професійної діяльності психологів.

Доцільність використовувати тренінг в навчальній діяльності студентів в процесі їх підготовки до професійної комунікативної діяльності, полягає в груповому характері його проведення, що зумовлює тісну взаємодію учасників.

Використання такого навчального тренінгу щодо формування комунікативної компетентності дасть змогу виконати наступні завдання: мотивувати студентів до проведення навчального тренінгу; відпрацьовувати необхідні майбутньому психологу комунікативні навички та вміння; контроль набутих теоретичних та отриманих практичних вмінь та навичок спілкування; спонукання студентів-психологів до професійного та комунікативного розвитку.

Серед головних тренінгових технік, на нашу думку, потрібно користуватись інформаційними – навчальні фільми, технічні засоби інформації для лекцій та конференцій, стимуляційними – імітація робочої ситуації, організація професійної ситуації, практичними – програма виробничого навчання психологів, групо-динамічними – вправи вдосконалення соціальної компетентності.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дипломної роботи були відображені результати дослідження стану формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в бакалаврів з практичної психології у ЗВО, також було надано матеріали стосовно організації, проведення та подальшого аналізу проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

Було досліджено стан формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів в процесі підготовки до професійно - комунікативної діяльності та встановлено актуальність даної теми в психолого-педагогічному просторі. Був здійснений аналіз нормативно-правової бази Міністерства освіти та науки України, навчального плану ЗВО – НАУ. Також, було встановлено, що проблема формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів є актуальною з позиції реформування психологічної галузі, у відповідності з процесами глобалізації суспільства та освіти. На основі цього встановлено, що фахівець - психолог має бути кваліфікованим, орієнтованим на мінливість нормативної бази, мати вміння працювати з великим потоком інформації, емоційно-стійким та врівноваженим, толерантним та з високим рівнем розвитку комунікативних здібностей.

Був встановлений стан формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі навчальної підготовки. На основі цього виявлено: відсутність спрямованості змісту навчальних планів та програм щодо формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів.

За допомогою опитування студентів та викладачів були отримані результати, згідно з якими встановлений недостатній рівень сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності в студентів-психологів, що потрібний для майбутньої професійної комунікативної діяльності. Досліджувана проблема формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в майбутніх психологів у процесі підготовки передбачила перевірку впровадженої моделі щодо формування цієї готовності. Для цього був проведений формувальний експеримент,

який мав такі головні завдання: уточнити експериментальну базу та встановити учасників експерименту; провести контрольне тестування для виявлення рівнів сформованості готовності до професійно-комунікативної діяльності в студентів контрольної та експериментальної груп; емоційно підготувати студентів до проведення даного експерименту; використовувати в навчальному процесі підготовки майбутніх бакалаврів курсів на електронних платформах.

Завдання формувального етапу експерименту передбачали перевірити сформованість компонентів готовності до професійно-комунікативної діяльності за допомогою критеріїв – аксіологічно-мотиваційного, знаннєво-діяльнісного, етико-поведінкового, рефлексивного. Запровадження педагогічної експериментальної моделі формування готовності до професійно-комунікативної діяльності майбутніх психологів, студентів експериментальної групи відбулось на основі: загальнопедагогічних та специфічних принципів навчання, використання таких підходів, як – комунікативний, особистісний, компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний; за рахунок створення педагогічних умов; використання інтерактивних методів та технологій навчання.

В експериментальній групі високого рівня комунікативної компетентності досягли 62% студентів, середнього рівня – 33,4%, та низького – 4,6% студентів-психологів. Показники низького рівня в експериментальній групі студентів психологів менший, ніж в студентів контрольної групи - на 44,55%.

Відповідно до отриманих результатів, у контрольній групі (була відсутня діяльність викладачів і студентів щодо формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в студентів, які навчались традиційно, рівень сформованості готовності не підвищився.

Отримані результати формувального етапу експерименту свідчать про ефективність впровадження педагогічної моделі формування готовності до професійно-комунікативної діяльності в процес підготовки бакалаврів з практичної психології. На основі отриманих результатів були надані основні методичні рекомендації з удосконалення підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми формування готовності до професійно-комунікативної діяльності вмайбутніх бакалаврів з практичної психології в процесі фахової підготовки до професійно-комунікативної діяльності було обумовлено потребою підвищення якості процесу підготовки фахівців, професійна діяльність яких буде відбуватись в процесі спілкування та постійної взаємодії.

1. Аналіз результатів вивчення проблеми підготовки психологів до комунікативно – професійної діяльності з точки зору педагогічної теорії дав можливість узагальнити те, що українські та закордонні дослідники займались вивченням проблеми організації навчального процесу та підготовки психологів, вивчали формування в студентів професійної компетентності під час навчання за спеціальними дисциплінами, вироблення механізму формування риторичних вмінь. Проте не достатньо висвітлена та досліджена проблема саме фахової підготовки бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

Було уточнено дефініції розуміння головних понять: психологічна культура, професійне спілкування, комунікативна компетентність, комунікативні здібності. Було визначено головне значення професійного спілкування – це взаємодія між учасниками психологічного процесу спілкування на рівні суб'єкт -суб'єктних відносин, що зумовлюється причинами організації навчальної діяльності, яка характеризується формальністю та можливими конфліктами, наявністю багатьох цілей спілкування та спрямовується на задоволення професійно-комунікативних потреб.

2. Була виявлена актуальність проблеми підготовки студентів-психологів з огляду на специфіку їхнього професійного спілкування, яка зумовлюється особливостями психологічної практики. Було визначено, що особливості професійного спілкування психологів базуються на розумінні аспектів психологічної діяльності. Нами було виявлено особливості специфіки професійного спілкування студентів-психологів, та визначили вміння, які потрібно формувати в бакалаврів в процесі підготовки до професійно-комунікативної діяльності, а також

спрогнозовано елементи сучасних педагогічних технологій, що можуть сприяти процесу підготовки майбутніх психологів.

Також, на практичному рівні нами було визначено стан формування комунікативних здібностей майбутніх психологів, що входять до складу їхньої професійно-комунікативної діяльності. Для виконання цього завдання був використаний тест «Оцінка говорити і слухати» У. Маклені. Тестування показало, що в процесі формування комунікативної компетентності майбутніх психологів наявні проблеми, на основі яких зроблений висновок, що саме через недостатність окремих дисциплін, які готують бакалаврів - психологів до професійно-комунікативної компетентності у студентів домінує низький рівень комунікативних здібностей.

3. Було визначено основні підходи, що сприяють ефективному формуванню та розвитку комунікативних здібностей та особливостей комунікативної діяльності майбутніх психологів під час процесу підготовки: комунікативний підхід, що виконує орієнтуючу функцію навчання стосовно майбутньої професії; підхід випереджувального розвитку вербальної сторони спілкування, що свідчить про важливість усного спілкування у формуванні точності, логічності та грамотності майбутнього спеціаліста; підхід інтерактивних технологій, що передбачає процес моделювання комунікативних ситуацій та виконання тих завдань, що сприяють входженню студентів в комунікативні відносини; підхід особистісно-орієнтований, що базується на принципах гуманістичної психології, а саме: цінності особистості, поваги до особистості, емпатії, врахування індивідуальних рис, формування особистісних цінностей; підхід компетентнісний, що забезпечує виконання функціональних обов'язків психолога на основі системи професійних та комунікативних знань, їхнє застосування в професійній діяльності, а також процес формування професійно важливих якостей; діяльнісний підхід, що зумовлює визначення діяльності основою та умовою розвитку особистості психолога – виховання, навчання, освіта; підхід аксіологічний, який об'єднує теоретичні та практичні основи комунікативного навчання та підготовки психологів.

Були визначені критерії уточнення показників та рівнів сформованості культури спілкування в майбутніх психологів: аксіологічно-ціннісний, знаннєво-діяльнісний, етичний, поведінковий, рефлексивний.

В ході дослідження було виявлено та проаналізовано головні педагогічні умови розвитку комунікативних здібностей та комунікативної компетентності у майбутніх психологів: зорієнтованість діяльності науково-педагогічних працівників на підготовку студентів до професійно-комунікативної діяльності; використання методологічних підходів і принципів, значущих для набуття майбутніми практичними психологами професійно-комунікативних знань і вмінь; умотивованість бакалаврів з практичної психології на оволодіння основами професійно-комунікативної діяльності; застосування форм організації освітньої діяльності та форм навчання, методів та засобів, значущих для професійно-комунікативної діяльності; інтегрування та використання інтерактивних та інформаційних технологій у підготовці психологів до професійно-комунікативної діяльності.

Були обрані дієві та ефективні: форми навчання студентів-психологів щодо формування комунікативної компетентності - аудиторні, практичні, он-лайн заняття, групові, індивідуальні та колективні форми роботи; засоби – навчальні підручники, практикуми, мультимедія, інноваційні посібники, електронні підручники та бібліотека, Zoom, NetOpSchoole, NetSupportSchool; методи – репродуктивні, інтерактивні, комунікативні спеціальні – діалог Сократа, правило Гомера, Займи позицію, дерево рішень.

4. Було розроблено та науково обґрунтовано модель формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі їхньої професійно-комунікативної діяльності, яка включає такі блоки: методологічно – цільовий, змістовно – процесуальний, діагностично-результативний. Вказані блоки в поєднанні з структурними компонентами утворюють систему, яка сприяє позитивним результатам взаємодії при формуванні комунікативної компетентності в процесі підготовки психологів.

5. Був встановлений стан формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі навчальної підготовки. На основі цього виявлено: відсутність спрямованості змісту навчальних планів та програм щодо формування комунікативної компетентності майбутніх психологів; стан формування в студентів-психологів мовленєвих та психологічних основ спілкування в професійній сфері в процесі підготовки та застосування навчальних дисциплін.

За допомогою опитування студентів та викладачів були отримані результати, згідно з якими встановлений недостатній рівень сформованості комунікативної компетентності студентів-психологів, що потрібний для майбутньої професійної комунікативної діяльності.

Був проведений формувальний експеримент, який мав такі головні завдання: уточнити експериментальну базу та встановити учасників експерименту; провести контрольне тестування для виявлення рівнів сформованості комунікативної компетентності у контрольній та експериментальній групах студентів; емоційно підготувати студентів до проведення даного експерименту; долучити до змісту підготовки майбутніх бакалаврів з практичної психології спецкурсу «Особливості професійно-комунікативної діяльності психологів»; використовувати в навчальному процесі підготовки майбутніх бакалаврів оновленого курсу на платформі Zoom; перевірити ефективність моделі формування комунікативної компетентності майбутніх бакалаврів з практичної психології у процесі підготовки через визначення рівнів сформованості моделі на заключному етапі формувального експерименту із використанням діагностичного інструментарію.

Учасниками експерименту були студенти-психологи Національного Авіаційного Університету, освітнього рівня бакалавр галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 Психологія. Експериментальну групу склали 20 студентів, контрольну – також 20 студентів. Завдання формувального експерименту передбачали перевірити сформованість компонентів комунікативної компетентності за допомогою використаних критеріїв – аксіологічно-мотиваційний, знаннєво-діяльнісний, етико-поведінковий, рефлексивний.

Дослідження стану сформованості комунікативної компетентності майбутніх психологів засвідчило наступні результати в студентів контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп: низький рівень виявлено у 38,1% студентів; середній рівень виявлено в 27,1% студентів; високий рівень у 34,8% студентів.

Запровадження педагогічної експериментальної моделі формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі підготовки студентів експериментальної групи відбулось на основі: загально-педагогічних та специфічних принципах навчання, використання таких підходів – комунікативний, особистісний, компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний; за рахунок створення педагогічних умов; запровадження спецкурсу «Особливості професійно-комунікативної діяльності психологів»; використання інтерактивних методів та технологій навчання.

В експериментальній групі високого рівня комунікативної компетентності досягли 62% студентів, середнього рівня – 33,4%, та низького – 4,6% студентів-психологів. Показники низького рівня в експериментальній групі студентів психологів менший ніж в студентів контрольної групи - на 44,55%.

Відповідно до отриманих результатів, у контрольній групі (була відсутня діяльність викладачів і студентів щодо формування комунікативної компетентності) студентів, які навчались традиційно рівень сформованості комунікативної компетентності не підвищився.

Отримані результати формувального експерименту свідчать про ефективність впровадження педагогічної моделі формування комунікативної компетентності в процес підготовки бакалаврів з практичної психології до професійної комунікативної діяльності.

На онові отриманих результатів були надані основні методичні рекомендації з удосконалення підготовки майбутніх бакалаврів практичної психології до професійно-комунікативної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамська З. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів URL : file:///C:/Users/Админ/Downloads/Pgn_ps_2015_37_10.pdf(дата звернення:02.12.2020).
2. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. праць. – №6 (8). – К.: Університет "Україна", 2009. 484 с.
3. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. М.: Просвещение, 1985. 208 с.
4. Бандурка О. М. Основи психології і педагогіки: підручник / О. М. Бандурка, В. О. Тюріна, О. І. Федоренко. – Харків : Вид-во Нац. Ун-ту внутр. справ, 2003. 336 с.
5. Барановська Л.В. Навчання студентів професійного спілкування: монографія / Л.В. Барановська. – Біла Церква: БДАУ, 2002. 256 с.
6. Барінова, Л. Я. Психологічна компетентність особистості / Л. Я. Барінова // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія. — 2014. — Т. 19. — Вип. 1 (31). С. 29-34.
7. Бацилева О., Пузь І. В. Проблема формування готовності до професійної діяльності у майбутніх психологів / О. В. Бацилева, І. В. Пузь // Психологічна освіта в Україні: традиції, сучасність та перспективи, 21-22 квітня 2017 року : Матеріали Всеукраїнської науков-опрактичної конференції з нагоди святкування 50-річчя від початку фахової підготовки психологів у КНУ імені Тараса Шевченка та Дня психолога / За ред. І. В. Данилюка. – К. : Логос, 2017. С. 21-23.
8. Бережко О. Л. Сучасні технології як засіб підвищення якості та конкурентноспроможності освіти / О. Л. Бережко // Педагогіка : традиції та інновації : міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 28-29 березня 2014 р. : тези доп. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 48-50.
9. Берестенко О. Г. Б Культура професійного спілкування : навч.- метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форм навчання всіх спец. гума-ніт. Профілю / О. Г. Берестенко ; Держ. закл. „Луган. нац. ун- т імені Тараса Шевченка”. –Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ іме- ні Тараса Шевченка”, 2013. 299 с.

10. Берулава Г.А. Методологические основы деятельности практического психолога: учебное пособие / Г.А. Берулава. — М.: Высшая школа, 2003. — 64 с.

11. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика: Учебное пособие / А.Ф. Бондаренко. — К.: Укртехпрес, 1997. 216 с.

12. Бондар В. І., Приходько Ю. О. Практичний психолог: вимоги до особистісних якостей та професійної підготовки // Професійна підготовка практичного психолога: Зб. наук. праць / В. І. Бондар, Ю. О. Приходько, Н. П. Зубалій, В. Г. Захарченко, І. М. Кирилюк, О. С. Котелевець, Ю. О. Святенко, Т. Б. Слободянюк, В.О.Соловієнко, О. Р. Ткачишина, Т.В.Улькіна, А.С.Шапошнікова, Г. Г. Шиловцева та ін. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 7–14.

13. Булах І. П. Становлення психологічної структури учбової діяльності в системі розвивального навчання : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. П. Булах. - Харків, 2008. 20 с.

14. Вачков И. В. Введение в профессию "психолог": учеб. пособие /И.В.Вачков. — М.: Изд-во Московского психол.-соц. института, 2004. 464 с.

15. Вірна, Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : Монографія / Ж. П. Вірна. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. 320 с.

16. Гайдар, К. М. Подготовка профессиональных психологов в ВУЗах: новые противоречия и проблемы / К. М. Гайдар // Известия ВГПУ. Педагогические науки. — 2014. — № 1 (262). С. 92-95.

17. Гандрабура, О. Нашляху до компетентності / О. Гандрабура // Директор школи. — 2008. — № 46. С. 21-26.

18. Головина А. А. Развитие эмпатического общения психолога с клиентом: Дис. ... канд. психол. наук. — Тамбов, 2004. 202 с.

19. Дубравська Д. М. Основи психології: навчальний посібник / Д. М. Дубравська. — Львів: Світ, 2001. 580 с.

20. Завіниченко Н.Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога системи освіти: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 Київ, 2002. 20 с.

21. Закон України «Про вищу освіту» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (lfnfpdthytyyz 10.12.2020).

22. Затворнюк, О. М. Формування професійної компетентності майбутніх психологів у позааудиторній діяльності / О. М. Затворнюк // Рідна школа. — 2013. — № 11. С. 62-65.

23. Зеер Э. Ф. Психология профессий [Текст]: учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. — М.: Академический проект: Фонд «Мир», 2008. 329с.

24. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. // Психологический журнал, 2003, Т. – 24, №5. С.45-57.

25. Коваленко А.Б. Психологія розуміння творчих задач: дис. доктора психол. наук зі спец. 19.00.01 – загальна психологія, історія психології / А.Б.Коваленко. – К., 2000. 395с.

26. Кокур О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. 200 с.

27. Косянова О. М. Формирование профессиональной коммуникативной компетентности студентов как один из факторов устойчивого формирования системы профессионального образования: дис. докт. пед. наук: 13.00.02 / Косянова О.М. – М., 2008. 524 с.

28. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник / А.І.Кузьмінський. – К.: Знання, 2005. 486 с.

29. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избранные психолого-педагогические труды / А.А. Леонтьев. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: Модек, 2004. 536 с.

30. Литвиненко, І. С. Особистісний аспект – проблематика професійного становлення студентів-психологів / І. С. Литвиненко // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія. — 2014. — Т. 19. — Вип. 1 (31). С. 186-194.

31. Лопанова Е. В. Развитие профессионального мышления педагогов в условиях современной организации повышения квалификации [Текст] //

Образование и наука. — Изв. Урал. отд. РАО: Журн. теорет. и приклад. исследований. — 2010. — № 5. С. 109–120.

32. Ляховець Л.О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. - Чернігів, 2009. 309 с.

33. Матвієнко, О. В. Професійна підготовка майбутніх психологів як психолого-педагогічна проблема / О. В. Матвієнко, О. М. Затворнюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. - Вип. 1. - Том 1. - 2014. С. 215-220.

34. Мачинська, Н. І. Психологічна компетентність – необхідна складова професійної компетентності майбутнього фахівця / Н. І. Мачинська // Інженерні та освітні технології в електротехнічних і комп'ютерних системах. - 2013. - № 1(1). С. 125-130.

35. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. - 5. вид., доп. і перероб. - К.: 2007. 656 с.

36. Мороз О.Г., Падалка О.С., Юрченко В.І. Педагогіка і психологія вищої школи: Навч. посібник. - К.: НПУ, 2003. 267 с.

37. Низовець О.А. Розвиток комунікативної компетентності в процесі професійної підготовки майбутніх психологів / О.А. Низовець // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. Наукових праць. – №3(5). – К.: Університет «Україна», 2007. с. 355-362.

38. Низовець О.А. Теоретико-методологічний аналіз феномену комунікативної компетентності / О.А. Низовець // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / За редакцією С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – Київ-Ніжин: Видавництво НДУ; ДС «Міланік», 2007. – Том 10, вип. 1. С. 51-53.

39. Носков В.І. Проблеми підготовки психологів у системі вищої освіти / В.І. Носков // Зб. наук. пр. "Психологія". – Випуск 4(7). – К., 1999. С. 210-219.

40. Орлова И.В. Тренинг профессионального самопознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии. – СПб.: Речь, 2006. 128 с.

41. Освітні технології: Навч.- метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; За заг. ред. О. М. Пехоти. - К.: А.С.К. 2001.- 256 с.
42. Палеха Ю. І. Етика ділових відносин: навчальний посібник / Ю. І Палеха. – К. : Кондор, 2008. 356 с.
43. Панок В.Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / Панок В.Г. // Практична психологія та соціальна робота.-1998, № 4. С.5-7, № 5. С.4-6.
44. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг // Общение - компетентность – тренинг: Избранные труды. – М.: Смысл, 2007. С. 375 – 594.
45. Пилипенко К. В. Емоційна стійкість як професійно-важлива якість майбутнього психолога-практика // Практич. психол. в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: Монографія / За ред. проф. Н. І. Пов'якель — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. С. 137–147
46. Підготовка до трудової діяльності /Енциклопедія освіти. – К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 676.
47. Пов'якель Н. І. Професіогенез мислення психолога-практика в системі вищої школи: Монографія. — 203 2-ге вид., випр. і допов. — К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. 289 с.
48. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Підруч. [для студ. ВНЗ] / Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. – [Вид. 2-е, доп. і перероб.] – К.: Каравела, 2008. – 351 с.
49. Пономарьов О.С. Модель спеціаліста як джерело вибору та обґрунтування змісту професійної освіти: Текст лекції. / Пономарьов О.С. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2006. 58 с.
50. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навчальний посібник / Ю. О Приходько., В. І Юрченко. – К.: Каравела, 2012. –328 с.
51. Психология общения. Энциклопедический словарь / под общ. ред. А. А. Бодалева. – М.: Изд-во «Когито-Центр», 2011. 600 с.
52. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособ. / Д. Я. Райгородский. — Самара: БАХРАХ-М, 2002. 672 с.

53. Реан А.А. Психология личности: социализация, поведение, общение / А.А. Реан. – СПб. : «Прайм-еврознак», 2004. 416 с.
54. Романенко О. В. Особистість та професійна діяльність практичного психолога ОВС: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 «Юридична психологія» / Оксана Володимирівна Романенко. – Харків, 2007. 24 с.
55. Рудницька, О. П. Педагогіка загальна та мистецька : навч. посіб. / О.П.Рудницька. – К. : ТОВ “Інтерпроф”, 2002. 270 с.
56. Савельев, А. Я. Модель формирования специалиста с высшим образованием на современном этапе / А. Я. Савельев, Л. Г. Семушина, В.С.Кагерманян // Аналитические обзоры по основным направлениям развития высшего образования. – М., 2005. – Вып. 3. 72 с.
57. Сергієнко Н. П. Комуникативна компетентність як засіб підвищення стресостійкості працівників МНС. Проблеми екстремальної та кризової психології. Зб. наук. праць. Харків: НУЦЗУ, 2012. Вип.12. С.122–129.
58. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Педагогічна психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. 168 с.
59. Скрипник М. М. Теоретичні підходи до визначення поняття “толерантність” // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. Праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. — К.: Гнозис, 2010. — Т. XII; Ч. 5. С. 306–309.
60. Скрипниченко О.В., Волинська З.В., Огороднійчук З.В. та ін. Психологія: К.: Либідь, 2005. – 464с.
61. Словарь-справочник практического психолога / [под ред. Н.И. Конюхова]. Воронеж: Изд-во НПО «МодЭк», 1996. 224 с.
62. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 4-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. 1600 с.
63. Солодовник Т. О. Педагогічне спілкування в освітньому середовищі технічного ВНЗ / Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах / Т. О. Солодовник. // збірник наукових праць. – 2012. – №25. С. 468–473.

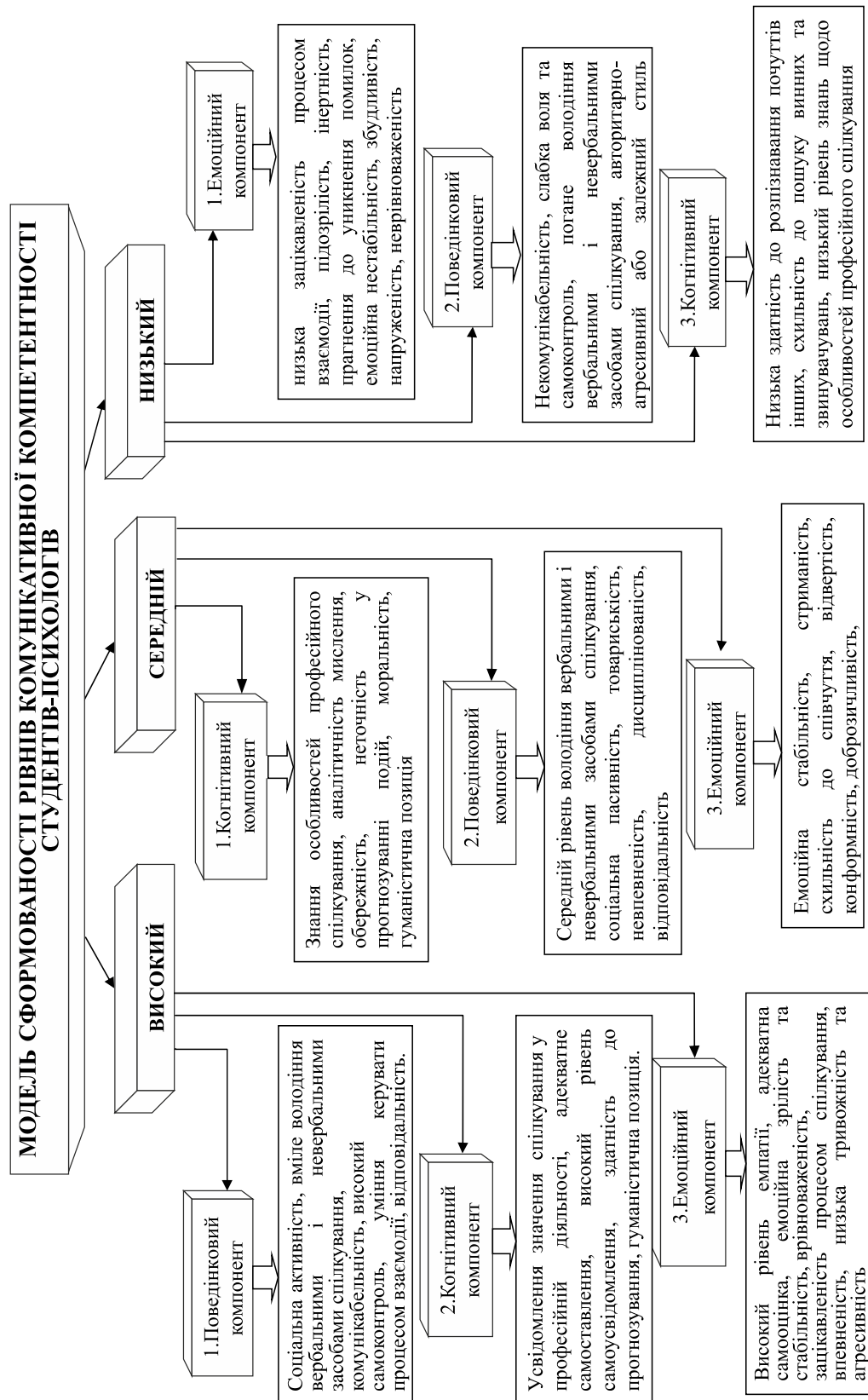

64. Соловьева О. В., Аникеева Ю. В. Коммуникативная компетентность психолога: подходы и концепции / О. В. Соловьева, Ю. В. Аникеева // Вектор науки ТГУ. – 2012. – № 1(8). С. 267-270.
65. Трофімов Ю. Л. Психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 2001. –560 с.
66. Філософський енциклопедичний словник / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрикос, 2002. 392 с.
67. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / М. М. Фіцула. - 2-ге вид., допов. - К. : Академвидав, 2014. 454 с.
68. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностноориентированной парадигмы образования. Народное образование. 2003. № 2. С. 58–64.
69. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навч. посібник / І.М.Цимбалюк. – К.: ВД «Професіонал», 2004. 304 с.
70. Шевченко Н. Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: Монографія. - К.: Міленіум, 2005. 298 с.
71. Юнда А. В. Психологические особенности профессиональной коммуникации судебного психолога-эксперта: дисс.канд. псих. наук. Волгоград, 2008. 295 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Модель сформованості рівнів комунікативної компетентності в майбутніх психологів

Оцінка вмінь говорити і слухати (Тест у. Маклені)

Сформованість умінь говорити і слухати відіграє важливу роль у прихильності до себе людей, підвищенні привабливості й емпатійності спілкування з Вами, зниженні конфліктності суперечностей і зіткнень, створенні атмосфери партнерства і співпраці.

Інструкція. Необхідно відповісти на кожне запитання тесту “так” або “ні”.

1. Коли Ви розмовляєте, пояснюєте що-небудь, чи уважно ви стежите за тим, щоб слухач вас зрозумів?
2. Чи підбираєте Ви слова, відповідні рівню підготовки і розуміння слухача?
3. Чи обдумуєте ви побажання, вказівки, прохання перед тим, як про них сказати?
4. Якщо Ви висловили нову думку і ваш слухач нічого не запитує, чи вважаєте, що він зрозумів її?
5. Чи стежите Ви за тим, щоб Ваші висловлювання були якомога більш визначеними, ясними, короткими?
6. Чи обдумуєте Ви заздалегідь свої ідеї, пропозиції, щоб не говорити незв'язно і незрозуміло?
7. Чи заохочуєте Ви, щоб Вас запитували?
8. Чи вважаєте Ви, що знаєте думки оточуючих, чи запитуєте Ви їх, щоб це з'ясувати?
9. Чи розрізняєте Ви факти і думки?
10. Чи шукаєте Ви нові заперечення проти аргументів співбесідника?
11. Чи стараєтеся Ви, щоб ваші друзі (слухачі) у всьому погоджувалися з вами?
12. Чи завжди Ви говорите ясно, чітко, повно, стисло і ввічливо?
13. Чи робите Ви паузи в мові, щоб самому зібратися з думками і слухачам дати можливість обдумати ваші пропозиції, запитати?

Опрацювання та інтерпретація результатів

Якщо ви, не замислюючись, відповісте “так” на всі запитання, окрім 4, 8, 10 і 11-го, то можна вважати, що володієте прийомами грамотного, безконфліктного спілкування, вмієте висловлювати свої думки і слухати співбесідника; володієте основними вміннями для формування загальної точки зору і розуміння, вирішення та профілактики конфліктних ситуацій..

Результати тестування майбутніх психологів за тестом «Оцінка вмінь говорити і слухати»

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	сума
1	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-	5
2	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	7
3	+	+	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	5
4	+	+	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	5
5	+	+	-	+	--	+	-	-	-	-	-	+	+	6
6	-	+	+	+	+	-	+	-	-	+	-	+	+	8
7	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+	-	+	+	7
8	+	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	+	+	7
9	+	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	5
10	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	+	5
11	+	+	+	-	+	+	-	-	+	-	--	+	+	8
12	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	+	5
13	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	-	7
14	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	6
15	-	+	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	+	6
16	-	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	5
17	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	4
18	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-	5
19	+	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	6
20	+	-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+	6
21	+	-	+	-	+	+	-	-	+	-	-	-	+	6
22	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+	+	7
23	+	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	+	+	9
24	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	3
25	+	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	6
26	+	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	3
27	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+	+	7
28	+	-	-	+	-	+	-	-	-	+	-	+	+	6
29	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	6
30	+	+	-	+	-	+	-	-	-	+	-	+	+	7
31	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	+	7
32	-	+	+	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+	6
33	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	7
34	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	5
35	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	6
36	+	+	+	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	8
37	+	+	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+	-	6
38	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	5
39	+	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	+	6
40	+	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	+	7

**Зміст спецкурсу
«Особливості професійно-комунікативної діяльності психологів»**

Тематичний план

№	Назва теми	Обсяг навчальних занять (год.)				
		Всього	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття
1	2	3	4	5	6	7
<i>Змістовий модуль № 1 «Професійно-психологічне спілкування: сутність, ознаки, інноваційні технології, засоби. Комунікативний портрет і комунікативна акмеограма фахівця»</i>						
1.1	Професійно-психологічна мова. Функції мови: Основні типи мови.					
1.2	Поняття культури мовлення психолога. Основні аспекти культури мови.					
1.3	Культура сучасного україномовного професійного спілкування: загальне поняття, основні характеристики та складові.					
1.4	Професійно-ділове спілкування як соціокультурний феномен. Поняття культури, комунікативної культури, культури професійно-ділового спілкування.					
1.5	Рівні культури професійно-ділового спілкування.					
1.6	Різноманітність культурних практик. Основні типи і форми мовно-поведінкових (вербальних і невербальних) проявів комунікативної культури у сфері професійно-ділової діяльності.					
1.7	Норми професійно-ділового мовлення психолога: лексичні, граматичні, стилістичні та ін					
1.8	Загальні вимоги, що пред'являються до службової інформації (офіційність, регламентованість, актуальність, аргументованість, достатність (повнота)).					
1.9	Основні стратегії комунікативної поведінки в сфері професійно-ділового спілкування, цілі, типи, різновиди та умови реалізації.					
1.10	Мовні стратегії та засоби створення сприятливого психологічного клімату. Облік особистісних, соціальних та ін. характеристик учасників професійної					

	комунікації.					
1.11	Мовні дистанції і табу.					
1.12	Особистісні та професійні комунікативні якості психолога. Комунікативна акмеограма психолога.					
1.13	Культура професійно-ділового спілкування психолога як умова професійної успішності та конкурентоспроможності.					
	<i>Домашнє завдання</i>					
	<i>Усього за змістовим модулем № 1</i>					
<i>Змістовий модуль № 2 «Способи переконання»</i>						
2.1	Класифікація способів переконання щодо характеру аудиторії: універсальні і неуніверсальні (контекстуальні).					
2.2	Способи універсальної аргументації: емпірична аргументація, теоретична аргументація. Способи теоретичної аргументації: логічна аргументація, системна аргументація, принципова перевірюваність і принципова опровержівність, умова сумісності, методологічна аргументація					
2.3	Структура сучасної науки про мовленнєвий вплив. Способи мовної дії: доведення, переконання, вмовляння, навіювання, прохання, наказ, примус.					
2.4	Фактори мовного впливу.					
2.5	Комунікативна позиція. Прийоми посилення комунікативної позиції.					
2.6	Мовний вплив і маніпулювання. Шляхи подолання мовної агресії.					
	<i>Домашнє завдання</i>					
	<i>Усього за змістовим модулем №2</i>					
<i>Змістовий модуль №3 «Види усного спілкування за професійним спрямуванням. Публічні виступи»</i>						
3.1	Основні жанри усних професійно-психологічних інтеракцій і їх характеристики: конференція, допит, розмова з клієнтом, тощо.					
3.2	Умови успішної усної професійної комунікації. Основні вимоги до усного мовлення психолога: точність і ясність, стислість, конкретність, правильність, нормативність, логічність, аргументованість, стандартність мовних формулювань, тощо.					
3.3	Вербальні та невербальні (мова міміки					

	і жестів, паузи, темп і тембр мови тощо) засоби усного професійно-психологічного спілкування.					
3.4	Презентація. Види презентацій в професійній діяльності психолога (зовнішні, внутрішні, які просувають, інформаційні, публічні, камерні).					
3.5	Конфлікти у професійній взаємодії: умови виникнення, мовні стратегії і засоби їх попередження та подолання.					
	<i>Домашнє завдання</i>					
	<i>Усього за змістовим модулем №3</i>					
<i>Змістовий модуль 4 «Письмова професійно-психологічна мова психолога. Інноваційні технології професійно-комунікативної взаємодії».</i>						
4.1	Сутність і основні ознаки сучасної письмовій професійно-ділової комунікації.					
4.2	Жанри письмовій професійної комунікації в психології.					
4.3	Усне опитування клієнта: лексико-термінологічні відповідності, правила, принципи, прийоми міжстильових трансформацій, фіксація даних, тощо.					
4.4	Основні жанри сучасного професійно-ділового Інтернет-спілкування (Інтернет-форуми, «комп'ютерні» ділові повідомлення, сповіщення, звітна документація, діалогічне / полілогічне Інтернет-спілкування в режимі on-line), sms-листування та інші сучасні опосередковані жанри професійно-ділової комунікації). Електронне документознавство в сучасній психології.					
4.5	Проблеми нормативності і толерантності інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій професійно-психологічної взаємодії.					
	<i>Домашнє завдання</i>					
	<i>Усього за змістовим модулем №4</i>					
	<i>Усього за навчальною дисципліною</i>	<i>108</i>	<i>17</i>	<i>17</i>	<i>72</i>	<i>2</i>

**Комунікативний потенціал навчальних дисциплін підготовки майбутніх бакалаврів з
практичної психології**

Код н/д	Компоненти освітньо-професійної програми (навчальні дисципліни, курсові проекти (роботи), практики кваліфікаційна робота)	Кількість кредитів	Форма підсумкового контролю
1	2	3	4
Обов'язкові компоненти ОПП			
Цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки			
ОК 1	Історія української державності та культури	3,0	екзамен
ОК 2	Ділова українська мова	3,0	екзамен
ОК 3	Філософія сталого розвитку	3,0	екзамен
ОК 4	Фахова іноземна мова	4,0	диференційований залік/екзамен
ОК 5	Фізичне виховання	3,0	диференційований залік
Цикл професійної підготовки			
ОК 6	Вступ до спеціальності	4,5	екзамен
ОК 7	Анатомія та еволюція нервової системи	4,5	екзамен
ОК 8	Основи біології та генетики людини	4,5	диференційований залік
ОК 9	Інформаційні технології в психології	6,0	диференційований залік
ОК 10	Загальна психологія	20,0	екзамен
ОК 11	Практикум з загальної психології	10,5	диференційований залік
ОК 12	Вікова фізіологія і валеологія	4,5	диференційований залік
ОК 13	Зоопсихологія та порівняльна психологія	4,5	екзамен
ОК 14	Експериментальна психологія	3,0	екзамен
ОК 15	Математичне моделювання в психології	3,0	екзамен
ОК 16	Діагностичні методи в психології	3,0	екзамен
ОК 17	Психологія розвитку.	6,0	екзамен
ОК 18	Основи наукових досліджень	3,0	диференційований залік
ОК 19	Психологія індивідуальних розрізень людини.	6,0	екзамен
ОК 20	Психологія соціальних груп	6,0	екзамен
ОК 21	Психологічна служба в системі освіти	3,0	диференційований залік
ОК 22	Педагогічна психологія	6,0	екзамен
ОК 23	Основи клінічної та патопсихології	3,0	екзамен
ОК 24	Практикум з групової психокорекції.	9,0	диференційований залік /екзамен
ОК 25	Методика викладання психології	3,0	диференційований залік
ОК 26	Соціальна психологія управління.	3,0	екзамен

ОК 27	Основи психологічного консультування	3,0	екзамен
ОК 28	Методичні та теоретичні проблеми глибинної психології	3,0	екзамен
ОК 29	Організаційна психологія	3,0	екзамен
ОК 30	Арт-терапія	3,0	екзамен
Курсове проєктування			
ОК 31	Наскрізний міждисциплінарний курсовий проєкт зі сталого розвитку	4,0	
ОК 32	Наскрізний міждисциплінарний фаховий курсовий проєкт	5,0	
Практична підготовка			
ОК 33	Фахова ознайомлювальна практика	3,0	диференційований залік
ОК 34	Фахова пропедевтична практика	6,0	диференційований залік
ОК 35	Фахова технологічна практика	6,0	диференційований залік
ОК 36	Фахова виробнича практика Виконання кваліфікаційної роботи	12,0	диференційований залік
Підсумкова атестація			
ОК 37	Атестаційний екзамен		
ОК 38	Захист кваліфікаційної роботи		
Загальний обсяг обов'язкових компонент:		180 кредитів	
Загальний обсяг вибіркових компонент*		60 кредити	
Загальний обсяг освітньо-професійної програми		240 кредитів	

Опитувальник «Потреба в спілкуванні»**Оцініть відповіді знаком + чи -**

1. Мені приємно бути присутнім під час будь-яких святкувань.
2. Я можу притлумити свої бажання, якщо вони суперечать бажанням товаришів. 3.
- Мені подобається показувати кому-небудь свою прихильність.
4. Я більше дбаю про свій вплив на людей, аніж про дружбу.
5. Я відчуваю щодо друзів більше прав, аніж обов'язків.
6. Коли дізнаюся про успіх товариша, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Мене тішить можливість кому-небудь чим-небудь допомогти.
8. Мої турботи зникають, коли я опиняюся серед товаришів по навчанню.
9. Мої друзі мені страшенно набридли.
10. Коли я виконую важливу роботу, присутність людей мене дратує.
11. Навіть будучи притиснутим до стіни, я говорю ту частинку правди, що не зашкодить друзям.
12. У важкій ситуації я думаю не про себе, а про близьку людину.
13. Неприємності друзів викликають такі співчуття, що я можу занедужати.
14. Мені приємно допомагати іншим, навіть якщо це шкодить мені.
15. З поваги до друга я можу погодитися з його думкою, навіть якщо вона не має слушності.
16. Мені більше до вподоби пригодницькі оповідання, аніж про кохання.
17. Сцени насильства у кіно вселяють у мене відразу.
18. На самоті я відчуваю більшу тривогу, ніж серед людей.
19. Я вважаю, що основною радістю у житті є спілкування.
20. Мені шкода безпритульних кішок і собак.
21. Я волію мати менше друзів, але якщо мати, то близьких.
22. Я люблю бувати серед людей.
23. Я довго переживаю після сварки з близькими.
24. У мене набагато більше близьких друзів, аніж у інших.
25. Мене цікавлять власні досягнення, а не дружба.
26. Я більше довіряю власній інтуїції, аніж думці інших.
27. Я надаю більшого значення матеріальному благополуччю, аніж спілкуванню з приємними людьми.
28. Я співчуваю людям, які не мають близьких друзів.
29. Спілкуючись зі мною, люди часто використовують мене.
30. Я люблю оповідання про безкорисливе кохання і дружбу.
31. Заради друга я можу пожертвувати своїми інтересами.
32. У дитинстві я був у компанії, що завжди трималась разом.
33. Якби я був журналістом, то писав би про силу дружби.

Обробка даних: + за 1,2,7,8,11,12,13,14,18,19,20,21,22,23,24,26,28,30,31,32,33 твердження оцінюються в 1 бал

- за 3,4,5,6,9,10,15,16,25,27,29 твердження оцінюються в 1 бал

РІВЕНЬ:	низький	ниж. за серед.	середній	вище за серед.	високий
Чоловіки	3-21	22-23	24-25	26-28	29-33
Жінки	9-24	25-26	27-28	29-30	31-33

**Методика «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій
особистості С.С. Бубнова»**

ПРИЗНАЧЕННЯ ТЕСТУ. Методика спрямована на вивчення реалізації ціннісних орієнтацій особистості в реальних умовах життєдіяльності.

Інструкція

Даний опитувальник спрямований на дослідження вашої особистості і ваших відносин. Відповідайте по можливості швидко, довго не роздумуючи над кожним питанням. Пам'ятайте, що поганих або хороших відповідей немає, є тільки ваше власну думку. Відповідати потрібно "так" або "ні". У бланку відповідей це відповідно "+" або "-", які потрібно проставити поруч з номером питання.

ТЕСТ

1. Чи любите ви лежати на дивані і нічого не робити?
2. Любителі ви самі заробляти гроші і отримувати від цього задоволення?
3. Чи часто вас відвідує думка, що хочеться сходити в театр або на виставку?
4. Чи часто ви допомагаєте близьким по господарству?
5. Вважаєте ви, що любов - визначальне почуття в житті?
6. Чи любите ви читати книги про щось нове, ще невідомому вам?
7. Чи хочете ви стати босом (начальником якої-небудь компанії)?
8. Чи хочете ви, щоб вас поважали друзі за ваші особистісні якості?
9. Чи хочете ви самі приймати участь у будь-яких громадських заходах (мітингах, страйках) на користь близької вам шару населення?
10. Вважаєте ви, що без спілкування з друзями ваше життя буде тьмяною і безрадісною?
11. Вважаєте ви, що було б здоров'я, а все інше додається?
12. Чи часто вам хочеться розслабитися (послухати легку музику, наприклад)?
13. Ви обрали свою професію в основному тому, що вона може вам приносити великий матеріальний достаток?
14. Вважаєте ви, що в житті важливо вміти грати на музичних інструментах, малювати і т. п.?
15. Якщо хтось із ваших знайомих захворів, чи виберете ви час, щоб його відвідати?
16. Ваш шлюб укладено (буде укладено) по любові?
17. Чи любите ви читати науково-популярні книги?
18. Хотіли ви в школі стати небудь організатором?
19. Якщо ви скоїли непорядний вчинок по відношенню до друзів або співробітникам, чи будете ви переживати з цього приводу?
20. Вважаєте ви, що шляхом громадських дій (мітингів, зібрань) можна що-небудь змінити в суспільному житті?
21. Чи можете ви спокійно обійтися без частого спілкування зі своїми знайомими?
22. Вважаєте ви, що необхідно будь-яким чином зміцнювати своє здоров'я (плавати, бігати, грати в теніс і т. д.)?
23. Головне для вас - ваш настрій в даний момент, а що буде потім - не так важливо?
24. Вважаєте ви, що головне - це придбати будинок (квартиру), машину та інші матеріальні блага?
25. Чи любите ви гуляти лісом, парком?
26. Як ви вважаєте, чи потрібно допомагати матеріально тим, хто просить милостиню, чи ні?
27. Любов - це почуття, яке народжується і помирає?
28. Хотіли б ви стати вченим або науковим співробітником?
29. Влада - це почесно і значимо або від неї більше клопоту і всяких неприємностей?
30. Хотіли б ви, щоб у вас було більше друзів?

31. Чи спадало вам на думку зайнятися перебудовою якої громадської організації (клубу, консультаційного пункту, інституту)?
32. Чи багато свого вільного часу ви хотіли б приділяти спілкуванню?
33. Чи часто ви замислюєтеся про своє здоров'я?
34. Вважаєте ви, що дуже важливо вміти приносити собі задоволення?
35. Якщо все почати спочатку, обрали б ви зараз більш високооплачувану роботу, ніж справжня?
36. Хотіли б ви зайнятися фотографією?
37. Вважаєте ви, що потрібно обов'язково допомогти упалому людині?
38. Почуття любові для вас - це першооснова життя чи ні?
39. Чи часто ви задаєте собі питання: "А чому саме так?"
40. Хотіли б ви "робити" політику?
41. Чи часто ваш внутрішній голос задає вам питання: "А чи поважають мене оточуючі?"
42. Чи є для вас суспільні явища предметом обговорення вдома або на роботі?
43. Якщо ви три дні проведете на безлюдному острові, помрете ви від самотності?
44. Катаєтеся ви на лижах, щоб зміцнити своє здоров'я?
45. Чи часто ви підлягає мрієте, лежачи з закритими очима?
46. Головне в житті - це робити гроші і створювати власний бізнес?
47. Чи часто ви купуєте картини та інші художні вироби або хотіли б їх купити?
48. Якщо хтось із близьких досить довго хворіє, чи будете ви за нього виконувати його обов'язки по господарству смиренно і покірно?
49. Чи любите ви маленьких дітей?
50. Хотіли б ви створити якусь свою «теорію» (відносності, таблицю і т. п.)?
51. Чи хочете ви бути схожим на якого відомого людини (актора, політика, бізнесмена)?
52. Важливо вам, щоб вас поважали товариші по службі за ваші професійні знання?
53. Хотіли б ви в даний час що-небудь самі зробити в політиці?
54. Ви людина рішуча?
55. Чи ходите ви в сауну, басейн, лазню, чи займаєтеся аеробікою для підтримки хорошого фізичного стану?
56. Нормальний відпочинок - це надзвичайно важливо, чи не так?
57. У житті надзвичайно важливо накопичити матеріальні засоби і передати їх дітям?
58. Чи хотілося вам коли-небудь самому намалювати картину або скласти музику?
59. Коли маленька дитина плаче - це "крик про допомогу"?
60. Для вас важливіше любити самому, ніж бути коханим?
61. "У всьому хочеться дійти до самої суті" - це про вас?
62. Ви хотіли б, щоб ваші діти стали знаменитими людьми?
63. Хотіли б ви, щоб товариші по службі зверталися до вас за допомогою в особистому плані, як до людини?
64. У суспільному житті нехай залишається все як є?
65. Спілкування - це лише марна трата часу?
66. Здоров'я - це не найголовніше в житті, чи не так?

ОБРОБКА та ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ТЕСТУ

Ступінь виразності кожної з поліструктурності ціннісних орієнтацій особистості визначалася за допомогою ключа, представленого у бланку відповідей. Відповідно цьому підраховується кількість позитивних відповідей у всіх одинадцяти стовпчиках, а результат записується в графі "?". За результатами обробки індивідуальних даних будується графічний профіль, що відображає вираженість кожної цінності. Для цього по вертикалі фіксується кількісна вираженість цінностей (по 6-бальній системі), а по горизонталі - види цінностей.

Номери питань

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22
 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33

34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44
45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55
56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66
I II III IV V VI VII VIII IX X XI

Перерахуємо дані цінності в узагальненому вигляді:

1. Приємне проведення часу, відпочинок.
2. Висока матеріальний добробут.
3. Пошук і насолоду прекрасним.
4. Допомога і милосердя до інших людей.
5. Любов.
6. Пізнання нового у світі, природі, людині.
7. Високий соціальний статус і управління людьми.
8. Визнання та повага людей і вплив на оточуючих.
9. Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві.
10. Спілкування.
11. Здоров'я.

Індивідуальні показники респондентів за методикою «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості С.С. Бубнова»

№	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Контрольна група											
1	4	4	3	4	6	3	4	5	5	5	4
2	4	5	4	5	6	4	3	4	5	6	4
3	5	4	4	4	5	3	3	3	4	5	5
4	4	5	4	4	4	4	4	4	5	6	5
5	6	6	5	4	4	5	4	5	4	6	5
6	6	5	6	4	4	4	4	4	5	6	5
7	4	5	4	4	4	4	3	5	5	6	5
8	3	5	5	4	4	4	4	6	5	6	5
9	2	5	4	4	5	4	4	6	4	5	5
10	3	4	5	5	5	5	3	4	3	5	5
11	4	5	4	6	5	3	3	6	4	5	5
12	3	4	3	6	5	2	3	4	4	5	5
13	4	3	2	5	5	6	3	3	5	6	5
14	5	4	3	6	6	3	4	4	5	5	6
15	5	4	4	5	5	6	5	3	6	4	5
16	4	5	5	4	6	6	5	4	5	4	6
17	5	5	3	5	5	5	5	4	6	4	5
18	6	5	2	6	6	6	4	4	5	5	6
19	6	5	6	5	5	6	5	4	3	4	5
20	5	5	5	4	3	4	4	3	3	5	6
Експериментальна група											
21	6	4	5	6	2	3	5	3	5	5	5
22	5	5	5	4	3	4	3	3	4	5	6
23	6	4	4	6	3	6	4	3	5	4	5
24	5	5	4	4	3	4	5	3	4	5	5
25	6	6	4	3	4	6	4	4	5	6	5
26	6	6	5	6	5	4	3	5	4	5	5
27	6	6	4	6	6	4	2	4	5	6	5
28	6	6	3	3	6	4	2	5	4	6	5
29	6	6	4	5	6	5	1	4	5	4	5
30	5	5	5	5	6	5	1	3	4	4	5
31	5	5	6	5	6	5	2	2	5	6	4
32	5	4	5	4	5	4	3	4	4	6	5
33	5	5	6	4	6	5	2	5	5	6	4
34	4	5	6	6	5	4	4	3	4	4	5
35	3	4	4	4	4	5	4	5	6	6	4
36	4	5	6	6	5	4	2	5	6	4	5
37	3	4	4	6	5	5	2	6	6	5	5
38	2	5	5	5	5	6	2	4	6	5	4
39	2	4	4	3	5	6	5	5	4	5	3

40	1	4	5	5	4	6	2	4	6	5	4
----	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Перерахуємо дані цінності в узагальненому вигляді:

1. Приємне проведення часу, відпочинок.
2. Високий матеріальний добробут.
3. Пошук і насолода прекрасним.
4. Допомога і милосердя до інших людей.
5. Любов.
6. Пізнання нового у світі, природі, людині.
7. Високий соціальний статус і управління людьми.
8. Визнання та повага людей і вплив на оточуючих.
9. Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві.
10. Спілкування.
11. Здоров'я.

Високий рівень: 5-6 балів

Середній рівень: 4-3 бали

Низький рівень: 2-1 бали

Таблиця 1

Результати респондентів контрольної групи

Цінності	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	К-сть осіб	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб	%
1	10	50	1	5	9	45
2	7	35	0	0	13	65
3	11	55	2	10	7	35
4	10	50	0	0	10	50
5	6	30	0	0	14	70
6	11	55	1	5	8	40
7	16	80	0	0	4	20
8	14	70	0	0	6	30
9	8	40	0	0	12	60
10	4	20	0	0	16	80
11	2	10	0	0	18	90

Таблиця2

Результати респондентів експериментальної групи

Цінності	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	К-сть осіб	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб	%
1	3	15	4	20	13	65
2	0	0	7	35	13	65
3	0	0	10	50	10	50
4	0	0	8	40	12	60
5	1	5	6	30	13	65
6	0	0	9	45	11	55
7	10	50	7	35	3	15
8	1	5	12	60	7	35
9	0	0	9	45	11	55
10	0	0	5	25	15	75

11	0	0	6	30	14	70
----	---	---	---	----	----	----

Додаток 3

«Мотивация успеха и боязнь неудачи»

(МУН) опросник А.А. Реана

Инструкция: отвечая на нижеприведенные вопросы, необходимо выбрать ответ «да» или «нет». Если Вы затрудняетесь с ответом, то вспомните, что «да» объединяет как явное «да», так и «скорее да, чем нет». То же относится и к ответу «нет»: он объединяет явное «нет» и «скорее нет, чем да».

Отвечать на вопросы следует быстро, не задумываясь надолго. Ответ, который первый приходит в голову, как: правило, является и наиболее точным.

Текст опросника

1. Включаясь в работу, как правило, оптимистично надеюсь на успех.
2. В деятельности активен.
3. Склонен к проявлению инициативности.
4. При выполнении ответственных заданий стараюсь, по возможности, найти причины отказа от них.
5. Часто выбираю крайности: либо занижено легкие задания, либо нереалистично высокие по трудности.
6. При встрече с препятствиями, как правило, не отступаю, а ищу способы их преодоления.
7. При чередовании успехов и неудач склонен к переоценке своих успехов.
8. Продуктивность деятельности в основном зависит от моей собственной целеустремленности, а не от внешнего контроля.
9. При выполнении достаточно трудных заданий, в условиях ограничения времени, результативность моей деятельности ухудшается.
10. Склонен проявлять настойчивость в достижении цели.
11. Склонен планировать свое будущее на достаточно отдаленную перспективу.
12. Если я рискую, то скорее с умом, а не бесшабашно.
13. Я обычно не очень настойчив в достижении цели, особенно если отсутствует внешний контроль.
14. Предпочитаю ставить перед собой средние по трудности или слегка завышенные, но достижимые цели, чем нереально высокие.
15. В случае неудачи при выполнении какого-либо задания, его притягательность, как правило, снижается.
16. При чередовании успехов и неудач склонен к переоценке своих неудач.
17. Предпочитаю планировать свое будущее лишь на ближайшее время.
18. При работе в условиях ограничения времени результативность моей деятельности обычно улучшается, даже если задание достаточно трудное.
19. В случае неудачи при выполнении чего-либо, от поставленной цели, я, как правило, не отказываюсь.
20. Если задание выбрал себе сам, то в случае неудачи его притягательность еще более возрастает.

Ключ к опроснику

Ответ «ДА»: 1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20.
 Ответ «НЕТ»: 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17.

Обработка результатов и критерии оценки

За каждое совпадение ответа с ключом испытуемому дается 1 балл. Подсчитывается общее количество набранных баллов.

Если количество набранных баллов **от 1 до 7**, то диагностируется мотивация на неудачу (боязнь неудачи).

Если количество набранных баллов **от 14 до 20**, то диагностируется мотивация на успех (надежда на успех).

Если количество набранных баллов **от 8 до 13**, то следует считать, что мотивационный полюс ярко не выражен. При этом можно иметь в виду, что если количество баллов 8, 9, есть определенная тенденция метизации на неудачу, а если количество баллов 12, 13, имеется определенная тенденция мотивации на успех.

Мотивация на успех относится к позитивной мотивации. При такой мотивации человек, начиная дело, имеет в виду достижение чего-то конструктивного, положительного. В основе активности человека лежит надежда на успех и потребность в достижении успеха. Такие люди обычно уверены в себе, в своих силах, ответственны, инициативны и активны. Их отличает настойчивость в достижении цели. целеустремленность.

Мотивации на неудачу относится к негативной мотивации. При данном типе мотивации активность человека связана с потребностью избежать срыва, порицания, наказания, неудачи. Вообще в основе этой мотивации лежит идея избегания и идея негативных ожиданий. Начиная дело, человек уже заранее боится возможной неудачи, думает о путях избегания этой гипотетической неудачи, а не о способах достижения успеха.

Люди, мотивированные на неудачу, обычно отличаются повышенной тревожностью, низкой уверенностью в своих силах. Стараются избегать ответственных заданий, а при необходимости решения сверхответственных задач могут впадать в состояние близкое к паническому. По крайней мере. ситуативная тревожность у них в этих случаях становится чрезвычайно высокой. Все это, вместе с тем, может сочетаться с весьма ответственным отношением к делу.

Індивідуальні показники респондентів за методикою «Визначення спрямованості особистості на досягнення успіху / уникнення невдач»

№	Бали	Полус мотивації
Контрольна група		
1	5	Мотивація на невдачу
2	4	Мотивація на невдачу
3	14	Мотивація на успіх
4	5	Мотивація на невдачу
5	6	Мотивація на невдачу
6	6	Мотивація на невдачу
7	5	Мотивація на невдачу
8	4	Мотивація на невдачу
9	17	Мотивація на успіх
10	12	Полус не визначений
11	7	Мотивація на невдачу
12	12	Полус не визначений
13	17	Мотивація на успіх
14	7	Мотивація на невдачу
15	7	Мотивація на невдачу
16	11	Полус не визначений
17	17	Мотивація на успіх
18	6	Мотивація на невдачу
19	7	Мотивація на невдачу
20	8	Полус не визначений
Експериментальна група		
21	16	Мотивація на успіх
22	14	Мотивація на успіх
23	15	Мотивація на успіх
24	17	Мотивація на успіх
25	20	Мотивація на успіх
26	20	Мотивація на успіх
27	13	Полус не визначений
28	8	Полус не визначений
29	15	Мотивація на успіх
30	16	Мотивація на успіх
31	16	Мотивація на успіх
32	9	Полус не визначений
33	11	Полус не визначений
34	16	Мотивація на успіх
35	15	Мотивація на успіх
36	17	Мотивація на успіх
37	17	Мотивація на успіх
38	14	Мотивація на успіх

39	10	Мотивація на успіх
40	9	Полюс не визначений

Додаток К

Тест Рівень комунікабельності (Тест В. Ф. Ряховського)

Для визначення Вашого рівня комунікативності слід відповісти на запропоновані нижче запитання. Варіанти відповідей: «так», «ні», «іноді».

1. Вас чекає ординарна чи ділова зустріч. Чи вибиває Вас з колії її очікування?
2. Чи не відкладаєте Ви візиту до лікаря до останнього моменту?
3. Чи викликає у Вас ніяковість і невдоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на будь-якій нараді, зборах чи іншому подібному заході?
4. Вам пропонують поїхати у відрядження туди, де Ви ніколи не були. Чи докладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути цього відрядження?
5. Чи полюбляєте Ви ділитися своїми переживаннями з кимось?
6. Чи дратує Вас, якщо незнайома людина на вулиці звертається до Вас із проханням (показати дорогу, назвати час, відповісти на якесь запитання)?
7. Чи вірите Ви, що існує проблема батьків і дітей, що людям різних поколінь важко розуміти один одного?
8. Чи соромитеся Ви нагадати знайомому, що він забув Вам повернути невелику суму грошей, яку позичив кілька місяців тому?
9. У ресторані чи в їдальні Вам подали недоброякісну страву. Чи промовчите Ви, лише сердито відсунувши тарілку?
10. Залишившись наодинці з незнайомою людиною, Ви не вступите з нею в бесіду і відчуєте себе обтяженим(ою), якщо першою заговорить вона. Чи так це?
11. Чи жахається Ви будь-якої великої черги, хоч би де вона була (у магазині, бібліотеці, касі театру)? Віддасте перевагу відмові від свого наміру, чи станете у хвіст і будете знемагати в очікуванні?
12. Чи боїтеся Ви брати участь у будь-якій комісії з розгляду конфліктної ситуації?
13. У Вас є власні індивідуальні критерії оцінки творів художньої літератури, мистецтва, культури, і ні з чийми думками Ви не рахуєтеся. Чи так це?
14. Почувши будь-де в кулуарах висловлювання явно помилкової точки зору з відомого Вам питання, чи віддасте Ви перевагу мовчанню і не вступите в суперечку?
15. Чи викликає у Вас неприємне почуття будь-яке прохання допомогти розібратися в тому чи іншому службовому питанні або навчальній темі?
16. Вам краще викласти свою точку зору (міркування, оцінку) в письмовій формі, ніж в усній?

Обробка результатів

Підрахуйте суму набраних Вами балів. За кожне «так» – 2 бали, «ні» – 1 бал, «іноді» – 0. За класифікатором визначте, до якої категорії комунікабельних людей Ви належите.

30 – 32 бали – Ви явно не комунікабельні, і це Ваша біда, так як страждаєте від цього більше всього Ви самі. Але й близьким людям з Вами нелегко! На Вас не можна покластися у справі, яка потребує колективних зусиль. Прагніть бути більш комунікабельним, контролюйте себе.

25 – 29 бали – Ви замкнені, мовчазні, віддасте перевагу самотності.

19 – 24 бали – Ви певною мірою комунікабельні й у незнайомих обставинах відчуваєте себе цілком упевнено.

14 – 18 бали – нормальна комунікабельність.

9 – 13 бали – Ви досить комунікабельні (іноді навіть занадто).

4 – 8 бали – комунікабельність Ваша дуже висока; скрізь відчуваєте себе чудово; беретеся за будь-яку справу, хоча не завжди її можете довести до кінця.

3 бали – Ваша комунікабельність має хворобливий характер. Ви балакучі, багатослівні, втручаєтеся у справи, в яких зовсім не компетентні, запальні й образливі.

Додаток К-1

Індивідуальні показники респондентів за методикою «Рівень комунікабельності»

№	Бали	Рівень комунікабельності
Контрольна група		
1	3	Дуже високий
2	26	Низький
3	25	Низький
4	5	Високий
5	14	Середній
6	5	Високий
7	3	Дуже високий
8	5	Високий
9	25	Низький
10	25	Низький
11	6	Високий
12	15	Середній
13	6	Високий
14	16	Середній
15	25	Низький
16	16	Середній
17	25	Низький
18	26	Низький
19	25	Низький
20	15	Середній
Експериментальна група		
21	14	Середній
22	4	Високий
23	3	Дуже високий
24	6	Високий
25	7	Високий
26	15	Середній
27	8	Високий
28	8	Високий
29	16	Середній
30	9	Високий
31	12	Високий
32	16	Середній
33	3	Дуже високий
34	17	Середній
35	13	Високий
36	16	Середній
37	14	Середній
38	13	Високий

39	12	Високий
40	11	Високий

Додаток Л

Диагностика коммуникативного контроля (М. Шнайдер)

Назначение. Методика предназначена для изучения уровня коммуникативного контроля. Согласно М. Шнайдеру, люди с высоким коммуникативным контролем постоянно следят за собой, хорошо осведомлены, где и как себя вести. Управляют своими эмоциональными проявлениями. Вместе с тем они испытывают значительные трудности в спонтанности самовыражения, не любят непрогнозируемых ситуаций.

Люди с низким коммуникативным контролем непосредственны и открыты, но могут восприниматься окружающими как излишне прямолинейные и навязчивые.

Инструкция. Внимательно прочитайте 10 высказываний, отражающих реакции на некоторые ситуации общения. Каждое из них оцените как верное (В) или неверное (Н) применительно к себе, поставив рядом с каждым пунктом соответствующую букву.

Опросник

1. Мне кажется трудным подражать другим людям.
2. Я смог бы свалить дурака, чтобы привлечь внимание окружающих.
3. Из меня мог бы выйти неплохой актер.
4. Другим людям иногда кажется, что мои переживания более глубоки, чем это есть на самом деле.
5. В компании я редко оказываюсь в центре внимания.
6. В различных ситуациях в общении с другими людьми я часто веду себя по-разному.
7. Я могу отстаивать только то, в чем искренне убежден.
8. Чтобы преуспеть в делах и в отношениях с людьми, я часто бываю именно таким, каким меня ожидают видеть.
9. Я могу быть дружелюбным с людьми, которых не выношу.
10. Я не всегда такой, каким кажусь.

Обработка и интерпретация

По 1 баллу начисляется на ответ «Н» на вопросы 1, 5, 7 и за ответ «В» на все остальные вопросы. Подсчитывается сумма баллов.

0-3 балла – низкий коммуникативный контроль; высокая импульсивность в общении, открытость, раскованность, поведение мало подвержено изменениям в зависимости от ситуации общения и не всегда соотносится с поведением других людей.

4-6 баллов – средний коммуникативный контроль; в общении непосредственен, искренне относится к другим. Но сдержан в эмоциональных проявлениях, соотносит свои реакции с поведением окружающих людей.

7-10 баллов – высокий коммуникативный контроль; постоянно следит за собой, управляет выражением своих эмоций.

**Індивідуальні показники респондентів за методикою
«Рівень комунікативного контролю»**

№	Бали	Рівень контролю
Контрольна група		
1	2	Низький
2	4	Середній
3	2	Низький
4	5	Середній
5	5	Середній
6	9	Високий
7	5	Середній
8	2	Низький
9	2	Низький
10	6	Середній
11	2	Низький
12	2	Низький
13	2	Низький
14	3	Низький
15	9	Високий
16	9	Високий
17	5	Високий
18	6	Середній
19	6	Середній
20	8	Високий
Експериментальна група		
21	7	Високий
22	7	Високий
23	7	Високий
24	8	Високий
25	9	Високий
26	4	Середній
27	7	Високий
28	8	Високий
29	8	Високий
30	6	Середній
31	9	Високий
32	9	Високий
33	5	Середній
34	8	Високий
35	7	Високий
36	8	Високий
37	4	Середній
38	8	Високий
39	7	Високий

40	4	Середній
----	---	----------

Додаток М

Опросник коммуникативной толерантности В.В. Бойко (Тест Бойко)

Толерантность в общении (которая способствует пониманию других) коротко можно охарактеризовать следующей фразой (статусом): *позволь себе быть собой, а другим - другими*. Отсутствие необходимой толерантности в межличностных отношениях часто приводит к конфликтам. Поэтому одним из важных факторов для профилактики и разрешения конфликтов является достаточный уровень толерантности.

Тест коммуникативной толерантности В.В. Бойко позволяет оценить в каких аспектах отношений вы более всего подвержены конфликтам, а зная причину конфликта, вам будет легче не допустить его вовсе или найти способы разрешения конфликта.

Тест Бойко поможет разглядеть свои слабые места и понять какие поведенческие реакции, стратегии и установки в межличностном общении стоит подкорректировать, чтобы сделать коммуникационный процесс приятным и эффективным.

Инструкция. Вам предстоит ответить на 45 вопросов, поделенных на 9 блоков, каждый из которых отражает особенности вашего поведения в определенных условиях общения. Воспользуйтесь оценками от 0 до 3 баллов, чтобы выразить, насколько верны ниже приведенные суждения по отношению к вам. Будьте искренни, вы отвечаете для себя. 0 баллов — неверно; 1 балл — верно в некоторой степени; 2 балла — верно в значительной степени; 3 балла — верно в высшей степени.

Тестовый материал к методике:

Шкала 1. Неприятие или непонимание индивидуальности другого человека

№	Утверждения	Баллы
1.	Медлительные люди обычно действуют мне на нервы	
2.	Меня раздражают суетливые, непоседливые люди	
3.	Шумные детские игры я переношу с трудом	
4.	Оригинальные, нестандартные, яркие личности чаще всего действуют на меня отрицательно	
5.	Безупречный во всех отношениях человек насторожил бы меня	

Всего:

Шкала 2. Использование себя в качестве эталона при оценке поведения и образа мыслей других людей.

№	Утверждения	Баллы
6.	Меня обычно выводит из равновесия несообразительный собеседник	
7.	Меня раздражают любители поговорить	
8.	Меня затрудняет разговор с безразличным для меня попутчиком в поезде (самолете), начатый по его инициативе	
9.	Я бы тяготился разговорами случайного попутчика, который уступает мне по уровню знаний и культуры	
10.	Мне трудно найти общий язык с партнерами иного интеллектуального	

уровня, чем у меня

Всего:

Шкала 3. Категоричность или консерватизм в оценках других людей

№	Утверждения	Баллы
11.	Современная молодежь вызывает неприятные чувства своим внешним видом (прически, косметика, наряды)	
12.	Так называемые “новые русские” обычно производят неприятное впечатление либо бескультурьем, либо рвачеством	
13.	Представители некоторых национальностей в моем окружении откровенно мне несимпатичны	
14.	Есть тип мужчин (женщин), который я не выношу	
15.	Терпеть не могу деловых партнеров с низким интеллектуальным или профессиональным уровнем	

Всего:

Шкала 4. Неумение скрывать или сглаживать неприятные чувства при столкновении с некоммуникабельными качествами партнеров

№	Утверждения	Баллы
16.	Считаю, что на грубость надо отвечать тем же	
17.	Мне трудно скрыть, если человек мне чем-либо неприятен	
18.	Меня раздражают люди, стремящиеся в споре настоять на своем	
19.	Мне неприятны самоуверенные люди	
20.	Обычно мне трудно удержаться от замечания в адрес озлобленного или нервного человека, который толкается в транспорте	

Всего:

Шкала 5. Стремление переделать, перевоспитать партнеров

№	Утверждения	Баллы
21.	Я имею привычку поучать окружающих	
22.	Невоспитанные люди возмущают меня	
23.	Я часто ловлю себя на том, что пытаюсь воспитывать кого-либо	
24.	Я по привычке постоянно делаю кому-либо замечания	
25.	Я люблю командовать близкими	

Всего:

Шкала 6. Стремление подогнать партнера под себя, сделать его «удобным»

№	Утверждения	Баллы
26.	Меня раздражают старики, когда они в час пик оказываются в городском транспорте или в магазинах	
27.	Жить в номере гостиницы с посторонним человеком для меня просто пытка	

28. Когда партнер не соглашается в чем-то с моей правильной позицией, то обычно это раздражает меня
29. Я проявляю нетерпение, когда мне возражают
30. Меня раздражает, если партнер делает что-то по-своему, не так, как мне того хочется

Всего:

Шкала 7. Неумение прощать другим ошибки, неловкость, непреднамеренно причиненные вам неприятности.

№	Утверждения	Баллы
31.	Обычно я надеюсь, что моим обидчикам достанется по заслугам	
32.	Меня часто упрекают в ворчливости	
33.	Я долго помню обиды, нанесенные мне теми, кого я ценю или уважаю	
34.	Нельзя прощать сослуживцам бестактные шутки	
35.	Если деловой партнер непреднамеренно заденет мое самолюбие, я на него, тем не менее, обижусь	

Всего:

Шкала 8. Нетерпимость к физическому или психическому дискомфорту, создаваемому другими людьми

№	Утверждения	Баллы
36.	Я осуждаю людей, которые плачутся в чужую жилетку	
37.	Внутренне я не одобряю своих знакомых, которые при удобном случае рассказывают о своих болезнях	
38.	Я стараюсь уходить от разговора, когда кто-нибудь начинает жаловаться на свою семейную жизнь	
39.	Обычно я без особого внимания выслушиваю исповеди друзей (подруг)	
40.	Мне иногда нравится позлить кого-нибудь из родных или друзей	

Всего:

Шкала 9. Неумение приспосабливаться к характеру, привычкам и желаниям других

№	Утверждения	Баллы
41.	Как правило, мне трудно идти на уступки партнерам	
42.	Мне трудно ладить с людьми, у которых плохой характер	
43.	Обычно я с трудом приспосабливаюсь к новым партнерам по совместной работе	
44.	Я стараюсь не поддерживать отношения с несколько странными людьми	
45.	Чаще всего я из принципа настаиваю на своем, даже если понимаю, что партнер прав	

Ключ к тесту Бойко. Подсчитывается сумма баллов, полученных по всем девяти признакам. Максимальное число баллов — 135, по каждому из блоков — 15. 1-45 высокая степень толерантности 45-85 средняя степень толерантности 85-125 низкая степень толерантности 125-135 полное неприятие окружающих

Интерпретация методики Бойко. Чем больше баллов, тем ниже уровень коммуникативной толерантности, что свидетельствует об абсолютной нетерпимости к окружающим и высокой вероятности конфликтов. Обратите внимание на то, по каким поведенческим блокам получены высокие суммарные оценки. Чем больше баллов по конкретному признаку, тем меньше испытываемый терпим к людям в данном аспекте отношений с ними и сложнее наладить эффективный процесс общения. Напротив, чем меньше оценки по тому или иному поведенческому признаку, тем выше уровень общей коммуникативной толерантности по данному аспекту отношений.

Расшифровка блоков:

1. Неприятие или непонимание индивидуальности человека: вы не умеете либо не хотите понимать или принимать индивидуальные особенности других людей.
2. 2. Использование себя в качестве эталона при оценках других: оценивая поведение, образ мыслей или отдельные характеристики людей, вы рассматриваете в качестве эталона самого себя.
3. 3. Категоричность или консерватизм в оценках людей: вы категоричны или консервативны в оценках людей, вам не хватает гибкости и широты кругозора.
4. Неумение скрывать или сглаживать неприятные чувства: вы не умеете скрывать или хотя бы сглаживать неприятные чувства, возникающие при столкновении с некоммуникабельными качествами у партнеров.
5. Стремление переделать, перевоспитать партнера по общению: вы стремитесь переделать, перевоспитать, изменить по вашему желанию своего собеседника.
6. Стремление подогнать других участников коммуникации под себя: вам хочется подогнать других к своему характеру, привычкам, притязаниям. 7
7. Неумение прощать другому ошибки: вы не умеете прощать другому его ошибки, неловкость, непреднамеренно причиненные вам неприятности.
8. Нетерпимость к дискомфортным (болезнь, усталость, отсутствие настроения) состояниям партнера по общению: вы не терпимы к физическому или психическому дискомфорту, в котором оказался другой.
9. Неумение приспосабливаться к другим участникам общения: вы плохо приспосабливаетесь к характерам, привычкам или притязаниям других.

Індивідуальні показники респондентів за методикою «Діагностики комунікативної толерантності» (В. Бойка)

№	Бали	
Контрольна група		
1	26	
2	48	
3	51	
4	57	
5	67	
6	25	
7	81	
8	77	
9	27	
10	79	
11	35	
12	76	
13	56	
14	54	
15	47	
16	34	
17	34	
18	88	
19	100	
20	32	
Експериментальна група		
21	15	
22	77	
23	56	
24	16	
25	87	
26	55	
27	15	
28	59	
29	4	
30	6	
31	8	
32	91	
33	9	
34	71	
35	34	
36	36	
37	38	

38	31
39	40
40	45

Додаток Н

Оцінка самоконтролю в спілкуванні (по Маріону Снайдеру)

За допомогою цього тесту ви можете визначити свій рівень контролю при спілкуванні з іншими людьми. Уважно прочіть- ті десять пропозицій, що описують реакції на деякі ситуації. Кожне з них оцініть, як вірно або невірно для себе. Вірно - позначте буквою В, а невірно - буквою Н.

1. Мені здається важким мистецтво наслідувати звичкам інших людей.
2. Я б, мабуть, міг зваляти дурня, щоб привернути увагу або потішити оточуючих.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось більш глибоко, ніж це є насправді.
5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.
6. У різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми я часто поведжуся абсолютно по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, в чому я щиро переконаний.
8. Щоб досягти успіху в справах і в стосунках з людьми, я намагаюся бути таким, яким мене очікують бачити.
9. Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не виношу.
10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Оцінка результатів: по одному балу нараховується відповідь "Н" за 1, 5, 7 питання і за відповідь "В" - на всі інші. Підрахуйте суму балів.

0-3 бали показує низький комунікативний контроль, тобто ваша поведінка стійко і не вважаєте за потрібне змінюватися в залежності від ситуації. Ви здатні до щирого розкриття в спілкуванні, від чого дехто вважає вас "незручним" через вашу прямолінійності.

4-6 балів говорить про повну загальну середню комунікативному контролі. Ви щирі, але не стримані в своїх емоційних проявах. Однак зважаєте в своїй поведінці з оточуючими людьми.

7-10 балів вказує на високий комунікативний контроль. Ви легко входите в будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміну ситуації, добре відчуваєте і можете передбачити враження, яке справляєте на оточуючих.

**Індивідуальні показники респондентів за методикою
«Оцінка самоконтролю в спілкуванні»**

№	Бали	
Контрольна група		
1	7	
2	2	
3	3	
4	5	
5	2	
6	7	
7	8	
8	3	
9	9	
10	5	
11	5	
12	6	
13	7	
14	3	
15	8	
16	3	
17	5	
18	2	
19	2	
20	3	
Експериментальна група		
21	6	
22	9	
23	10	
24	9	
25	6	
26	8	
27	9	
28	3	
29	9	
30	5	
31	8	
32	8	
33	5	
34	7	
35	2	
36	9	

37	9
38	5
39	5
40	6

Додаток П

Методика определения уровня рефлексивности (А.В. Карпов, В.В. Пономарева)

Инструкция. Вам предстоит ответить на несколько утверждений методики. В бланке ответов напротив номера утверждения поставьте, пожалуйста, цифру, соответствующую варианту вашего ответа:

- 1 – абсолютно неверно;
- 2 – неверно;
- 3 – скорее неверно;
- 4 – не знаю;
- 5 – скорее верно;
- 6 – верно;
- 7 – совершенно верно.

Не задумывайтесь подолгу над ответами. Помните, что правильных или неправильных ответов в данном случае быть не может. Первый пришедший в голову ответ и является верным.

Текст методики.

1. Прочитав хорошую книгу, я всегда потом долгое время думаю о ней, хочется с кем-нибудь ее обсудить.
2. Когда меня вдруг неожиданно о чем-то спросят, я могу ответить первое, что пришло в голову.
3. Прежде чем снять трубку телефона, чтобы позвонить по делу, я обычно мысленно планирую предстоящий разговор.
4. Совершив какой-то промах, я долго потом не могу отвлечься от мыслей о нем.
5. Когда я размышляю над чем-то или беседую с другим человеком, мне бывает интересно вдруг вспомнить, что послужило началом цепочки мыслей.
6. Приступая к трудному заданию, я стараюсь не думать о предстоящих трудностях.
7. Главное для меня – представить конечную цель своей деятельности, а детали имеют второстепенное значение.
8. Бывает, что я не могу понять, почему кто-либо не доволен мною.
9. Я часто ставлю себя на место другого человека.
10. Для меня важно в деталях представлять ход предстоящей работы.
11. Мне было бы трудно написать серьезное письмо, если бы я заранее не составил плана.
12. Я предпочитаю действовать, а не размышлять над причинами своих неудач.
13. Я довольно легко принимаю решения относительно дорогой покупки.
14. Как правило, что-то задумав, я прокручиваю в голове свои замыслы, уточняя детали, рассматривая все варианты.
15. Я беспокоюсь о своем будущем.
16. Думаю, что во множестве ситуаций надо действовать быстро, руководствуясь первой пришедшей в голову мыслью.
17. Порой я принимаю необдуманные решения.
18. Закончив разговор, я, бывает, продолжаю вести его мысленно, приводя все новые и новые аргументы в защиту своей точки зрения.

19. Если происходит конфликт, то, размышляя над тем, кто в нем виноват, я в первую очередь начинаю с себя.
20. Прежде чем принять решение, я всегда стараюсь все тщательно обдумать и взвесить.
21. У меня бывают конфликты оттого, что я порой не могу предугадать, какого поведения от меня ожидают окружающие.
22. Бывает, что, обдумывая разговор с другим человеком, я как бы мысленно веду с ним разговор.
23. Я стараюсь не задумываться над тем, какие мысли и чувства вызывают в других людях мои слова и поступки.
24. Прежде, чем сделать замечание другому человеку, я обязательно подумаю, в каких словах это лучше сделать, чтобы его не обидеть.
25. Решая трудную задачу, я думаю над ней даже тогда, когда занимаюсь другими делами.
26. Если я с кем-то ссорюсь, то в большинстве случаев не считаю себя виноватым.
27. Редко бывает так, что я жалею о сказанном.

Обработка результатов

Из этих 27 утверждений 15 являются прямыми (номера утверждений: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25). Остальные 12 – обратные утверждения. Это необходимо учитывать при обработке результатов. Для получения итогового балла суммируются: а) в прямых утверждениях цифры, соответствующие ответам испытуемых; б) в обратных утверждениях – значения, замененные на те, что получаются при переворачивании шкалы ответов.

Все пункты можно сгруппировать в четыре группы:

- 1). Ретроспективная рефлексия деятельности (номера утверждений: 1, 4, 5, 12, 17, 18, 25, 27);
- 2) Рефлексия настоящей деятельности (номера утверждений: 2, 3, 13, 14, 16, 17, 18, 26);
- 3) Рассмотрение будущей деятельности (номера утверждений: 3, 6, 7, 10, 11, 14, 15, 20);
- 4) Рефлексия общения и взаимодействия с другими людьми (номера утверждений: 8, 9, 19, 21, 22, 23, 24, 26).

Полученные сырые баллы переводятся в стены:

Стены	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Сыры баллы	80 и ниже	81-100	101-107	108-113	114-122	123-130	131-139	140-147	148-156	157-171	

Интерпретация данных, полученных в результате тестирования

Результаты равные или больше семи стенов свидетельствуют о высокой рефлексивности. Человек с таким баллом в большей степени склонен обращаться к анализу своей деятельности и поступков других людей, выяснять причины и следствия своих действий как в прошлом, так в настоящем и в будущем. Ему свойственно обдумывать свою деятельность во мельчайших деталях, тщательно планировать и прогнозировать всевозможные последствия.

Результаты в границах от четырех до семи стенов – индикаторы среднего уровня рефлексивности. Результаты меньше четырех стенов свидетельствуют о низком уровне развития рефлексивности. Это проявляется в том, что человеку сложно поставить себя на место другого и регулировать собственное поведение.

Індивідуальні показники респондентів за методикою «Діагностика рефлексії»

№	Бали	Показник рефлексії
Контрольна група		
1	1	Низький
2	7	Високий
3	2	Низький
4	4	Середній
5	7	Високий
6	5	Середній
7	5	Середній
8	6	Середній
9	6	Середній
10	6	Середній
11	5	Середній
12	7	Високий
13	7	Високий
14	2	Низький
15	2	Низький
16	5	Середній
17	5	Середній
18	4	Середній
19	3	Низький
20	3	Низький
Експериментальна група		
21	9	Високий
22	8	Високий
23	4	Середній
24	5	Середній
25	9	Високий
26	8	Високий
27	9	Високий
28	9	Високий
29	5	Середній
30	2	Низький
31	6	Середній
32	6	Середній
33	9	Високий
34	10	Високий
35	5	Середній

36	4	Середній
37	10	Високий
38	9	Високий
39	4	Середній
40	10	Високий

Додаток Р

Показники критерію Колмагорова-Смірнова для встановлення розподілу даних

	цінності1	цінності2	цінності3	цінності4	цінності5	цінності6	цінності7	цінності8	цінності9	цінності10	цінності11	мотивація	комунікабельність	комунікативний контроль	комунікативна толерантність	самоконтроль спількування	Рефлексія
N	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40
Normal Parameters ^a	Mean 4,4750	4,7750	4,3750	4,7500	4,8000	4,5500	3,3750	4,1250	4,7000	5,1250	4,9000	13,8000	13,2000	5,8500	47,1750	5,8250	5,8250
	Std. Deviation 1,35850	,73336	1,05460	,95407	1,04268	1,08486	1,14774	,99195	,85335	,75744	,63246	3,96911	7,51818	2,42371	26,10323	2,50013	2,52056
Most Extreme Differences	,200	,271	,189	,234	,251	,219	,207	,225	,237	,226	,363	,170	,142	,157	,091	,146	,128
Positive	,131	,229	,189	,234	,149	,219	,135	,225	,194	,216	,312	,110	,130	,119	,091	,146	,128
Negative	-,200	-,271	-,186	-,180	-,251	-,159	-,207	-,175	-,237	-,226	-,363	-,170	-,142	-,157	-,090	-,133	-,121
Kolmogorov-Smirnov Z	1,268	1,711	1,195	1,481	1,588	1,385	1,309	1,424	1,502	1,429	2,295	1,076	,896	,996	,574	,922	,811
Asymp. Sig. (2-tailed)	,080	,006	,115	,025	,013	,043	,065	,035	,022	,034	,000	,197	,398	,275	,897	,363	,526

Перерахуємо дані цінності в узагальненому вигляді:

1. Приємне проведення часу, відпочинок.
2. Високий матеріальний добробут.
3. Пошук і насолода прекрасним.
4. Допомога і милосердя до інших людей.
5. Любов.
6. Пізнання нового у світі, природі, людині.

7. Високий соціальний статус і управління людьми.
8. Визнання та повага людей і вплив на оточуючих.
9. Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві.
10. Спілкування.
11. Здоров'я.

Додаток С

Результати за критерієм Т-Ст'юдента

група		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Приємне проведення часу, відпочинок.	контрольна група	20	4,4000	1,14248	,25547
	експериментальна група	20	4,5500	1,57196	,35150
Пошук і насолода прекрасним.	контрольна група	20	4,0500	1,14593	,25624
	експериментальна група	20	4,7000	,86450	,19331
Високий соціальний статус і управління людьми.	контрольна група	20	3,8500	,74516	,16662
	експериментальна група	20	2,9000	1,29371	,28928
Мотивація	контрольна група	20	13,2000	4,43194	,99101
	експериментальна група	20	14,4000	3,45497	,77256
Комунікабельність	контрольна група	20	15,5500	9,14489	2,04486
	експериментальна група	20	10,8500	4,55695	1,01896
Комунікативний контроль	контрольна група	20	4,7000	2,57723	,57629
	експериментальна група	20	7,0000	1,62221	,36274
Комунікативна толерантність	контрольна група	20	54,7000	22,83142	5,10526
	експериментальна група	20	39,6500	27,53424	6,15684
Самоконтроль спілкування	контрольна група	20	4,7500	2,31414	,51746
	експериментальна група	20	6,9000	2,24546	,50210
Рефлексія	контрольна група	20	4,6000	1,90291	,42550
	експериментальна група	20	7,0500	2,50210	,55949

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Приємне проведення часу, відпочинок.	Equal variances assumed	2,148	,151	-,345	38	,732	-,15000	,43453	-1,02966	,72966

	Equal variances not assumed			-,345	34,694	,732	-,15000	,43453	- 1,03242	,73242
Пошук і насолода прекрасним.	Equal variances assumed	,512	,479	- 2,025	38	,050	-,65000	,32098	- 1,29978	-,00022
	Equal variances not assumed			- 2,025	35,336	,050	-,65000	,32098	- 1,30140	,00140
Високий соціальний статус і управління людьми.	Equal variances assumed	8,755	,005	2,846	38	,007	,95000	,33384	,27418	1,62582
	Equal variances not assumed			2,846	30,357	,008	,95000	,33384	,26855	1,63145
Мотивація	Equal variances assumed	1,824	,185	-,955	38	,346	-1,20000	1,25656	- 3,74378	1,34378
	Equal variances not assumed			-,955	35,865	,346	-1,20000	1,25656	- 3,74876	1,34876
Комунікабельність	Equal variances assumed	13,310	,001	2,057	38	,047	4,70000	2,28467	,07492	9,32508
	Equal variances not assumed			2,057	27,888	,049	4,70000	2,28467	,01921	9,38079
Комунікативний контроль	Equal variances assumed	5,800	,021	- 3,378	38	,002	-2,30000	,68094	- 3,67850	-,92150
	Equal variances not assumed			- 3,378	32,013	,002	-2,30000	,68094	- 3,68701	-,91299
Комунікативна толерантність	Equal variances assumed	,669	,419	1,882	38	,068	15,05000	7,99815	- 1,14141	31,24141
	Equal variances not assumed			1,882	36,741	,068	15,05000	7,99815	- 1,15965	31,25965
Самоконтроль спілкування	Equal variances assumed	,034	,854	- 2,982	38	,005	-2,15000	,72102	- 3,60963	-,69037
	Equal variances not assumed			- 2,982	37,966	,005	-2,15000	,72102	- 3,60967	-,69033
Рефлексія	Equal variances assumed	4,539	,040	- 3,486	38	,001	-2,45000	,70291	- 3,87296	-1,02704

	Equal variances not assumed			- 3,486	35,469	,001	-2,45000	,70291	- 3,87630	-1,02370
--	--------------------------------------	--	--	------------	--------	------	----------	--------	--------------	----------

Додаток Т

Результати за критерієм Мана – Уїтні

		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Високий матеріальний добробут.	група			
	контрольна група	20	19,02	380,50
	експериментальна група	20	21,98	439,50
	Total	40		
Допомога і милосердя до інших людей.	контрольна група	20	19,70	394,00
	експериментальна група	20	21,30	426,00
	Total	40		
Любов.	контрольна група	20	20,98	419,50
	експериментальна група	20	20,02	400,50
	Total	40		
Пізнання нового у світі, природі, людині	контрольна група	20	18,52	370,50
	експериментальна група	20	22,48	449,50
	Total	40		
Високий соціальний статус і управління людьми.	контрольна група	20	24,98	499,50
	експериментальна група	20	16,02	320,50
	Total	40		
Визнання та повага людей і вплив на оточуючих.	контрольна група	20	21,62	432,50
	експериментальна група	20	19,38	387,50
	Total	40		
Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві.	контрольна група	20	19,00	380,00
	експериментальна група	20	22,00	440,00
	Total	40		
Спілкування.	контрольна група	20	20,82	416,50
	експериментальна група	20	20,18	403,50
	Total	40		
Здоров'я.	контрольна група	20	23,50	470,00
	експериментальна група	20	17,50	350,00
	Total	40		
Комунікабельність	контрольна група	20	23,40	468,00
	експериментальна група	20	17,60	352,00
	Total	40		
Комунікативний контроль	контрольна група	20	15,42	308,50

Рефлексія	експериментальна група	20	25,58	511,50
	Total	40		
	контрольна група	20	15,30	306,00
	експериментальна група	20	25,70	514,00
	Total	40		

	Високий матеріальний добробут.	Допомога і милосердя до інших людей.	Любов.	Пізнання нового у світі, природі, людині.	Високий соціальний статус і управління людьми.	Визнання та повага людей і вплив на оточуючих.	Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві.	Спілкування.	Здоров'я.	Комунікабельність	Комунікативний контроль	Рефлексія
Mann-Whitney U	170,500	184,000	190,500	160,500	110,500	177,500	170,000	193,500	140,000	142,000	98,500	96,000
Wilcoxon W	380,500	394,000	400,500	370,500	320,500	387,500	380,000	403,500	350,000	352,000	308,500	306,000
Z	-,872	-,455	-,270	-,115	-,2501	-,639	-,863	-,189	-,1960	-,1575	-,2775	-,2838
Asymp. Sig. (2-tailed)	,383	,649	,787	,265	,012	,523	,388	,850	,050	,115	,006	,005
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,429 ^a	,678 ^a	,799 ^a	,289 ^a	,014 ^a	,547 ^a	,429 ^a	,862 ^a	,108 ^a	,121 ^a	,005 ^a	,004 ^a

